

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کریمی، حسین
اعتبار زیارت عاشورا و رفع برخی از شبهات / آیت الله حاج شیخ حسین
کریمی؛ ویراستاری محمدمهدی مقدادی. - قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام،
۱۴۲۹ق = ۱۳۸۷ش.

۱۳۱ص.

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۰۹-۷۳-۶

۱۲۰۰ریال.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه.

چاپ اول.

۱. زیارت عاشورا. ۲. زیارت عاشورا - نقد و تفسیر. الف. مقدادی،
محمدمهدی، ویراستار. ب. عنوان

۱۳۸۷ الف ۶ ک ۴ / ۶ / ۲۷۱ BP

انشاءات مرکز ميريضه لدراسه البيه

اعتبار زیارت عاشورا

و رفع برخی شبهات

تألیف: ..... حسین کریمی

ناشر: ..... مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام

نوبت چاپ: ..... اول - ۱۳۸۷ش

چاپ: ..... اعتماد - قم

تیراژ: ۵۰۰۰

قیمت: ..... ۱۲۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۰۹-۷۳-۶

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۰۹-۷۳-۶

اعتبار زیارت عاشورا

و رفع برخی از شبهات

تألیف:

آیت الله حاج شیخ حسین کریمی قمی

با مقدمه محقق عالیقدر

حاج شیخ محمد جواد فاضل لنکرانی

تنظیم و ویراستاری:

محمد مهدی مقدادی

تابستان ۱۳۸۷

فهرست

مقدمه.....	۷
سخنی پیرامون لعن.....	۸
الف) تفاوت میان لعن و سب.....	۱۳
ب) حکم ققهی لعن.....	۱۷
معرفی کتاب.....	۲۸
گفتار گشایی.....	۳۱
* نکاتی پیرامون اعتبار زیارت عاشورا.....	۳۱
گفتار نخست: بررسی روش‌های اثبات اعتبار زیارت عاشورا.....	۳۵
(۱) روش متأخرین.....	۳۵
الف) بررسی سند زیارت در کتاب کامل الزیارات.....	۳۵
ب) بررسی سند زیارت در کتاب مصباح المتعجل.....	۳۵
(۲) روش قدما.....	۳۵
(۳) اثبات اعتبار توسط اجماع قولی و علمی.....	۳۵
بررسی سند زیارت عاشورا در مصباح الزائر.....	۳۵

- (۴) اثبات اعتبار از راه قاعده تسامح در ادله سنن ۳۵
- (۵) اثبات اعتبار از راه برکات و ثمرات خواندن این زیارت ۳۵
- الف) ثمرات برزخی خواندن زیارت عاشورا ۳۵
- ب) رفع خطر ابتلای شیعیان سامرا به وبا در اثر خواندن زیارت عاشورا ۳۵
- ج) خواندن زیارت عاشورا برای پیدا شدن قالی‌های مسروقه ۳۵
- د) دستور العمل مرحوم شاه آبادی ۳۵
- خاتمه** ۳۵
- الف) تأملی دیگر بر سند زیارت عاشورا ۳۵
- ب) پرسش‌های دیگر در مورد زیارت عاشورا ۳۵
- گفتار دوم: یادآوری برخی نکات مهم** ۳۵
- (۱) اجازه روایی برای بررسی سند ۳۵
- (۲) بخشی پیرامون بنی امیه و لعن آنان ۳۵
- (۳) تجدید خاطره عاشورا و آثار آنان ۳۵
- (۴) حکم غسل برای انجام زیارت عاشورا ۳۵
- (۵) آمار شهدا در واقعه کربلا ۳۵
- آمار شهدای بنی هاشم از کتاب اعیان الشیعه ۳۵
- آمار شهداء بنی هاشم در کتاب ارشاد ۳۵
- (۶) اسباب و اهداف نهضت عاشورا ۳۵
- (۷) مشروعبیت زیارت اهل قبور ۳۵
- (۸) لزوم ماثور بودن زیارت عاشورا ۳۵
- زیارت عاشورای معروف** ۳۵
- ترجمه زیارت عاشورا** ۳۵
- زیارت دوم عاشورا** ۳۵
- زیارت سوم عاشورا** ۳۵
- فهرست منابع** ۳۵

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

زیارت یکی از راه‌های بسیار مؤثر و مفید در برقراری ارتباط معنوی و قلبی و دینی با سرچشمه همه حقیقت‌ها یعنی حضرت حق - جلّ و علا - است، اگر برای حضور در مشاهد شریفه و بقاع متبرکّه انبیا و اولیا، راه می‌پیماییم و هنگام حضور در مزار پاک آنان متنی را به عنوان زیارت‌نامه قرائت می‌کنیم، همه و همه برای تکمیل مراتب توحید و تقویت ایمان و یکتاپرستی و تقرب جستن به حق تبارک و تعالی است. یکی از مضامین مهم این متون، اظهار عبودیت و بندگی، و بی‌زاری از شرک و دوگانه پرستی است، و چه‌بسا بتوان گفت این آموزه و پیام، روح همه زیارت‌نامه‌ها است. زائر به هنگام حضور و زیارت در اندیشه آن است که جان خویش را به بالاترین درجه عبودیت زینت بخشد و آن را از هرگونه کدورت و آلودگی پاک و منزّه سازد.

سخنی پیرامون لعن

روشن است توحید خالص، مقرون به محبت خداوند و برائت از هر چیزی است که به عنوان باطل و دشمن حق شناخته می‌شود، از متون قرآنی و روایی کاملاً استفاده می‌شود که راه رسیدن به محبت خدا، داشتن محبت انبیا و اولیای اوست، بلکه بدون آن هرگز محبت خدا امکان‌پذیر نمی‌باشد. زائر با اظهار دوستی و موالات نسبت به انبیا و ائمه معصومین علیهم‌السلام و نیز تنفر و بی‌زاری از دشمنان آنان، خود را به خداوند متعال نزدیک می‌سازد. تردیدی نیست که فهم درست حقیقت زیارت آنگاه میسر خواهد بود که معنا و حقیقت امامت را درک کرده باشیم. می‌توان گفت زائر به هنگام زیارت، خود را در محضر آن معصوم می‌بیند و او را آگاه بر باطن و درون خود می‌یابد: «وَأَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَكَ وَخُلَفَاءَكَ أَحْيَاءَ عِنْدَكَ يَرْزُقُونَ يَرُونَ مَقَامِي وَيَسْمَعُونَ كَلَامِي وَيَرُدُّونَ سَلَامِي». گویا زائر حضوری چهره به چهره با شخصیتی که او را زیارت می‌کند، دارد؛ و معتقد است که او از این جهت که از برترین بندگان صالح خدا است، می‌تواند بین او و خدا وسیله باشد و به آیه شریفه «وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ»^۱ عمل می‌نماید.

در میان زیارت‌های ائمه طاهرين علیهم‌السلام، زیارت معروف عاشورا، علاوه بر آنکه به تصریح برخی از بزرگان مانند مرحوم حاجی نوری عنوان حدیث قدسی دارد، از ویژگی‌های خاصی برخوردار است؛ مضامین بسیار مهم و ظلم‌ستیز آن، مسئولیت در برابر احیای دین و مقابله با بدعت‌گزاران در دین و نیز عظمت مصیبت روز عاشورا، - به

نحوی که این مصیبت بر تمام اهل زمین و آسمان بسیار گران بود -، از جمله ویژگی‌های آن است. اما در میان همه آنها این ویژگی به چشم می‌خورد که دربردارنده لعن و نفرین بر نامردمانی است که اساس ظلم و ستم را بر اهل بیت پیامبر ﷺ بنیان گذاشتند، نفرین و خشم بر ناجوانمردانی که خاندان پیامبر را از مقام و منزلت خویش دور ساختند.

در این زیارت، برائت از دشمنان خدا و خاندان پیامبر و امامت تجلی ویژه دارد: «برئت إلى الله وإليكم منهم ومن أشياعهم وأتباعهم وأوليائهم».

در این زیارت، پیوند دائمی و بیعت همیشگی با سالار شهیدان حسین بن علی (علیه السلام) و اعلان جنگ دائمی با دشمنان او هویدا و آشکار است: «إني سلم لمن سالمكم وحرب لمن حاربكم إلى يوم القيمة».

در این زیارت، بر جمیع افراد و گروه‌هایی که از ابتدا در اسلام انحراف به وجود آوردند و باعث دور شدن جمع کثیری از مسلمانان و انسان‌ها از حقیقت اسلام شدند، لعن و نفرین شده است.

در این زیارت، یکی از بهترین راه‌های وجاهت و منزلت در نزد خداوند چنین ترسیم گردیده است: «اللهم اجعلني عندك وجيهاً بالحسين عليه السلام»؛ با دوستی حسین (علیه السلام) می‌توان محبوب خدا گردید.

با این زیارت، انسان دین و ایمان خویش را استوار و تا فرجام کار تضمین می‌کند و خود را در مرتبه قدم صدق و صادق قرار می‌دهد: «أن يثبت لي عندكم قدم صدق في الدنيا والآخرة».

و بالاخره با این زیارت، زائر به دنبال آن است که حیات و ممات خویش را همانند زندگی و شهادت ائمه طاهرین علیهم السلام قرار دهد.

ما معتقدیم تا کسی از خصوصیات و تفسیر زیارت شریف عاشورا آگاه نگردیده، نباید لب به اعتراض گشاید و خود را تسلیم جهالت و نادانی خویش سازد و خاطرات و خواطر ذهنی و قلبی خویش را بدون آنکه پشتوانه علمی و مستندات فکری و دقیق داشته باشد، بیرون ریزد. متأسفانه گاه دیده می‌شود برخی افراد کم اطلاع درباره متن این زیارت شبهه افکنی می‌کنند و می‌گویند این همه لعن و نفرین چرا؟! گاه می‌گویند آیا اساساً در دین اسلام لعن و نفرین وجود دارد؟! آیا با لعن می‌توان در خود حالت معنوی را ایجاد کرد؟!

اینان غافل از آن هستند که تبرّی جستن از غیر خدا و شرک و ظلم و گناه، از فروع دین محسوب می‌گردد و چه بسا دو اصل مهم تولّی و تبرّی بر همه فروع دیگر از قبیل نماز و روزه مقدّم باشد.

این گروه غافل اند از اینکه اساساً برای تقرّب به موجود واقعی و محبوب حقیقی، باید از آنچه که انسان او را از آن واقعیت دور می‌سازد، تبرّی جست. تبرّی و تولّی به منزله دو بال هستند که هر کدام با دیگری معنا می‌پذیرد.

این دسته غافل اند از اینکه آگاهی اجمالی به قرآن کریم، انسان را متوجه این کار حکیمانه حق تعالی می‌سازد که آنان که هیچ امیدیه به هدایتشان نیست و سدّ راه ایمان مؤمنان و اسلام مسلمانان می‌شوند، باید از رحمت حق تعالی دور گردند و اساساً سنت خداوند متعال بر این است که چنین افرادی در متن واقع عالم همیشه از رحمت الهی دورند و پیوسته مورد لعن خداوند می‌باشند و این نفرین مؤمنان بر

آنان، همسو با این سنت خدا تغییری را ایجاد نمی کند، بلکه تأکیدی بر سُنّت لا یتغیّر الهی است.

سُنّت الهی بر آن است که عالمان و دانشمندانی که به وقت لزوم اظهار حقایق، عزلت و سکوت را اختیار، و از افشای حق خودداری می نمایند، برای همیشه، تا روز قیامت مورد لعن خداوند قرار گیرند. همانگونه که در آیه ۱۵۹ سوره بقره آمده است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعُنُونَ﴾.

در شأن نزول این آیه از ابن عباس نقل شده که چند نفر از مسلمانان مانند معاذ بن جبل و فرزند او سعد بن معاذ و شخصی دیگر، در ارتباط با نبوّت نبیّ خاتم، از دانشمندان یهود، مطالبی را از تورات پرسیدند و آن‌ها در پاسخ، واقع را کتمان کردند؛ چنین افرادی بر طبق این آیه شریفه مورد لعن دائمی خدا و ملائکه قرار گرفته و بر طبق این آیه، پنهان داشتن حقّ، علت برای استحقاق لعن است و در هر موردی که چنین ملاکی وجود داشته باشد، چنین حکمی نیز وجود خواهد داشت؛ زیرا حکم تابع ملاک خود است.

کسانی که بر لعن و نفرین چنین افرادی خرده می گیرند، باید بدانند اساساً در فرهنگ اسلامی، حقیقت لعن متوقف بر این نیست که انسان یا افرادی با زبان ظاهری و یا ذکر باطنی، فرد و یا گروهی را لعن نمایند، بلکه کسانی که کتمان حق می کنند، همیشه مشمول لعن الهی و ملائکه خداوند می باشند و با عدم لعن انسان‌ها، واقعیت تغییر نخواهد کرد.

در اینجا این سؤال مطرح است: آیا کسانی که در مقابل ابا عبدالله الحسین (علیه السلام) ایستاده و آن حادثه عظیم و مصیبت فجیع تاریخ را آفریدند و نیز کسانی که از قبل زمینه این واقعه را فراهم نموده، جمعی از مردم را در جهالت و نادانی نگه داشته، مانع از افشای حقایق شده، و به نحوی عمل نمودند که برخی پنداشتند، اینان از اهل بیت پیامبر (علیهم السلام) نبوده و خارجی‌اند، مشمول این آیه شریفه نمی‌شوند؟ آیا بر چنین افراد و گروهی عنوان پنهان کنندگان حق، صادق نیست؟!

بنا بر احادیث و روایات معتبر، دانشمندان و عالمانی که علم خود را کتمان می‌کنند و در اختیار مردم قرار نمی‌دهند، مصداق این آیه شریفه‌اند. از امیر المؤمنین علی (علیه السلام) سؤال شد: بدترین مردم پس از شیطان و فرعون کیست؟ فرمود: «العلماء إذا فسدوا، هم المظهرون للأباطیل، الکاتمون للحقائق وفيهم قال الله عز وجل أولئك يلعنهم الله ويلعنهم اللاعنون».^۱

علاوه بر اینکه قرآن، در آیات متعددی، لعن را مورد توجه قرار داده است، در کلمات و سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)، این مطلب به وضوح دیده می‌شود:

الف: هنگامی که پیامبر اسامه را در جنگ موته به عنوان امیر قرار داد، برخی از اصحاب پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) از همراهی با او سر باز زدند؛ رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «جهّزوا جيش أسامة لعن الله المتخلف عنه حتي قالها ثلاثاً».^۲ راستی، چه کسانی متخلفان از لشکر اسامه بودند؟ آیا آنان

۱- تفسیر برهان ۲: ۱۷۱.

۲- فتح الباری للعسقلانی ۷: ۸۷؛ کنز العمال ۱۰: ۵۷۲؛ ح ۳۰۲۶۶.

کسانی غیر از صحابهٔ پیامبراند؟ تاریخ چه کسانی را رقم زده و معرفی می‌کند؟

ب: عائشه به مروان بن حکم گفت: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَعَنَ أَبَاكَ وَأَنْتَ فِي صِلِهِ»^۱.

در حدیث دیگر نیز عائشه به او می‌گوید: شنیدم پیامبر ﷺ به پدر و جدّ تو ابوالعاص بن امیه فرمود: «إِنَّكُمْ الشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ»^۲. بنابراین، اگر در زیارت عاشورا بنی امیه صریحاً مورد لعن و نفرین قرار گرفته‌اند، این امر ناشی از رفتار و گفتار رسول خدا ﷺ است.

الف) تفاوت میان لعن و سبّ

از برخی کتاب‌های لغت استفاده می‌شود که بین لعن و سبّ، فرقی نیست؛ ولی برخی دیگر از واژه‌نگاران گفته‌اند: لعن و سبّ، از حیث معنا فرق دارند.

لعن به معنای دور ساختن از رحمت خداوندی بوده، اما سبّ به معنای دشنام دادن و بدگویی نمودن است. در مصباح المنیر، لعن به طرد و سبّ تفسیر شده، و فرقی بین این دو قائل نشده است، ولی در بسیاری از کتاب‌های لغت، لعن را به معنای دور ساختن از رحمت حق و دوری از خیر و جنت دانسته‌اند و در حقیقت، لعن را یک نوع عذاب قرار داده‌اند، اما سبّ، مشتمل بر معنای عذاب نبوده، بلکه ناسزاگویی است، و شیطان را از این جهت لعین می‌گویند که از آسمان طرد شده است.

۱- ارشاد الساری ۷: ۳۲۵؛ الدر المنثور ۶: ۴۱.

۲- السیره الحلیه ۱: ۳۲۷؛ تفسیر آلوسی ۱۵: ۱۰۷.

از کاربرد این دو واژه در قرآن به خوبی استفاده می شود که بین اینها فرق است، در آیه ۱۰۸ انعام آمده است: ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾.

در این آیه شریفه، خداوند از سبّ و دشنام دادن معبود مشرکین نهی فرموده است، چرا که آنها نیز مقابله به مثل کرده و خداوند متعال را از روی ظلم و جهل سبّ می کنند.

چه بسا، برخی چنین پندارند که در آیه شریفه، سبّ به صورت مطلق، اعم از اینکه نسبت به معبود مشرکین باشد یا غیر آن، مورد نهی قرار گرفته و در نتیجه سبّ حتی نسبت به غیر این مورد نیز حرام است. در حالی که به نظر می رسد ظاهر آیه شریفه نهی از مطلق سبّ نبوده، بلکه در خصوص معبود مشرکین و بت های آنان است؛ و این دلالت بر حرمت مطلق سبّ حتی نسبت به ستمکاران که داخل در مورد آیه شریفه است، ندارد.

از دیگر سو، ادامه آیه شریفه دلالت دارد هر موردی که شخص مقابل، ممکن است در اثر سبّ نمودن، خداوند متعال را از روی ظلم و جهل مورد سبّ قرار دهد، سبّ حرام است؛ و به عبارت دیگر، علّت تحریم سبّ، سبّ نادانان نسبت به خداوند متعال است. اما در موردی که چنین پیامدی ندارد و طرف مقابل، خداوند را مورد سبّ قرار نمی دهد، سبّ حرام نیست.

و خلاصه، تردیدی نیست که از آیات شریفه قرآن استفاده می شود که لعن ظالمین جایز و بلکه سنّت خداوند تبارک و تعالی است؛ اما سبّ معبود کفار جایز نیست و بین این دو از نظر متعلّق فرق است؛

یعنی متعلّق رجحان، لعن ظالمین است، اما متعلّق حرمت سبّ، معبود کفّار است.

از طرفی، امکان تحقّق سبّ نسبت به خداوند تبارک و تعالی از سوی کفّار وجود دارد، ولی امکان تحقّق لعن نسبت به خداوند تبارک و تعالی از طرف مخالفان و کفّار موجود نمی‌باشد؛ چرا که این معنی قابل تصوّر نیست.

از تفاوت‌های بین سبّ و لعن آن است که در مفهوم و معنای سبّ، اهانت و تنقیص دشنام داده شده معتبر است، و باید عنوانی باشد که موجب اهانت دیگری باشد؛ مانند اینکه به او «حمار» یا «کلب» یا «حیوان» خطاب شود؛ و از این جهت، در سبّ، قصد هتک و اهانت نیز معتبر است. مرحوم محقّق خوئی در مصباح الفقاهه^۱ آورده‌اند: «الظاهر من العرف واللغة إعتبار الإهانة والتعير في مفهوم السبّ وكونه تنقيصاً وإزراءً علي المسبوب وأنه متّحد مع الشتم». مرحوم شیخ انصاری، تشخیص مصادیق سبّ را به عرف واگذار نموده است، که ما با مراجعه به عرف، می‌توانیم چنین شرطی را استفاده نماییم.

تفاوت دیگر، آن که سبّ از مصادیق قول زور است و از آیه شریفه ﴿وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾^۲ حرمت آن استفاده می‌شود؛ چرا که مراد از «قول زور» کلام قبیح بوده و بهترین مصداق آن سبّ است؛ در حالی که روشن است «لعن» از مصادیق قول زور به‌شمار نمی‌رود. آری، اگر قول زور را به باطل تفسیر نموده و بگوییم مراد از آن، کلام

۱- جلد اول، صفحه ۴۴۱.

۲- الحج: ۳۱.

باطل و آنچه که متضمن معنای باطل است، می باشد؛ در این صورت، منحصر به افترا و دروغ خواهد بود. البته این مطلب، خالی از مناقشه نیست.

با مراجعه به روایات نیز می توانیم این تفاوت را استفاده نماییم؛ در روایتی که از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسیده، دو عنوان «برائت» و «سب» جدای از یکدیگر آمده است؛ در روایت صحیحی، داود بن سرحان از امام صادق علیه السلام نقل می کند: «قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله إذا رأيتم أهل الريب والبدع من بعدي فأظهروا البرائة منهم وأكثروا من سبهم والقول فيهم والوقیعة، وباهتوهم كي لا يطمعوا في الفساد في الاسلام ويحذرهم الناس ولا يتعلموا من بدعهم، يكتب الله لكم بذلك الحسنات ويرفع لكم به الدرجات في الآخرة».^۱

نتیجه این که از نظر قرآن و روایات، لعن و سب از جهات مختلفی متفاوت اند که به آن ها اشاره شد؛ و شاید از همین جهت است که مرحوم شیخ حرّ عاملی صاحب وسائل الشیعه، عنوان حرمت لعن مؤمن را جدای از حرمت سب مؤمن قرار داده، و این ها را در دو باب جدا ذکر نموده است.^۲

با این مطلب روشن می شود آنچه را که امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام در ایام جنگ صفین به یاران خود فرمودند: «إني أكره لكم أن تكونوا سبّائين»؛^۳ من کراهت دارم که شما سبّاب و دشنام

۱- الکافی ۲: ۲۷۸؛ الوسائل ۱۶: ۲۶۷.

۲- باب ۱۶۰ و ۱۳۸ از کتاب العشرة.

۳- بحار الانوار ۳۲: ۵۶۱؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحديد ۱۱: ۲۱؛ نهج البلاغه: ۳۲۲.

دهنده باشید. با مسأله لعن کاملاً تفاوت دارد؛ چرا که اگرچه لفظ کراهت در روایات غالباً در حرمت استعمال شده و دلالت بر کراهت اصطلاحی ندارد، اما بالأخره آنچه که مورد نهی واقع شده، دشنام دادن معاویه و یاران او است؛ و چه بسا حضرت انتظار داشتند در آن شرایط حساس که باید همه به فکر جنگ و پیروز شدن بر دشمن باشند، خود را مشغول به امور لفظی و کلامی نکنند.

در برخی دیگر از منابع^۱ به جای واژه «سبّانین»، تعبیر «لّعانین» نیز آمده است: «قال: کرهت لکم أن تکونوا لّعانین»؛ در این فرض نیز علاوه بر پاسخ فوق می‌گوییم: ممکن است در آن شرایط، اصحاب، کثرت لعن داشته‌اند و از این جهت، به صیغه مبالغه آمده است؛ لذا، حضرت کراهت خویش را از این گونه عمل کردن - زیادی در لعن - اعلام داشتند؛ و این مطلب روشن است که کثرت لعن، امری مرجوح است.

ب) حکم فقهی لعن

از بحث‌هایی که لازم است در اینجا به آن اشاره اجمالی شود، این است که لعن از نظر فقهی چه حکمی دارد؟

ظاهر آن است که بر حسب ادله فقهی می‌توان گفت لعن صادر از انسان نسبت به دشمنان دین به عنوان یک عمل مستحب و ارزشمند است و برای اثبات این مطلب می‌توان به این ادله استدلال نمود:

الف: استدلال به عمومات ادله رجحان دعا؛ زیرا، لعن از مصادیق دعا و درخواست از خداوند است، و لعن دعا بر ضرر دیگری و دور

۱- بحار الانوار ۳۲: ۳۹۹؛ شرح نهج البلاغه ۳: ۱۸۱؛ مستدرک الوسائل ۱۲: ۳۰۶.

ساختن شخص از رحمت خداوند است؛ بنا براین، مشمول ادله داله بر رجحان دعامی شود و نمی توان گفت این ادله از مورد لعن انصراف دارد. **ب:** لعن از مصادیق تبری است و تبری از دشمنان خدا و دشمنان رسول خدا ﷺ به طور مسلم رجحان و بلکه در برخی موارد وجوب و لزوم دارد.

بله، می توان گفت تبری در صورت لزوم در دایره قلب است و چنانچه آدمی در دل تبری بجوید، کافی است؛ ولی لعن متقوم به اظهار به زبان و الفاظ است و این دلیل وجوب و یا رجحان این مرحله از تبری که اظهار زبانی است را اثبات نمی کند.

ج: لعن یک نوع انزجار از ظلم است و اگر ما به دلیل دوم توجه نکرده و مسأله تبری را عنوان نکنیم، مجرد این معنی که لعن یک نحو مخالفت با ظالم و انزجار از او است، برای عدم تردید در حکم به رجحان لعن دشمنان دین کافی است.

د: می دانیم رفتار و کردار پیامبر اکرم ﷺ و سایر معصومین علیهم السلام حجت است و می توان از فعل آنان به صورت مطلق بر جواز به معنی اعم، استدلال کرد؛ لکن در موارد خاص با توجه به موضوع و قرائن موجود، می توان نوع خاصی از انواع سه گانه جواز را به اثبات رساند. و در مورد بحث، با توجه به موضوع حکم، می توان گفت: اگر از قرائن، وجوب هم قابل اثبات نباشد، حداقل مطلق رجحان ثابت است.

هـ: بعید نیست که بتوان گفت لعین و دور از رحمت خداوند بودن از صفات بارز شیطان است و چیزی که مناسب با اوصاف شیطانی است، اظهار به آن به هر نحوی رجحان دارد؛ چرا که این اظهار، در واقع مخالفت با شیطان و هر عمل شیطانی است.

و: از برخی آیات شریفه قرآن، چه بسا بتوان وجوب لعن را استفاده کرد. می توان گفت آیه شریفه ﴿أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾^۱ جمله خبری است و در مقام امر و انشاء ظهور در وجوب دارد، یعنی بر همه لعنت کنندگان، لعنت چنین افرادی واجب است.

در اینجا مناسب است به کلامی که ابن ابی الحدید در این زمینه آورده، پردازیم:

ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه^۲ مطالبی از ابو المعالی جوینی و نیز اعتراض استادش ابو جعفر نقیب بر ایشان را نقل نموده که خلاصه ای از آن را در اینجا ذکر می نمایم:

در **مطلب اول** ابو المعالی می گوید: پیامبر ﷺ از قضاوت دیگران در مورد اصحاب خویش و آنچه که بین آنان واقع شده است و اختلافاتی که میان آنان بوده نهی کرده و فرموده است: إِيَّاكُمْ وَمَا شَجَرَ بَيْنَ صَحَابَتِي. سپس آورده است: ما از حقایق قضایایی که در صدر اسلام بین صحابه واقع شده است، به جهت فاصله زمانی بسیار زیادی که با آنها داریم، بی اطلاع بوده و نباید پیرامون آنها بحث نمایم و اگرچه فردی از آنان گرفتار خطا شده باشد؛ و بر ما لازم است حداقل زوجه رسول خدا ﷺ یعنی عائشه و پسر عمّه آنحضرت یعنی زبیر و نیز طلحه را حفظ نموده و پیرامون آنها سخن ناسازی نگوییم.

در **مطلب دوم** او می گوید: چه چیزی بر ما واجب می کند که شخصی از مسلمانان را لعن نمایم یا از او تبرّی بجوییم؟! و اساساً چه

۱- بقره: ۱۵۹.

۲- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۲۰: ۴۱۳.

ثوابی بر لعنت و براءت مترتب است؟! و آیا خداوند در قیامت از کسی که دیگری را لعن نکرده، بازخواست می‌کند و یا از کسی که لعن فرستاده است؟ اگر انسان در تمام طول زندگی اش ابلیس را هم لعن ننماید، نمی‌توانیم بگوییم این شخص گناهکار است. بلکه باید گفت اگر مسلمانی به جای لعن، استغفار نماید، این عمل برای او از لعن کردن بهتر است.

سپس در **مطلب سوم** آورده است: چگونه جایز است کسانی را که خداوند بین رسول‌اش و بین آنان مودّت قرار داده لعن کنیم؟ و حال آنکه به تصریح مفسّرین عامّه آیه شریفه ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوْدَّةً﴾^۱ در مورد ابوسفیان و آل او نازل شده است، افزون بر این، جمیع آنچه را که شیعه نقل می‌کند یعنی اختلاف بین اصحاب و مشاجره بین آنها، هیچکدام ثابت نیست و اصحاب رسول خدا ﷺ مانند فرزندان یک مادر بوده و هیچکدام در باطن از دیگری کدورتی در دل نداشته و بین آنها هیچ اختلاف و نزاعی نبوده است. ابن ابی الحدید می‌گوید: در محضر استاد ابو جعفر نقیب یحیی بن محمد العلوی البصری بودم، او پس از نقل کلام جوینی گفت: در گذشته ایام از برخی از علماء زیدیه در ردّ کلام ابو المعالی مطالبی را دیده‌ام که به خط خود یادداشت نموده‌ام؛ سپس از میان کتاب‌هایش، نوشته‌ای را به ما داد که در همان مجلس خواندیم و همه تحسین نمودند و خلاصه آن چنین است:

۱- خداوند تبارک و تعالی دشمنی با دشمنانش را واجب نموده، همان طوری که دوستی با دوستانش را واجب فرموده است، به همین جهت در قرآن کریم آمده است:

﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾^۱ و همین طور در آیه ای دیگر نیز فرموده است: ﴿وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ﴾^۲ و در کریمه ی دیگر نیز آمده است: ﴿لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾^۳.

افزون بر این آیات شریفه، اجماع مسلمین بر وجوب دشمنی با دشمنان خدا و دوستی با اولیاء اوست و در روایات نیز، حبّ در راه خدا و بغض در راه خدا واجب شمرده شده است. آری، اگر این آیات و روایات و اجماع در کار نبود، با هیچ کس دشمنی نمی داشتیم و از هیچ کس تبرّی نمی جستیم.

۲- اینکه جوینی به دلیل دور بودن زمان صحابه از ما، می گوید: نباید در مسائل آنان اظهار نظر کنیم در جواب می گوئیم: اگر خداوند در قیامت بفرماید: اگر چه آنها از دیدگان ظاهری شما دور بودند اما از قلوب و گوش های شما غایب نبوده و شما اخبار صحیح و معتبری در مورد آنان داشتید و با همان اخبار صحیح باید خود را ملزم به دوستی نبی و دوستی کسانی که او را تصدیق کرده اند و دشمنی کسانی که با

۱- مجادله: ۲۲.

۲- مائده: ۸۱.

۳- ممتحنه: ۱۳.

او دشمن بوده اند، می نمودید. در آن روز چه جوابی خواهید داشت؟
 آیا شما نمی ترسید که از مصادیق این آیه شریفه باشید: ﴿رَبَّنَا إِنَّا أَعْطَيْنَا سَادَتَنَا وَكِبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَ﴾^۱

۳- با مراجعه به قرآن کریم از آیات شریفه آن وجوب لعن استفاده می شود. چرا که در قرآن آمده است: ﴿أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعُنُونَ﴾^۲ خبر در این آیه شریفه در مقام امر و انشاء است، یعنی بر همه لعن کنندگان لعن چنین افرادی واجب است. در آیه دیگر خداوند تبارک و تعالی می فرماید: ﴿لَعْنُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ﴾^۳ در این آیه خداوند متعال، گنهکاران و کافران از بنی اسرائیل را به زبان پیامبر بزرگوارش حضرت داود علیه السلام مورد لعن قرار داده است و همین طور آیات ۷۸ سوره ص و ۵۷ و ۶۱ سوره احزاب. و به دنبال این آیات فرموده: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا﴾^۴. پس در مقابل سؤال جوینی که می گوید: چه چیزی بر ما لعن را واجب می کند، باید گفت: آیات متعددی از قرآن بیان گر وجوب لعن نسبت به برخی از افراد است.

۴- این مطلب که ابوالمعالی می گوید چه ثوابی بر لعن مترتب است و همین طور مطالب بعدی او، ناشی از عدم اطلاع و جهالت او است، چرا که بر حسب آیات قرآن، لعن از مصادیق اطاعت خدا است و اگر

۱- احزاب: ۶۷.

۲- بقره: ۱۵۹.

۳- مائده: ۷۸.

۴- احزاب: ۶۴.

به نحو صحیح انجام گیرد، فاعل او استحقاق ثواب دارد و ملائک صحت آن این است که لعن از روی میل نفسانی نبوده و شخص ملعون از نظر خداوند استحقاق لعن را نیز داشته باشد. آری، اگر نزد خداوند، لعن برخی جایز نمی‌بود، هرگز آن را از معالم شرع قرار نمی‌داد و در قرآن به صورت مکرر از آن یاد نمی‌کرد و نمی‌فرمود: ﴿وَعَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ﴾^۱ زیرا مراد از کلمه «لعنه» آن است که دیگران را امر به لعن می‌فرماید و اگر مراد هم این نباشد باید گفت، از این آیه شریفه استفاده می‌شود که ما نیز می‌توانیم و بلکه باید لعن نماییم، چرا که خداوند آنان را لعن فرموده است. و آیا می‌توان گفت که خداوند انسانی را لعن فرموده اما بر دیگران لعنت فرستادن بر او جایز نیست؟! چنین مطلبی را عقل اجازه نمی‌دهد.

سپس آورده است که آیا جوینی نمی‌داند که خداوند به ولایت و محبت دوستان خود و دشمنی دشمنان خویش امر فرموده است؟! آیا نمی‌داند همانطوری که از تولی سؤال می‌کند، از تبری نیز می‌پرسد؟ او باید بداند: نتیجه دوستی با دشمن خدا، خروج از ولایت خداوند است و اگر مودّت با آنان باطل باشد به ناچار، ضرورت برائت و دشمنی با آنان ثابت است، چرا که اجماع مسلمین بر آن است که بین مودت و برائت، شق سوم و واسطه سومی وجود ندارد.

۵- اینکه جوینی گفته است به جای لعن، سفارش به استغفار کرده است؛ باید در جواب او گفت: بر طبق مبانی قرآنی در موارد وجوب لعن، استغفار بی‌فایده است، چرا که چنین شخصی ترک واجب کرده

و عاصی است و نسبت به کسی که خداوند امر به تبری از کرده است و با امر او مخالفت نموده و مصرّ بر معاصی است، توبه و استغفار برای او مورد قبول واقع نمی‌شود و تارک لعن بر شیطان با عدم اعتقاد به وجوب لعن، کافر و با اعتقاد به وجوب لعن، خطا کار است.

سپس در ادامه نوشتار مطالب مفصّلی پیرامون لعن بر یزید و امثال او آورده است و می‌گوید: در میان اصحاب پیامبر افرادی مانند مغیره بن شعبه بوده‌اند که عده‌ای شهادت بر ارتکاب او به زنا داده‌اند و عمر بن الخطاب نسبت به شهود او انکاری نکرد و نگفت نسبت به اصحاب رسول خدا ﷺ و کارهای زشت آنها باید از قضاوت خودداری نمود، بلکه شهادت شهود را استماع کرده، لیکن چون به چهار نفر نرسید، ترتیب اثر نداد. اگر واقعاً روایت «أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم» صحیح می‌بود باید مغیره به این روایت تمسّک می‌جست، در حالی که چنین حرفی را نزد.

و همین‌طور شخص دیگری به نام قدامه بن مظعون در زمان عمر مرتکب شرب خمر شد و عمر بر او حدّ را جاری کرد، در حالی که او از اصحاب پیامبر بلکه از اصحاب بدر بود و مشهور آن است که بدریون از اهل بهشت می‌باشند. و خود او نیز در مقابل اعتراض نکرد و به کلام پیامبر ﷺ تمسّک نجست.

همین‌طور موارد دیگری را به عنوان نقض بیان نموده است و در ادامه آورده است: کسانی که می‌خواهند از اختلاف صحابه و طعنه زدن برخی از آنان نسبت به یکدیگر و قدح آنان نسبت به هم اطلاع بیشتری پیدا کنند به کتاب نظام مراجعه نمایند و نکته مهم و قابل توجه در اینجا این است که جاحظ در مورد نظام گفته است: او شدیدترین

مردم مخالفت با شیعه بوده است، به این دلیل که شیعه طعن فراوان بر صحابه دارند. ولی با آن که اینکه مطاعن زیادی در مورد شیعه نقل می‌کند، چند برابر آن را در مورد صحابه وارد می‌نماید و جاحظ از برخی از رؤساء معتزله نقل نموده که اشتباه ابوحنیفه در باب احکام بسیار است چون جماعت کثیری از مسلمین را گمراه نموده و اشتباه حماد بن ابی سلیمان از او بزرگتر است چون ابوحنیفه شاگرد او در حدیث بوده است تا می‌رسد به اینکه اشتباه ابن مسعود که از اصحاب پیامبر ﷺ بوده، از همه اینها بزرگتر و بیشتر است، زیرا او اول کسی است که مبادرت به قیاس نمود و دین را با رأی خودش تنظیم کرد.

ثمامه بن اشرس که در خراسان از ملازمین رشید بن مهدی بود کتابی در رد ابوحنیفه نسبت به مسأله قیاس و اجتهاد به رأی نوشت و هنگامی که در مورد این کتاب از او سؤال شد، در جواب گفت: این کتاب را فقط در ردّ ابی حنیفه نوشته‌ام، بلکه در ردّ همه کسانی که قبل از او در اسلام مسأله رأی را مطرح نمودند از قبیل علقمه بن قیس و اسود بن یزید و عبدالله بن مسعود نیز نوشته‌ام.

جاحظ در کتاب معروف خود به نام توحید آورده است: ابوهریره شخص موثق در نقل حدیث از رسول خدا ﷺ نبوده است و علی بن ابی طالب (علیه السلام) او را توثیق نمود، بلکه متهم و مورد قدح قرار داد و همین طور عمر و عائشه نسبت به او چنین نظری داشتند. در پی آورده است: حال چگونه می‌توانیم بگوییم تمام صحابه عادل‌اند در حالی که از جمله آنان حکم بن ابی العاص است که دشمن رسول خدا ﷺ بود و نیز ولید بن عقبه می‌باشد که به تصریح قرآن در آیه شریفه «إِنْ جَاءَكُمْ

فَاسِقٌ بَنِيًّا فَبَيَّنُوا^۱ فاسق شمرده شده است و همین طور بُسر بن اُبی ارطاة که عدو خدا و رسول بوده است.

سپس آورده است: تعجب از حشویه و اصحاب حدیث از اهل سنت است که از طرفی معتقد به معصیت انبیاء الهی هستند و در مقابل کسانی که این عقیده را انکار می کنند ایستاده و آنها را مورد طعن قرار می دهند و آنان را مخالف نص قرآن می دانند. و از طرف دیگر اگر نسبت به عمرو بن عاص یا معاویه و یا امثال اینها حرفی زده شود و معصیتی به آنان منسوب گردد، چهره های آنها برافروخته و گردن ها کشیده و چشم ها از حدقه بیرون می افتد و با عنوان اینکه این شخص رافضی است و صحابه را سب می کند با او برخورد می نمایند.

او می گوید: اگر آنان در مورد اعتقاد به معصیت پیامبران بگویند که ما از نصوص قرآن تبعیت می کنیم؛ ما در جواب می گوئیم نسبت به برائت از جمیع گنهکاران نیز باید از نصوص قرآن تبعیت کنید. زیرا در قرآن مجید می فرماید: ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ^۲﴾.

این بود اجمالی از نوشتار مفصلی که ابن ابی الحدید در این زمینه نقل می نماید. او با نقل مفصل این نوشتار گویا اساس مطلب را پذیرفته و در مورد لعن هیچ تعلیقه ای را نیاورده، اگر چه نسبت به برخی از موارد در مقام توجیه برآمده است و در ادامه می گوید: علی علیه السلام در نزد ما به منزله پیامبر صلی الله علیه و آله است و قول و فعل او حجت است و اطاعت او

۱- حجرات: ۶.

۲- مجادله: ۵.

واجب است و چنانچه او از شخصی تبرّی بسته باشد ما هم از او، - هر کسی که باشد - تبرّی می‌جوئیم، حال باید دید که آیا از طریق خبر صحیح چنین امری واقع شده است یا خیر؟ در پاسخ می‌گوییم: آری برائت علی علیه السلام از مغیره و عمرو بن عاص و معاویه ثابت و به منزله خبر متواتر است از این جهت هیچ‌یک از اصحاب ما آنها را دوست ندارند و بر آنها درود نمی‌فرستند.

ولی امروزه در میان جامعه اسلامی ما، افرادی تحت عنوان روشنفکری به دنبال زدودن لعن و حذف آن از فرهنگ دینی مسلمانانند؛ گاه با این پندار که لعن با فطرت و حقیقت انسانیت سازگاری ندارد؛ و گاه با این فریاد که باید به دنبال احیا و بیداری مبتنی بر هم‌زیستی با سایر مذاهب و ادیان و حتی با کفار و بت‌پرستان بود؛ و آنقدر دایره آزاد اندیشی خود را توسعه می‌دهند که با جهالت تمام می‌گویند: دینی که در او لعن و نفرین نسبت به دیگران باشد، دین جامعی نیست.

آیا می‌توان گفت طرفداران حق و حقیقت و یکتاپرستی، نباید کسانی را که طرفدار بی‌دینی و بت‌پرستی‌اند و یا کسانی که به دنبال ترویج اباحه‌گری و لامذهبی در جامعه‌اند را لعن و نفرین کنند؟!

ما بر این باوریم که انسان بر حسب فطرت خدایی خود در مرحله‌ای قرار می‌گیرد که راه مقابله با باطل و کفر و الحاد را لعن می‌داند، و با این عمل، به ایمان و اعتقاد خود صلابت و استحکام بخشیده، و بر باطل بودن افکار ملحدین و مخالفین، مهر دائمی بطلان می‌زند. لعن در حقیقت یک شعار برخاسته از شعوری ریشه‌دار و عمیق است؛ لعن فریادی است که از اعماق ایمان و ژرفای آگاهی سر داده

می‌شود؛ لعن، اعلام ناامیدی همیشگی از ملعون، و مطرود بودن دائمی اوست: ﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾^۱
در خاتمه، یادآور می‌شویم:

آنچه بیان شد، اشاره‌ای به مبانی علمی این بحث بود، اما در شرایط کنونی که وحدت امت اسلامی از هر امری لازم‌تر و واجب‌تر است، و ممکن است با چنین عملی به صورت آشکار، به اختلافات میان مسلمانان دامن زده شود، هرگز به لعن آشکار نسبت به کسانی که گروهی از مسلمانان به اشتباه از آنان طرفداری می‌کنند، توصیه نمی‌کنم؛ زیرا، مراقبت از اساس اسلام لازم است. و این امر، رهین اتحاد و یکپارچگی امت اسلامی است.

معرفی کتاب

کتابی که در پیش روی دارید، تحقیقی است عالمانه و به دور از تعصب، از استاد بزرگوار حضرت آیت الله آقای حاج شیخ حسین کریمی قمی که به حق از محققین برجسته حوزه علمیه قم و از اساتید مبرز حوزه و دانشگاه می‌باشند و اجتهاد مطلق ایشان در سال‌های بسی دور، به تأیید بزرگان و اعظام، از جمله والد معظم مرجع بزرگوار حضرت آیت الله العظمی آقای حاج شیخ محمد فاضل لنکرانی رحمته الله رسیده است.

در این کتاب، شبهات مربوط به سند زیارت عاشورا به صورت بسیار دقیق و فنی پاسخ داده شده و معظم له اثبات فرموده‌اند که این

زیارت حتی با صد سلام و صد لعن، معتبر و دارای سندی صحیح و قابل اعتماد می‌باشد.

امید است محققان، بلکه جمیع مؤمنین و مؤمنات از مباحث این کتاب پر ارج استفاده برند.

این جانب به سهم خود از همت بلند ایشان تقدیر و تشکر دارم و آرزو مندم همگان هرچه بیشتر در دنیا و آخرت مورد عنایت خاص ابا عبدالله الحسین علیه السلام قرار گیرند.

هم چنین لازم می‌دانم از محققین مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام و معاونت پژوهشی مرکز، جناب مستطاب فاضل گرانقدر آقای دکتر مقدادی و مدیر محترم و معزز، حضرت حجت الاسلام والمسلمین آقای شیخ محمد رضا فاضل کاشانی که در به ثمر رساندن این اثر، سهم بسزایی داشتند، تشکر و سپاسگزاری نمایم.

اللّٰهُمَّ اجْعَلْ مَمَاتِي قِتْلًا فِي سَبِيلِكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ
سلام الله عليهم أجمعين.

حوزه علمیه قم

(صانها الله تعالى عن حوادث الدهر)

مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام

محمد جواد فاضل لنکرانی

گفتار گشایی

بحث و بررسی پیرامون زیارت شریف عاشورا، سند آن و پاسخ به شبهه‌های وارد شده، مزاجی سالم و فرصتی طولانی می‌طلبد که متأسفانه هر دو امر دربارهٔ این حقیر به کاستی گراییده است. لیکن به درخواست آیت الله زاده معظم حجت الاسلام والمسلمین حاج شیخ جواد فاضل لنکرانی و بر اساس تقدیم اهم بر مهم، دفاع از حق و اصول مذهب را بر سلامتی خود مقدم داشته و با بضاعت مزجات^۱ و استمداد از درگاه خداوند متعال بدین بحث می‌پردازم «ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم».

* نکاتی پیرامون اعتبار زیارت عاشورا

پیش از شروع بحث، بیان چند مطلب لازم است:

الف - این نوشتار درباره حجیت زیارت عاشورای معروف که شامل بر صد لعن و سلام است، می‌باشد و تلاش نگارنده در پاسخ به

۱- سرمایه‌ای ناچیز، برگرفته از سوره مبارکه یوسف، آیه ۸۸.

پندار بعضی از نویسندگان است که از یک قرن قبل به بهانه وحدت جامعه اسلامی، خواندن زیارت عاشورا را دامن زدن به اختلاف بین شیعه و سنی دانسته و درصدد برآمده‌اند که از راه ضعف سند، آن را از اعتبار ساقط نمایند. در مجموع حجیت و اعتبار این زیارت مقدس و شریف با ده روش به اثبات می‌رسد، این روشها عبارتند از:

۱- روش روایی و رجالی، استفاده از شیوه رجالی و اثبات اعتبار آحاد راویان سند که میان متأخرین مرسوم است.

۲- اثبات اعتبار متن از راه قرائن مفید علم یا اطمینان به صدور متن از معصوم که بین قدمای اصحاب مرسوم بوده است.

۳- اثبات اعتبار از راه قاعده تسامح در مستحبات که پشتوانه آن احادیث صحیحیه می‌باشد. مرحوم ملا حبیب الله کاشانی و بعضی دیگر این راه را برگزیده‌اند.

۴- اثبات اعتبار توسط اجماع قولی و عملی فقهای امامیه و سیره متشرعه.

۵- اثبات اعتبار از راه علو متن.

۶- اثبات اعتبار از طریق برکات و ثمرات مرتّب بر خواندن این زیارت، که آن را برهان اُنّ می‌نامند.^۱

۷- اثبات اعتبار به وسیله اسناد تاریخی.

۱- مرحوم آیت الله حائری بعد از آن که خواندن این زیارت را برای رفع وبا از شیعیان سامرا نقل کرد، فرمود: این ثمره از دلائل محکم حقانیت مذهب جعفری و صحت شفاعت و اعتلای زیارت عاشورا است، و خود یکی از کرامات سید فشارکی است که می‌گوید: «من ضمانت می‌کنم هر کس این زیارت را بخواند به وبا گرفتار نشود». ضمانت مذکور دلیل اطلاع ایشان بر غیبی از غیوب است و شاید به واسطه خلیفه الله فی ارضه باشد. تفصیل خواهد آمد.

۸- اثبات اعتبار از راه مکاشفات.

۹- اثبات اعتبار از راه رؤیاهای صادقه.

البته، دو روش اخیر مبنی بر حجیت خواب و مکاشفات غیر معصوم می باشد که پذیرش آن در بین امامیه به نحو موجب جزئی است و دست کم در این مجال به عنوان تأیید قابل پذیرش است.

۱۰- اثبات اعتبار از راه شهرت روایی و عملی است که صاحب

کتاب «شفاء الصدور» به آن تمایل دارد.

ب- از متون و منابع کهن منابع زیارت عاشورا، کتاب «مصباح المتجهد» صغیر و کبیر شیخ طوسی^۱ و «کامل الزیارات» ابن قولویه و

۱- شیخ طوسی (محمد بن الحسن متولد ۳۸۵ق و در گذشته ۴۶۰ق است) وی در سال ۴۰۸ق که ۲۳ سال از عمرش گذشته بود به بغداد هجرت نمود و از محضر علمای بزرگ آن زمان از جمله شیخ مفید و سید مرتضی استفاده کرد. سرانجام بعد از فوت مرحوم مفید و سید مرتضی به عنوان بزرگ ترین عالم شیعی حائز مقام تدریس و جلوس بر کرسی خاصی که مختص به بزرگ ترین عالم در رشته تخصصی بود، گردید و در مدتی که در بغداد بود ۳۰۰ مجتهد در فقه امامیه تربیت کرد. وی به سبب سعایت دشمنان در اثر نوشتن کتاب «مصباح المتجهد» متهم به سبب صحابه گردید تا آنجا که او را نزد خلیفه وقت محاکمه نمودند. دشمنان شیخ گفتند مقصود از «أَلَلَهُمْ خَصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظَالِمٍ بِاللَّعْنِ مَنْيَ أَوَّلًا ثُمَّ الثَّانِي وَالثَّالِثُ وَالرَّابِعُ» در زیارت عاشورا ابوبکر، عمر، عثمان و معاویه است. شیخ در مقام دفاع ملهم شد به این که بگوید: مقصود از این کلام، قابیل، قاتل هابیل و دومی پی کننده نافه صالح و مراد از ظالم سوم قاتل یحیی بن زکریا و از چهارم عبد الرحمان بن ملجم می باشد. این دفاع مقبول واقع شد، ولی از این پس آسایش شیخ در اثر کید دشمنان سلب و سرانجام کتابخانه او را به آتش کشیدند. شیخ مجبور شد از بغداد به نجف اشرف مهاجرت کند. با این هجرت حوزه علمیه نجف تأسیس شد و سرانجام بعد از ۱۲ سال جهاد علمی در ۷۵ سالگی در نجف اشرف به جوار حق پیوست و در منزل خود مدفون گردید. (رجوع شود به ریحانة الادب ۳: ۳۲۵ و فوائد الرضویه: ۴۷۲ و قصص العلماء: ۴۱۴ و مقدمه کتاب مصباح

«المزار الکبیر» محمد بن جعفر مشهدی و «مصباح الزائر» سید بن طاووس و «المصباح» کفعمی می‌باشد.

مرحوم شیخ طوسی این زیارت را به سه طریق از امام باقر و امام صادق (علیه السلام) و مرحوم ابن قولویه به دو طریق نقل کرده‌اند. روایتی که از امام باقر (علیه السلام) نقل شده منتهی به علقمة بن محمد حضرمی و حدیث امام صادق (علیه السلام) منتهی به صفوان بن مهران جمّال می‌شود.

ج - ابن مشهدی در مقدمه کتاب «المزار الکبیر» تصریح کرده که روایات این کتاب از ثقات اصحاب نقل شده است. از این جهت توثیق عام محقق می‌شود و مرسلات این کتاب به مثابه مرسلات ابن ابی عمیر حجت می‌باشد. همان گونه که مرحوم آیت الله خوئی نسبت به روات «کامل الزیارات» اختیار کرده است.

د - عقیده نگارنده بر این است که زیارت عاشورای معروف که مشتمل بر صد لعن و سلام است از زیارات صحیحیه به اصطلاح قدما و نیز به اصطلاح متأخرین است و مفاد آن موافق با آیات قرآن و سنت قطعی است؛ زیرا این زیارت علاوه بر علو متن، مشتمل بر اصل تولای حق و تبرای از باطل، امر به معروف و نهی از منکر، نفرین بر ظالم و طرفداری از مظلوم، ترسیم صراط مستقیم و تمیز آن از راه منحرفین

→ با توجه به آنچه گفته شد احتمال قوی داده می‌شود در اثر تقیه بخشی از کتاب مصباح کبیر توسط شیخ یا متصدیان امور او اسقاط شده باشد. ولی این اسقاط مربوط به نسخه خاص مکتبه شیخ است و ربطی به نسخه‌های دیگر ندارد. در مقدمه مصباح المتجهّد که به قلم آقای انصاری زنجانی نوشته شده، مرقوم است که ایشان ۶ نسخه خطی تهیه کرده‌اند که بعضی از آنها با نسخه‌های نزدیک به عصر مؤلف مقابله و تصحیح گردیده است و این نسخه‌ها تماماً مشتمل بر صد لعن و سلام و منطبق بر زیارت عاشورای معروف می‌باشد.

می باشد که تماماً از ضروریات دین و مسلمّات مذهب اهل بیت علیهم السلام است.

هـ - حدیث صحیح در نزد قدما به حدیثی گفته می شود که موثوق الصدور باشد و این وثوق صدور می تواند از ناحیه سلسله راویان یا از راه علو متن و قرائن مفید حاصل شود.

این زیارت هر دو جهت را داراست، نسبت به صحت نزد قدما محفوف به قراین بسیاری است که در مجموع وثوق به صدور را می رساند، از این رو در طول تاریخ مورد ترغیب علما و تشویق فقهای راستین و مراجع دین بوده است و ۴۵ شخصیت علمی درباره آن مقاله یا کتاب نوشته اند^۱ و فواید و برکات آن بر همه اهل اسلام روشن و هویدا است.

و - همان گونه که پیش تر گفته شد، برخی اظهار داشته اند این زیارت، برگشت به تاریخ گذشته و موجب تفرقه بین مسلمانان است و مصلحت در حذف فقرات حاوی لعن بر قاتلان سید الشهداء می باشد؛ زیرا مانع وحدت است و ما نباید وحدت مسلمین را فدای یک امر تاریخی کنیم. گذشتگان مسؤول کار خود می باشند و ما هم مسؤول حفظ وحدت مسلمانان هستیم.

در جواب اینان باید گفت که تشخیص این امر به عهده اولیای مسلمین است، هرگاه مقامات مسؤول لزوم ترک امری را برای انجام امر مهم تری تشخیص دهند، آن را به عنوان امر ثانوی و نه اولی و از باب تقدیم اهم بر مهم به هنگام مزاحمت در مقام اجرا و امتثال احکام می پذیریم.

۱- در پاورقی شفاء الصدور از سید علی موحد ابطلحی ۲: ۴۱۱.

ز - امامت نزد شیعیان از امور اعتقادی است که با نصب خدای متعال و با ابلاغ پیامبر اسلام ﷺ صورت گرفته است و مصادیق آن ائمه اثنی عشر علیهم السلام می باشند؛ اولین آنان علی بن ابی طالب علیه السلام و آخرین آنان حضرت مهدی موعود امام زمان حجت بن الحسن العسکری علیه السلام است. طبق روایات، انکار امامت یکی از آنان مساوی با انکار امامت همگی می باشد. این منظومه پیوسته تا پایان عمر دنیا باقی است و در این زمان ولایت و امامت بر عهده امام دوازدهم است که در پرده استتار و منتظر فرمان خدا برای ظهور و تأسیس حکومت عدل جهانی است.

بر این اساس پرداختن به امر امامت و برگشت به تاریخ، پرداختن به یک امر تاریخی محض نیست، بلکه در واقع بررسی یک امر کلامی و عقیدتی است و دلیل کلامی بودن آن حدیث قطعی الصدور «من مات ولم يعرف امام زمانه مات میتة الجاهلیة»^۱ و حدیث قطعی الصدور «ستفترق امتی ثلاثة وسبعین فرقة منها فرقة ناجية والباقي في النار»^۲ می باشد.

بنابراین زنده نگه داشتن حادثه کربلا، احیای ارزش های اسلامی است، نه بررسی و پرداختن به یک حادثه صرفاً تاریخی، و آنچه نباید به آن پرداخت امور تاریخی بیهوده و بی هدف است، نه وقایع پیام آور و حافظ ارزشها.

۱- بحارالانوار ۲۳: ۷۸-۹۵؛ کشف الغطاء ۱: ۷۳ نشر دفتر تبلیغات اسلامی قم؛ کتاب الغدير

۱: ۳۵۸-۳۶۰؛ کتاب نسیم ولایت از نگارنده: ۲۱۳؛ احقاق الحق ۱۳: ۸۵.

۲- رجوع شود به کتاب مناقب خوارزمی فصل ۱۹، ص ۳۳۱؛ کتاب اصل الاصول از

نگارنده: ۱۱۱.

شد مکرر عزای او که همه بشوند آگه از مرام حسین

امام حسین علیه السلام قرآن مجسم و ممثل تمام ارزش‌ها و اهداف مقدس انبیا و اولیا است که باید تا ابد راه و روش او زنده و محفوظ بماند و این زیارت برای تحقق اهداف امام باید همه ساله، بلکه همه روزه خوانده شود تا «کلّ ارض کربلا و کلّ یوم عاشورا» برای نسل‌های بعد به فراموشی سپرده نشود.

گفتار نخست: بررسی روش‌های اثبات اعتبار زیارت عاشورا

(۱) روش متأخرین

اینک با توجه به آنچه گفته شد وارد بررسی سند به شیوه متأخرین و جواب بعضی از شبهات در مورد این زیارت شریف می‌شویم: همان‌طور که قبلاً گفته شد، زیارت عاشورا در کتاب‌های مصباح کبیر و صغیر شیخ طوسی و کامل الزیارات ابن قولویه و مصباح الزائر ابن طاووس و المزار الکبیر ابن مشهدی و بحار الانوار و کتاب‌های دیگر مذکور است.^۱

بعضی نوشته‌اند این زیارت طبق نوشته سید بن طاووس در مصباح الزائر، در کتاب مصباح کبیر شیخ طوسی بدون صد لعن و صد سلام است، لذا مرحوم سید بن طاووس زیارت کامل را از مصباح صغیر شیخ نقل کرده است. بدین ترتیب، این مستشکل با این کلام هم کتاب

۱- مصباح المتعبد: ۷۱۳؛ کامل الزیارات: ۱۷۳، ب ۷۱؛ مصباح الزائر: ۲۶۹؛ المزار الکبیر از محمد بن جعفر مشهدی: ۴۸۰؛ بحار الانوار ۹۸: ۲۹۰؛ زاد المعاد: ۳۷۳؛ تحفة الزائر: ۳۲۷؛ مفاتیح

مصباح کبیر شیخ را از مدار خارج می‌کند و هم مصباح صغیر را دچار خدشه می‌نماید و هم سید بن طاووس را زیر سؤال می‌برد. بنابراین زیارت کامل را منحصر به مصباح صغیر و کتاب کامل الزیارات کرده است و این را دلیل تحریف به زیاده در نسخه‌های دیگر مصباح کبیر دانسته است.^۱

لیکن این که متن کامل زیارت، منحصر به این دو کتاب باشد، مردود است؛ زیرا در کتاب‌های دیگر که یکی از آنها کتاب المزار الکبیر ابن مشهدی است (که مؤلف در مقدمه آن تضمین وثاقت راویان سند احادیث آن را نموده است) این زیارت به نحو کامل موجود است. از آنجا که مؤلف این کتاب مرحوم جعفر بن محمد مشهدی از علمای مورد وثوق می‌باشد بی‌گمان با تضمین مؤلف، روات کتاب توثیق کلی می‌شوند و مرسلات آن کتاب در حکم مسانید معتبر شناخته می‌شود و در نتیجه ادعای تحریف این زیارت، افتراقی بیش نخواهد بود. صاحب کتاب «شفاء الصدور» در پایان بحث سند اظهار داشته است که در اعتبار روایت شک و تردیدی نیست و علمای شیعه در تمامی اعصار و تطاول ایام به این روایت پایبند بوده و غالباً آن را از اوراد لازمه و اذکار دائمه خود قرار داده‌اند.

۱- لازم است در مورد این اشکال توضیح داده شود که مصباح صغیر خلاصه مصباح کبیر است که توسط خود شیخ طوسی خلاصه شده است. حال چگونه ممکن است صد لعن و صد سلام در مصباح صغیر باشد، ولی در مصباح کبیر نباشد؟ به طور حتم در نسخه‌ای که سید بن طاووس داشته، صد لعن و صد سلام ساقط شده است چرا که تمام نسخه‌های خطی مصباح کبیر دارای این دو فراز می‌باشند و کسانی که این زیارت را از مصباح کبیر نقل کرده‌اند، آن دو فراز را هم آورده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد نسخه مصباح کبیر که نزد سید بن طاووس بوده، کامل نبوده است.

با وجود این که بعضی سندهای آن صحیح و بعضی حسن است و فی الجمله وثاقت سند بر مشرب تحقیق به هیچ وجه جای تأمل نیست، بدین ترتیب احدی از علما در این جهت سخنی نگفته و تأملی نکرده است.^۱

در هر حال زیارت عاشورا که مشتمل بر صد لعن و سلام می باشد از امام محمد باقر و امام صادق علیه السلام در کتب امامیه به چند طریق مذکور است.

الف) بررسی سند زیارت در کتاب کامل الزیارات

جعفر بن محمد بن قولویه در کتاب کامل الزیارات (باب ۷۱) آن را به دو سند از حضرت امام باقر علیه السلام ذکر کرده است.

سند اول: حکیم بن داود و غیره از محمد بن موسی همدانی از محمد بن خالد طایلسی از سیف بن عمیره و صالح بن عقبه از علقمه بن محمد حضرمی از امام باقر علیه السلام.

سند دوم: محمد بن اسماعیل از صالح بن عقبه از مالک جهنی از امام باقر علیه السلام.

مرحوم ابن قولویه در مقدمه کتاب کامل الزیارات فرموده اند روایاتی که در این کتاب درج شده همگی از مشایخ ثقات واصل شده است. در نتیجه وی با این گفتار ۳۸۸ راوی را توثیق کرده است، البته به عقیده اکثر علما، این جمله تنها مربوط به آخرین حلقه نزولی سند است؛ یعنی افرادی که نسبت به او (ابن قولویه) دارای رابطه استادی

می‌باشند و آنها ۳۲ نفر از مشایخ بدون واسطه ایشان هستند. در هر حال چون حکیم بن داود در آخرین حلقه نزولی است به هر دو وجه مشمول توثیق ابن قولویه می‌شود.^۱

۱- شیخ ابو القاسم جعفر بن قولویه همان است که سی سال قبل از وفات خود که سنه ۳۳۹ هجری باشد به قصد حج حرکت کرد. برای آن که در آن سال حجر الاسود را قرامطه به سوی مکه می‌بردند تا در جای خود نصب کنند در زمانی که قریب بیست سال بود که حجر را کنده و به هجر برده بودند. شیخ ابن قولویه به آرزوی تشریف به لقاء امام زمان (علیه السلام) قصد حج کرد تا به خدمت آن حضرت در وقت نصب حجر الاسود مشرف شود. چون به بغداد رسید مریض شد و نتوانست برود. ناچار نایی گرفت و به مکه فرستاد و رقعهای نوشت و مهر کرد به او داد و گفت این رقعہ را می‌دهی به آن کس که حجر الاسود را در مکان خود نصب می‌کند و در آن نامه سؤال کرده بود از مدت عمر خود و آن که از این مرض می‌میرد یا خوب می‌شود. آن شخص به مکه مشرف شد و روزی که می‌خواستند حجر را نصب کنند، مردم جمع شده بودند، او قدری پول به خدام کعبه داد تا وی را نزدیک رکن جای دهند که ببیند چه کسی حجر را نصب می‌کند. این نائب گفته است: هر کس که حجر را برداشت اضطراب کرد و افتاد، تا آن که شخصی گندم گون نیکو روی آمد و حجر را برداشت و جای خود گذاشت. حجر به جای خود مستقر گردید آن شخص از همان راهی که آمده بود، بازگشت من دنبال او را گرفتم و دیده را به سوی او دوخته بودم و مردم را از خود به زحمت دور می‌کردم و دنبال او می‌رفتم. مردم از این حال من خیال کردند که من دیوانه شده‌ام از این‌رو راه برای من می‌گشودند و من با عجله می‌دویدم و او به آهستگی و وقار می‌رفت و با این حال به او نمی‌رسیدم تا رسیدم به جایی که کسی نبود، آن شخص روی به من کرد و فرمود: بیاور آن‌چه با تو است. رقعہ را به خدمتش دادم، بدون آن که آن را ملاحظه فرماید، فرمود. با وی بگو که خوفی از برای بیماری تو نیست و سی سال دیگر خواهی مرد. پس مرا گریه روی داد و دیگر نتوانستم حرکت کنم. این بفرمود و برفت. آنگاه نائب جناب شیخ ابن قولویه از مکه مراجعت کرد و این خبر را به شیخ داد و چنان شد که آن حضرت خبر داده بود.

آیت الله آقای محسن خرازی در کتاب روزنه‌ای به عالم غیب (ص ۱۷۶) از یکی از دوستان ثقه خود نقل کرده در زمان آیت الله خوئی و حکیم در هنگام تعمیر قبر ایشان، پیکر وی از زیر خاک نمایان شد کفن پوشیده ولی بدن سالم و موی صورت رنگ کرده و هیچ تغییری در اندام پدید نیامده و تازه بود اما از شدت لاغری پوست بدن به استخوان چسبیده بود.

محمد بن موسی همدانی نیز گرچه توثیق صریح ندارد، ولی نجاشی او را ذکر کرده و اظهار نموده است که قمیون گفته‌اند وی غالی و نزد بعضی، از جاعلین است والله اعلم. از آن‌جا که نجاشی در مقدمه کتابش گفته است که من از سلف صالح در این کتاب درج می‌کنم و چون به نقل دیگران اکتفا کرده و با جمله «والله اعلم» آنان را زیر سؤال برده است و نه محمد بن موسی را، از این شیوه کلام کشف می‌شود محمد بن موسی نزد ایشان نقطه ضعف ندارد و عموم سلف صالح شامل او می‌شود. همچنین ایشان محمد بن خالد طرابلسی را هم ذکر نموده و جرحی در باره وی ارائه نکرده است.^۱

در حلقه سوم از سند اول، دو نفر قرار دارند؛ سیف بن عمیره که ثقه است و دومین آنان صالح بن عقبه است. از این رو چنانچه صالح توثیق نشود، ضرری به سند وارد نمی‌گردد و علقمة بن محمد حضرمی هم در سند شیخ هم طراز صفوان است که به آن اشاره شد. به هر روی از آن‌جا که صاحب شفاء الصدور از عهده این بحث به نحو اکمل بر آمده‌اند مشتاقان برای استفاده بیشتر می‌توانند به آن رجوع کنند.

ب) بررسی سند زیارت در کتاب مصباح المتهجد

سند شیخ الطائفة در کتاب مصباح المتهجد بدین ترتیب است: مرحوم شیخ طوسی در این کتاب از امام باقر(ع) به دو سند و از امام صادق(ع) به یک سند زیارت را نقل کرده است. در این مختصر ابتدا نظر به سند سوم است که متتهی به امام صادق(ع) می‌شود. سند مزبور بدین قرار است:

محمد بن خالد طیالسی از سیف بن عمیره نقل می‌کند که به همراه صفوان بن مهران جمّال و جماعتی از اصحاب، بعد از آن که امام صادق (علیه السلام) از حیره به مدینه برگشته بود به نجف اشرف رفتیم. هدف از این اجتماع زیارت قبر مطهر ابوالحسن امیرالمؤمنین (علیه السلام) بود، وقتی به محدوده مزار شریف رسیدیم، صفوان مشغول زیارت شد، ابتدا زیارت حضرت امیر را خواند و بعد از آن رو به طرف کربلا ایستاد و زیارت عاشورا را که از علقمه نقل شده بود خواند و پس از آن دعای معروف به همان دعای علقمه را که در واقع دعای صفوان است، خواند. سیف بن عمیره گوید من به صفوان گفتم علقمه بن محمد حضرمی زیارت عاشورا را برای ما از امام باقر (علیه السلام) خواند و این دعایی که تو حالا خواندی در آن نبود صفوان درباره علقمه هیچ گونه قدحی وارد نکرد و فقط گفت من با امام صادق (علیه السلام) در این مکان آمدم امام علاوه بر آنچه علقمه برای شما نقل کرده است این دعا را هم خواند.

از این مطالب استفاده می‌شود که علقمه در نزد صفوان مجهول الحال نبوده بلکه یک شخصیت علمی مورد تأیید است. این گفتار هم زیارت عاشورا را توجیه و هم وضع علقمه را روشن می‌نماید. تفصیل بیشتر در کتاب شفاء الصدور مذکور است و به همین اندازه اکتفا می‌کنیم.

و اما دو سند دیگر که به امام باقر (علیه السلام) منتهی می‌شود، سند اول: محمد بن اسماعیل بن بزیع از صالح و سیف بن عمیره از علقمه بن محمد حضرمی. این سند هم قابل تصحیح و توجیه فنی است؛ زیرا طریق شیخ به محمد بن اسماعیل بن بزیع صحیح است و صالح بن

عقبه^۱ هم هر چند توثیق صریح ندارد، ولی نقل ابن بزیع اعتماد بر اوست و توثیق عملی محسوب می‌شود علاوه بر این در طبقه او سیف بن عمیره واقع شده که صریحاً مورد توثیق علمای علم رجال است. در آخرین طبقه سند هم علقمه قرار دارد که پیش‌تر وضع او روشن شد.

اما سند دوم: محمد بن خالد طیالسی از سیف بن عمیره. طیالسی از کسانی است که هم در سند کامل الزیارات و هم در سند تفسیر علی بن ابراهیم واقع شده است و هم در سند دیگر که ذکر شد مورد اعتماد ابن بزیع قرار دارد. نتیجه این که هر سه سند شیخ در کتاب مصباح معتبر می‌باشد.

بدین ترتیب زیارت عاشورا به روش متأخرین که تنويع اخبار آحاد به صحیح، حسن، موثق و ضعیف است، زیارتی معتبر و دارای سند قوی محسوب می‌شود.

باید توجه داشت که برای روز عاشورا چند زیارت در کتاب‌های امامیه وجود دارد، اما مورد بحث ما زیارتی است که در کتاب «مفاتیح الجنان» به عنوان زیارت عاشورای معروف ذکر شده است. در آنجا این زیارت دارای مقدمات، آداب، تعقیبات و ادعیه خاصی است. این ادعیه و آداب که مربوط به قبل و بعد زیارت می‌باشد مورد بحث نیست، بلکه خود زیارت مطلوب و مورد نظر می‌باشد و آن از «السلام عليك يا ابا عبدالله» شروع و به دعایی که در سجده خوانده می‌شود

۱- صالح بن عقبه در کتاب کامل الزیارات و نیز در تفسیر قمی در سلسله سند روایت قرار دارد و مؤلفان این دو کتاب (مرحوم ابن قولویه و مرحوم علی بن ابراهیم قمی) در مقدمه کتاب خود به وثاقت راویان احادیث خود تصریح کرده‌اند. به علاوه مرحوم محدث نوری روایت کردن یونس (که از اصحاب اجماع است) از صالح بن عقبه و روایت کردن محمد بن اسماعیل بن بزیع و محمد بن حسین بن ابی خطاب از او را دلیل بر وثاقت وی گرفته است.

خاتمه می‌یابد. و بعد از سجده، علقمه که راوی آن زیارت است گفته است که امام باقر علیه السلام فرمود: اگر بتوانی هر روز آن حضرت را از منزل خود زیارت کنی انجام بده و برای تو تمام ثواب‌ها که گفته شد، خواهد بود.

این زیارت با آداب و تشریفات در کتاب مصباح کبیر و مصباح صغیر شیخ طوسی و مصباح الزائر سید بن طاووس و بحار الانوار و زاد المعاد و تحفة الزائر مرحوم مجلسی با ذکر سند مذکور است. همچنین بدون دعای بعد از آن در کتاب کامل الزیارات ابن قولویه و المزار الکبیر ابن مشهدی با ذکر سند و در مصباح کفعمی بدون ذکر سند روایت شده است و چنان که پیش‌تر گفتیم ۴۵ شخصیت علمی درباره آن به صورت کتاب مستقل یا مقاله اظهار نظر کرده‌اند.

(۲) روش قدما

آن‌چه تاکنون گفته شد، بررسی سند به روش متأخرین بود که خبر واحد را به چهار دسته: صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم کرده‌اند. اما قدما، روایات را با قرائن داخلی و خارجی به صحیح و ضعیف تقسیم نموده و اخبار کتاب‌های معتبر را محفوف به قرینه و مورد وثوق دانسته‌اند. این شیوه تا زمان علامه حلی ادامه داشت. پیش‌تر گفته شد مرحوم شیخ بهاء الدین عاملی و مرحوم صاحب وسائل این قرائن را جمع‌آوری کرده‌اند که عمده آنها، ذکر روایت در اصول معتمده متعدّد یا تکرار در اصل واحد، استناد مشهور قدما به آن، موافقت با محکمات کتاب و سنت قطعی، موافقت با عقل بدیهی و فطرت طبیعی، علو متن و... می‌باشد.

مرحوم شیخ بهاء الدین عاملی فرموده‌اند که این قرائن به مرور زمان از بین رفته‌اند از این رو علامه و پیروان وی به تنويع اخبار به چهار دسته قائل شده و حجیت را دائر مدار بررسی سند دانسته‌اند.^۱

لیکن مرحوم صاحب وسائل فرموده‌اند قرائنی که گفته شد به قوت خود باقی است و ما چیزی از آن‌ها را از دست نداده‌ایم.

نگارنده بر این عقیده است که با جمع‌آوری نسخه‌های خطی و پیدایش صنعت چاپ و ارتباط با دیگر کشور های جهان و بررسی اکثر قرائن موجود توسط محققان، وثوق به صدور حاصل می‌شود. با این ترتیب به مطلق خبر موثق الصدور (خواه از ناحیه سند باشد و خواه از ناحیه قرائن) عمل می‌کنیم. بنابراین، اخبار موجود در کتب اربعه را باید پذیرفت، مگر معارض داشته باشد که در صورت تعارض، به معیارهای رجالی رجوع می‌کنیم و بعضی از اخبار را بر بعضی دیگر ترجیح می‌دهیم.

مرحوم شیخ بهایی پس از ذکر شیوه قدما می‌گوید: وجه عدول از شیوه قدما به رویه متأخرین، از بین رفتن قرائن و کتاب‌های روایی در اثر سلطه جباران بوده است، لذا آن روش ترک شده و به روش متأخرین عمل می‌شود. چنان که گفته شد قدما روایت را از راه «وثوق خبری» که از قرائن داخلی و خارجی استفاده می‌شد تصحیح می‌کردند، در حالی که متأخرین از راه «وثوق مخبری» عمل می‌کنند. ولی مرحوم صاحب وسائل فرموده‌اند از آن چه در زمان مشایخ

۱- رجوع شود به مقدمه کتاب مشرق الشمسین که ضمیمه کتاب جبل المتین در قم توسط مکتبه بصیرتی به چاپ رسیده است.

اصحاب هم چون مرحوم کلینی، مرحوم صدوق و مرحوم شیخ طوسی وجود داشته چیزی کم نشده است.^۱

نگارنده می‌افزاید: با تلاش جدی فقها و پی بردن آنان به نقشه‌های جباران و نیرنگ دشمنان اسلام و نیز حفظ اتصال طبقاتی فقهای امامیه که با اهتمام مرحوم آیت الله بروجرودی به پیروی از مرحوم علامه کاشف الغطاء انجام گردید همه چیز در جای خود محفوظ مانده و افراط بعضی و تفریط برخی دیگر تأثیری در میراث فرهنگی شیعه نداشته است.

با این همه، ممکن است گفته شود که تعدیل روات از باب شهادت است، از این رو نیاز به اخبار جزمی و حسی و بدون واسطه (یا حد اکثر به یک واسطه هم در بعضی موارد) دارد، بنابراین تعدیل روات از باب روایت و حکایت نیست تا با حدس فقیه آن هم بعد از فاصله صدها سال سازگار باشد.

در پاسخ باید گفت که توثیق رجال حدیث از باب رجوع به اهل خبره است، از این رو به قول یک خبره ثقه نیز اعتماد و اکتفا می‌شود و نیاز به عدالت و تعدّد هم ندارد.

ناگفته نماند در جایی که از حس می‌توان گواهی داد، بی‌گمان گواه حسی مقدّم می‌باشد، ولی بعد از آن که استناد به حس متعذّر شد، رجوع به خبره راه گشای مشکل می‌گردد. نظیر صحنه تصادف که تا صحنه به هم نخورده است، گواهی حسی کارساز می‌باشد، لیکن اگر صحنه به هم برخورد لازم است به خبره فن (کارشناس) رجوع شود.

۱- رجوع شود به وسائل الشیعه ۲۰: ۶۷ و ۱۱۰ نشر مکتبه اسلامیة تهران ۱۳۸۹ق.

در توثیق هم اگر گواهی حسی لازم باشد، میان گواهی نجاشی متوفای ۴۵۰ق به عدالت محمد بن مسلم که در سال ۱۵۰ق در گذشته است با زمان حاضر که بیش از هزار سال فاصله زمانی دارد، فرقی نیست. همان گونه که گواهی صاحب تنقیح المقال و قاموس الرجال و امثال آنان که خبرگان زمان ما می باشند از راه حدس است، گواهی نجاشی و شیخ و امثال ایشان هم غالباً حدسی است و آنان نیز با این مشکل دست به گریبان بوده اند.

باید دانست که انحصار توثیق و تعدیل به گواهی حسی، به ویژه اگر مثل صاحب مدارک و صاحب معالم تعدد عادل هم بدان ضمیمه شود، علاوه بر آن که دلیلی بر آن قائم نیست، نتیجه اش بایگانی شدن کتب اربعه خواهد بود، تا چه رسد به وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل.

اما در روش دوم (شیوه قدما) حدیث از باب محفوظ بودن به قرائن کلی و جزئی موثق الصدور می شود. در این روش روایات به دو دسته تقسیم می گردند: احادیث صحیح که موثق الصدور می باشند و غیر آن که محکوم به ضعیف بودن می شوند.

در روش قدما طبق آن چه شیخ بهاء الدین عاملی و صاحب وسائل گفته اند، احادیث کتب اربعه و امثال آن که برگرفته از اصول معتمده و متون مشهوره و دارای علو متن و عمل مشهور و مطابق با عقل بدیهی و موافق با حسن و قبح عقلی و دارای آثار و برکات وجودی اند، حجت می باشند.

به نظر نگارنده، روش متأخرین نیز هرگاه ایجاد وثوق و اطمینان نماید، پذیرفته می شود. پس به نظر ما خبر واحدی که سلسله راویان

آن ثقة‌اند یا خبر واحدی که مورد عمل مشهور از قدما قرار گرفته است، هر چند روایات حدیث ثقة نباشند، حجت است. همان گونه که اگر تمام روایات از بزرگان ثقة باشند، ولی حدیث مورد اعراض مشهور باشد، در اثر این اعراض، اعتبار خود را از دست می‌دهد.

بنابراین باید پذیرفت که دسته‌بندی و تنويع اخبار به چهار نوع در مقام نامگذاری است و ربطی به حصر حجیت به بخش صحیح و حسن و موثق ندارد، بلکه هرگاه خبری مورد عمل قدمای اصحاب باشد حتی اگر از دسته چهارم (ضعیف) باشد، از راه و ثوق خبری که مستفاد از قرائن عقلی و نقلی است حجیت می‌یابد و در واقع همین نکته سرّ آن است که منکرین حجیت خبر واحد، مانند صاحب سرائر به بعضی از اخبار مرسل و ضعیف استناد کرده‌اند. نهایت این که بر اساس این روش، فایده علم رجال منحصر به باب تعارض اخبار خواهد بود.

(۳) اثبات اعتبار توسط اجماع قولی و علمی

یکی از ادله صدور زیارت عاشورا، اجماع فقها از زمان امام باقر علیه السلام تا زمان حاضر می‌باشد. به سخن دیگر، زیارت عاشورا تا آن مقدار که در کتاب کامل الزیارات ذکر شده است مورد توافق علمای امامیه بوده است و اختلاف در زاید بر آن مقدار می‌باشد.

صاحب شفاء الصدور گفته است: «و بالجمله، از زیارت عاشورا برکات اخروی و منافع دنیوی و آثار غریب و خواص عجیب در قضای حاجات و نیل به مقاصد و حصول مطالب آن قدر دیده شده که نمی‌توان احصا کرد و در بعضی رؤیاهای صادقه که حکم مکاشفات

حقه را دارد، خصایص عظیمه و منافع جلیله از او معلوم شده که نمی‌توان برشمرد».^۱

یکی از مراجع عصر در این باره فرموده است: متن زیارت عاشورا گواه بر عظمت آن است، به ویژه با ملاحظه آن چه در سند زیارت رسیده است که حضرت صادق (علیه السلام) به صفوان می‌فرماید: «این زیارت و دعا را بخوان و بر آن مواظبت کن، به درستی که من چند چیز را بر خواننده آن تضمین می‌کنم: ۱- زیارتش قبول شود، ۲- سعی و کوشش وی مشکور باشد، ۳- حاجات او هر چه باشد، برآورده شود و نا امید از درگاه خدا بر نگردد.

ای صفوان! این زیارت را با این ضمان از پدرم یافتم و پدرم از پدرش تا امیر المؤمنین (علیه السلام) و حضرت امیر نیز از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و رسول خدا از جبرئیل و او هم از خدای متعال، هر کدام این زیارت را با این ضمان تضمین کرده‌اند و خداوند به ذات اقدس خود قسم یاد نموده است که هر کس این زیارت و دعا را بخواند، دعا و زیارتش را می‌پذیرم و خواسته اش هر چه باشد، برآورده می‌سازم».

بدین ترتیب از این نقل استفاده می‌شود که زیارت عاشورا از احادیث قدسی است و همین مطالب سبب شده است که علما و استادان ما با آن همه فعالیت‌های علمی و مراجعاتی که داشتند به خواندن آن مقید بودند تا جایی که استاد ما مرحوم حاج شیخ محمد حسین اصفهانی از خداوند خواسته بودند که در آخر عمرشان زیارت

۱- شفاء الصدور، علامه تهرانی حاج میرزا ابوالفضل کلانتری: ۵۲، منشورات مرتضوی تهران ۱۳۱۰.

عاشورا بخوانند و سپس قبض روح شوند و دعایشان هم مستجاب شد و پس از پایان این زیارت در گذشتند.

مرحوم شیخ صدرای بادکوبه‌ای با تبحر^۱ش در علوم عقلی و نقلی آن‌چنان مقید به زیارت عاشورا بود که به هیچ عنوان آن را ترک نکرد و کسی باورش نمی‌شد که ایشان این چنین پایبند به عبادات و زیارت عاشورا باشد.^۱

از مرحوم علامه مجلسی نقل شده است که در میان شاگردان فاضل مرحوم شیخ طوسی که درجه اجتهاد داشته‌اند، بیش از سیصد نفر از خاصه و افزون بر این تعداد از عامه بوده‌اند. در آن زمان، بنی‌عباس حکومت می‌کردند و به نوعی در تعظیم و تکریم علما اهتمام بسیار داشته‌اند. آنان یک صندلی برای شیخ تخصیص داده بودند تا تدریس کند (زیرا خلفای عباسی برای شخص وحید عصر خود هر کسی که بود، یک صندلی رسمی تخصیص می‌دادند تا روی آن تدریس نماید).

در مجالس عظیم همه گونه مذاکرات علمی در اصول و فروع حتی در امامت نیز مطرح می‌شده است. نقل است که نزد خلیفه وقت سعایت کردند که شیخ طوسی و اتباع او صحابه را سب می‌کنند، چنان که در کتاب مصباح خود گوید از دعاها^۲ی روز عاشورا است «اللهم خُصَّ انتَ اَوَّلَ ظالمٍ باللعنِ مَتَّي...».

پس به دستور خلیفه شیخ و کتاب مصباح او را احضار کردند. چون شیخ از حقیقت امر مستحضر شد به الهام خداوندی گفت که مراد از

۱- آیت الله سید محسن خرازی، روزنه‌ای به عالم غیب: ۹۰.

این جمله‌ها آن نیست که به عرض خلیفه رسانیده‌اند، بلکه مراد از ظالم اول قایل است که قاتل برادر خود هابیل می‌باشد و دومی پی‌کننده ناقه صالح و سومی قاتل یحیی بن زکریا و چهارمی عبدالرحمان بن ملجم مرادی قاتل علی بن ابی طالب است. خلیفه عذر او را قبول کرد و به مراتب تجلیل شیخ افزوده شد و آن ساعی سخن چین هم به کیفر رسید.^۱

از این قطعه تاریخی به‌خوبی استفاده می‌شود که زیارت عاشورای معروف، به‌گونه‌ای مورد عمل مشهور بوده که امکان انکار آن وجود نداشته است، از این رو مرحوم شیخ برای تبرئه خود و دیگران وارد توجیه می‌گردد. این سند تاریخی، مصداق بارزی برای قرینه و ثوق به صدور است که از بدو امر تا به امروز قابل استناد می‌باشد.

بررسی سند زیارت عاشورا در مصباح الزائر

مرحوم سید بن طاووس در مصباح الزائر حدیث امام باقر علیه السلام را از صالح بن عقبه از عقبه بن قیس از امام باقر علیه السلام روایت نموده که این سند از ناحیه عقبه بن قیس مخدوش است، اما حدیث امام صادق علیه السلام را از محمد بن خالد طیالسی از سیف بن عمیره از صفوان از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که همگی مورد اعتماد می‌باشند.

اینک در ادامه مطالب مهمی در طی چند نکته بیان می‌شود:

نکته اول: از آن‌چه تاکنون گفته شد معلوم می‌گردد که زیارت عاشورا به آن شکل که در کتاب کامل الزیارات و مزار کبیر با ذکر سند و در کتاب مصباح کفعمی بدون ذکر سند روایت شده از زیارات

۱- ریحانة الادب ۳: ۳۲۸؛ مجالس المؤمنین ۱: ۴۸۰.

معروف و مورد عمل علمای امامیه و قاطبه شیعیان است و بیش از ۴۵ شخصیت علمی در قالب کتاب یا مقاله درباره آن اعلام نظر کرده اند. نکته دوم: تا آنجا که ملاحظه شد از بهترین شرح های این زیارت، کتاب «شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور» نوشته فاضل محقق مرحوم حاج میرزا ابوالفضل کلانتری تهرانی است. او در سال ۱۲۷۳ق متولد شد و در سال ۱۳۱۶ق در تهران وفات یافت و در مقبره والدش در صحن امامزاده حمزه در شهر ری به خاک سپرده شد. پدر ایشان مرحوم حاج میرزا ابوالقاسم کلانتری صاحب تقریرات درس شیخ انصاری است. مرحوم حاج میرزا ابوالفضل یکی از شاگردان برجسته مرحوم میرزا محمد حسن شیرازی است و کتاب شفاء الصدور را به دستور ایشان نگاشته است. مرحوم میرزا ابوالفضل کلانتری از نوابغ روزگار و مجتهدی بزرگوار محسوب می شود که در فقه و اصول ماهر و در ادبیات عرب و تاریخ و حدیث و تفسیر بهره وافر داشته است.^۱ این محقق بزرگوار تصریح نموده است که زیارت عاشورا از دو امام معصوم صادر شده است؛ یکی از امام باقر (علیه السلام) و دیگری از امام صادق (علیه السلام) و آن چه در کتاب مصباح المتهجد زاید بر آن از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است و صفوان ناقل آن می باشد؛ از زیارت حضرت امیر (علیه السلام) در آن مرقد مطهر و دعای وداع امیر المؤمنین و دعای بعد از زیارت عاشورا و اوراد و اذکار قبل از آن خارج از اصل زیارت است و از آداب استحبابی قبل و بعد از زیارت محسوب می گردد، هم چنان

۱- رجوع شود به مقدمه سید علی بن حاج سید مرتضی موحد ابطحی بر کتاب شفاء الصدور، همچنین به کتاب اربعین حسینی از حاج میرزا محمد ارباب قمی، ص ۸۲، چاپ انتشارات اسوه.

که مرحوم حاج میرزا محمد ارباب قمی از مجتهدان معقول و منقول در کتاب اربعین حسینی به آن تصریح کرده است.^۱

نکته سوم: طبق فرمایش مرحوم محدث قمی «ابن طاووس» بر جماعتی اطلاق می‌شود که مشهورترین ایشان، سید اجل، اورع، قدوة العارفين و مصباح المتعجلین رضی الدین علی بن موسی بن جعفر بن طاووس است. علامه حلی در اجازه‌ای که به بنی زهره داده است، او به عنوان صاحب کرامات باهره و مقامات عالیه و جامع کمالات سامیه یاد کرده و نیز فرموده است: «کان اعبد من رایناه من اهل زمانه».^۲

در کتاب ریحانة الادب مرقوم است که سید بن طاووس تألیفات بسیار دارد، سپس ۴۵ کتاب او معرفی شده و چنین آمده است: یکی از آن کتاب‌ها مصباح الزائر است که حاوی زیارت عاشورا با ذکر صد لعن و صد سلام می‌باشد و دیگری کتاب اقبال است.^۳

مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی درباره «اقبال» نوشته‌اند: سید بن طاووس در سال ۵۸۹ق ولادت و در سال ۶۴۴ق وفات یافته و کتاب اقبال را در سن ۶۰ سالگی تدوین نموده است. شهید اول در مجموعه‌ای که به خط خود نوشته فرموده‌اند کتابخانه سید در سال ۶۵۰ دارای ۱۵۰۰ کتاب بوده و نیز فرموده «اقبال» کتاب جلیلی است که آن را از کتاب‌های نفیس استخراج کرده است.^۴

۱- اربعین حسینی.

۲- هدیة الاحباب از محدث قمی: ۷۹؛ فوائد الرضویه ۱: ۳۳۳.

۳- ریحانة الادب ۸: ۷۶.

۴- الذریعة إلى تصانیف الشیعة ۲: ۲۶۴.

در کتاب فوائد الرضویه مرقوم است که آن بزرگوار مدّتی در بغداد و زمانی در حله و مدّتی هم در نجف ساکن بوده است. او وصیت کرد جنازه‌اش را به نجف ببرند و زیر پای والدینش دفن کنند تا به امر قرآن به تواضع در قبال والدین حیّاً و میّتاً عمل کرده باشد.

پیش‌تر ذکر شد که اگر مرحوم سید زیارت عاشورای معروف را در اقبال ذکر نکرده است، بدین جهت بوده که از ضایع شدن زیارات جلوگیری کند، لذا فرموده در مصباح الزائر دو زیارت را آورده‌ام در این کتاب هم دو زیارت دیگر را می‌آورم. پس نیاموردن زیارت عاشورا در اقبال دلیل بر ضعف سند آن نیست و گفتار کسی که آن را دلیل بر ضعف سند دانسته از مصادیق افترا و قلّت تتبع می‌باشد.

نکته چهارم: زیارت عاشورا که در حدیث صفوان از امام صادق (ع) نقل شده از سنخ زیارات متداول نیست، بلکه همان‌گونه که مرحوم حاجی نوری فرموده‌اند از سنخ احادیث قدسی است. این زیارت حماسه شیعه و از شعارهای افتخار آمیز است و طبق تجویز معصوم می‌توان هر روز آن را خواند تا «کلّ ارض کربلا و کلّ یوم عاشورا» ثابت شود.

این زیارت هم‌چنان که پیش‌تر گفته شد دارای آداب و تشریفات خاصی است که باید قبل از زیارت انجام داد و نیز ادعیه و برنامه‌هایی برای بعد از آن وارد شده که بخشی از آن‌ها نظیر دعای منقول از صفوان بن مهران جمّال را شیخ طوسی در کتاب «مصباح المتهجد» آورده است و در متون اصلی دیگر نیست.^۱

(۴) اثبات اعتبار از راه قاعده تسامح در ادله سنن

قاعده تسامح در ادله سنن یکی از قواعد معتبر است که پشتوانه آن روایات بسیار می‌باشد. این روایات را مرحوم صاحب وسائل در جلد اول، باب ۱۸ از ابواب مقدمات عبادات، درج نموده است در یکی از این روایات آمده است: «عن أبي عبد الله عليه السلام قال: من بلغه شيء من الثواب علي شيء من الخير فعمله كان له أجر ذلك و إن كان رسول الله صلى الله عليه وآله لم يقله». هر کس به وسیله روایات معصومین (هر چند بدون سند) از ثواب عملی آگاه شود و آن عمل را به امید آن پاداش و ثواب به جا آورد، آن ثواب به او داده می‌شود هر چند رسول الله آن را نگفته باشد (البته مقصود روایاتی است که قطع به کذب آن نداشته باشیم).

در این جا، بحث در این است که مفاد قاعده مزبور، حجیت سند ضعیف در مستحبات است که بر این اساس، قاعده بیانگر یک مسئله اصولی است یا قاعده در مقام اثبات استحباب است که بر این تقدیر، مفاد آن، بیان یک قاعده فقهی است و یا این که قاعده فوق بیانگر اعطای ثواب‌های مذکور می‌باشد که بر این پایه، مفاد قاعده، ارشاد به حکم عقل است و می‌توان آن را از مسائل کلامی دانست.

در هر حال کسانی که در مورد زیارت عاشورا از راه سند قانع نشوند، می‌توانند از این قاعده که مستنبط از احادیث کثیره است استفاده نمایند و از برکات آن زیارت بهره‌مند شوند.

مرحوم علامه مجلسی در بحار الانوار فرموده است: روایاتی که بیانگر ادویه و ادعیه می‌باشند نیاز به اسناد قوی ندارد،^۱ اما این که کلام

علامه ناظر به قاعده تسامح است یا مطلب دیگر، فعلاً مجالی برای پاسخ به آن نیست.

(۵) اثبات اعتبار از راه برکات و ثمرات خواندن این زیارت

هریک از برکات و ثمرات ناشی از خواندن زیارت شریف عاشورا می تواند یک دلیل مستقل باشد. البته این برکات بسیار است و در این مختصر بعضی از آن ها ذکر می شود:

الف) ثمرات برزخی خواندن زیارت عاشورا

فقیه زاده عادل مرحوم شیخ جواد بن شیخ مشکور عرب که از اجله علما و فقهای نجف اشرف و مرجع تقلید جمعی از شیعیان عراق و نیز از ائمه جماعت صحن مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام بوده است، در سال ۱۳۳۷ق در حدود نود سالگی وفات نموده و در جوار پدرش در یکی از حجره های صحن مطهر مدفون گردید.

آن مرحوم در شب ۲۶ صفر ۱۳۳۶ق در نجف اشرف حضرت عزرائیل ملک الموت را در خواب می بیند، ایشان می گوید: پس از سلام از او پرسیدم از کجا می آیی؟ فرمود: از شیراز و روح مرحوم میرزا ابراهیم محلاتی را قبض کردم. آن گاه سؤال کردم روح او در برزخ در چه حالی است.

فرمود: در بهترین حالات و در بهترین باغ های عالم برزخ و خداوند هزار ملک موکل او کرده است که فرمان او را می برند. گفتم برای چه عملی از اعمال به چنین مقامی رسیده است؟ آیا برای مقام علمی و تدریس و تربیت شاگرد است؟ فرمود: نه. گفتم برای نماز جماعت و رساندن احکام به مردم؟ فرمود: نه. گفتم پس برای چه؟ فرمود: برای

خواندن زیارت عاشورا (مرحوم میرزای محلاتی سی سال آخر عمرش زیارت عاشورا را ترک نکرد و هر روزی که به سبب بیماری یا امر دیگر نمی توانست بخواند نایب می گرفت).

سپس شیخ از خواب بیدار می شود و فردا به منزل آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی می رود و خواب خود را برای ایشان نقل می کند. مرحوم میرزا محمد تقی با شنیدن آن به گریه می افتد، از ایشان سبب گریه را می پرسند، می فرماید: میرزای محلاتی از دنیا رفت، وی استوانه فقه بود. به ایشان گفتند شیخ خوابی دیده و واقعیت آن معلوم نیست. میرزا می فرماید: بلی خواب است، اما خواب شیخ مشکور است نه افراد عادی. فردای آن روز تلگراف فوت میرزای محلاتی از شیراز به نجف اشرف می رسد و صدق رؤیای شیخ آشکار می گردد.

این داستان را جمعی از فضلاء نجف اشرف از مرحوم آیت الله سید عبد الهادی شیرازی نقل کرده اند. مرحوم آیت الله آقای حاج سید عبد الهادی فرموده اند: من در منزل مرحوم میرزا محمد تقی هنگام ورود شیخ جواد بن شیخ مشکور عرب و نقل این رؤیای مذکور حاضر بودم. و نیز دانشمند گرامی جناب حاج صدر الدین محلاتی فرزندزاده آن مرحوم از شیخ این داستان را شنیده اند.^۱

۱- داستان های شگفت از مرحوم شهید آیت الله دستغیب شیرازی: ۲۷۳، رقم ۱۱۴. و نظیر آن در کتاب منتخب التواریخ، ص ۳۸۸ اینگونه آمده است: عالم جلیل القدر شیخ محمد علی شامی که از جمله علما و محصلین نجف اشرف است به حقیر فرمود که جد امی بلا واسطه من، جناب آقا سید ابراهیم دمشقی که نسبتش به سید مرتضی علم الهدی منتهی می شود و سن شریفش افزون بر نود سال و بسیار شریف و محترم بود، سه دختر داشت و اولاد ذکور نداشت شعی دختر بزرگشان در خواب دید جناب رقیه بنت الحسین (علیها السلام) را که فرمود: «به پدرت بگو به والی بگوید آب افتاده ←

→ میان قبر و لحد من و بدن من در اذیت است بگو بیاید و قبر و لحد مرا تعمیر کند». دخترش به سید عرض کرد، سید از ترس حضرات اهل تسنن بخواب اثری مترتب ننمود.

شب دوم دختر وسطی سید همین خواب را دید و باز به پدر گفت ترتیب اثری نداد. شب سوم دختر کوچکتر سید همین خواب را دید و به پدر گفت ایضاً ترتیب اثری نداد. شب چهارم خود سید، مخدره رقیه را در خواب دید که به طریق عتاب فرمود که «چرا والی را خبردار نکردی». سید بیدار شد صبح رفت نزد والی شام و خوابش را برای والی شام نقل کرد. والی امر کرد علما و صلحای شام از سنی و شیعه برون غسل کنند و لباسهای نظیف در بپوشند به دست هر کس قفل درب حرم باز شد همان کس برود و قبر مقدسه او را نبش کند و جسد مطهره را بیرون بیاورد تا قبر مطهر را تعمیر کنند. بزرگان و صلحا از شیعه و سنی در کمال آداب غسل کردند و لباس نظیف در بپوشیدند. بعد از آن سید مرحوم سید. بعد که میان حرم مشرف شدند، کلنگ هیچ یک به زمین اثر نکرد مگر کلنگ سید ابراهیم، سپس حرم را خلوت کردند و لحد را شکافتند دیدند بدن نازنین مخدره میان لحد و کفن آن مخدره مکرمه صحیح و سالم است، لیکن آب زیادی میان لحد جمع شده پس سید بدن شریف مخدره را از میان لحد بیرون آورد و روی زانوی خود نهاد و سه روز به همین روش بالای زانوی خود نگه داشت و متصل گریه می کرد تا آن که لحد مخدره را از بنیاد تعمیر کردند. اوقات نماز که می شد سید بدن مخدره را بالای شیئی نظیف می گذاشت بعد از فراغ باز بر می داشت و بر زانو می نهاد تا آن که از تعمیر قبر فارغ شدند، سید بدن مخدره را دفن کرد و از معجزه این مخدره در این سه روز سید نه محتاج به غذا شد و نه محتاج به آب و نه محتاج به تجدید وضو بعد که خواست مخدره را دفن کند سید دعا کرد خداوند پسری به او مرحمت نماید، دعای سید مستجاب شد و در این سن پیری خداوند به او پسر مرحمت فرمود مسمی به سید مصطفی.

والی شام تفصیل واقعه را به سلطان عبد الحمید نوشت او هم تولیت زینبیه و مرقد شریف رقیه و مرقد شریف ام کلثوم و سکنه را به او واگذار کرد.

نگارنده گوید: این قضیه را تکمیلی است در کتاب معجزات و کرامات ائمه اطهار از سید میرزا هادی حسینی خراسانی از علمای معروف که در ذیل می آید:

وی گفته یکی از بستگان ما از بام خانه پایین می آمد، که در بین راه دست او را گزنده ای گزید. تدریجاً درد شدید شد به حدی که طاقت بر تحمل نداشت. در کربلا سادات شامی در دفع سموم معروف اند. وارد خانه ایشان شدیم. جوانی به نام سید عبد الامیر ما را در اطاق پذیرایی با احترام پذیرایی نمود. پرسید کجا درد می کند؟ جای نیش را به او نشان دادیم. فوراً انگشت خود را بر ←

ب) رفع خطر ابتلای شیعیان سامرا به وبا در اثر خواندن زیارت عاشورا

مرحوم آیت الله حاج شیخ مرتضی حائری در کتاب خاطرات (سرّ دلبران) که در مشهد نوشته‌اند و توسط آیت الله آقای استادی به چاپ رسیده فرموده‌اند: مرحوم پدرم فرمود با مرحوم میرزا علی آقای شیرازی درس خصوصی نزد مرحوم میرزا محمد تقی شیرازی می‌خواندیم و من به امر مرحوم میرزا به آن درس می‌رفتم و با میرزا علی آقا فرزند میرزا محمد حسن شیرازی مباحثه می‌کردیم محل درس در بالا خانه بود. مرحوم استاد آقای سید محمد فشارکی که از پائین صدای دوست یعنی آقای میرزا محمد تقی را شنید آمد بالا و این جریان موقعی بود که صحبت بود بیماری وبا در سامرا آمده است. ایشان در ضمن مذاکره و صحبت با مرحوم میرزا که با هم رفیق بوده و بحث دوفری داشتند رو کرد و گفت: آقای میرزا من را مجتهد می‌دانی؟

ایشان گفتند: آری شما را مجتهد می‌دانم.

→ موضع درد گذارد. مریض گفت گویا آتش از شانه‌ام به‌زیر می‌آید. کم کم درد ساکن شد، سید مذکور گفت: من نه داعی و نه دوایی دارم، این سَری است در نسل ما و آن را از آبا و اجداد ارث می‌بریم. هر سمی که باشد زنبور یا عقرب یا مار اگر فوراً بیاورند به آب دهان و انگشت گذاردن علاج می‌کنیم. پرسیدم سرّ این امر چیست؟ گفت جدّ ما سید اسماعیل ساکن شام در دمشق بود. در زمانی که آب به مرقد مطهر حضرت رقیه خاتون سلام الله علیها افتاد رفتند قبر را شکافتند احدی جرأت نکرد جلو برود و نتوانست نزدیک شود و جثه مطهر آن معصومه مظلومه را بلند کند ولی جدّ ما که پیرمردی عابد و زاهد بود آن جسد مطهر را به‌روی دست گرفت. فوراً تعمیر لازم را کردند سپس دفن نمودند. از برکت آن معصومه در دست جد ما این اثر ماند و به ما به میراث رسیده است.

دوباره گفتند: مرا عادل می دانی؟

گفتند: بلی شما را عادل می دانم.

دفعه سوم گفتند: حکم مجتهد عادل را نافذ می دانی؟

مرحوم میرزا در جواب گفتند: اطلاق آن محل منع است. ایشان گفتند: من حکم کردم بر تمام مردان و زنان شیعه سامرا که زیارت عاشورا بخوانند و ثواب آن را هدیه نمایند به روح جناب نرجس خاتون علیها السلام والده ماجده حضرت حجت علیه السلام و آن بزرگوار را شفیع نمایند نزد فرزندش حضرت حجت که ایشان شفاعت نمایند عندالله و من ضامن می شوم که هر کس این عمل را انجام دهد مبتلا به بیماری وبا نشود.

این حکم منتشر شد و همه عمل کردند و هیچ کس مبتلا به بیماری وبا از شیعه نشد. جز یک پاره دوز که معلوم نشد آن زیارت را خوانده یا نه و آیا به مرض وبا مرده است یا نه.

مرحوم آقای حائری می نویسد این از دلایل محکم حقانیت مذهب جعفری و صحت شفاعت و اعتبار زیارت عاشورا است و خود یکی از کرامات سید فشارکی است که می گوید من ضمانت می کنم هر کس این زیارت را بخواند به وبا گرفتار نشود. ضمانت مذکور به دلیل اطلاع ایشان بر غیبی از غیوبة الله است و شاید بواسطه خلیفة الله فی ارضه باشد.^۱

این داستان را بنده از مرحوم آیه الله اراکی هم شنیده ام و در کتاب الکلام یجر الکلام نیز نقل شده است.

ج) خواندن زیارت عاشورا برای پیدا شدن قالی‌های مسروقه

حدود پنجاه سال قبل مرحوم پدرم به دعوت جمعی از اهل کاشان برای امامت جماعت در یکی از مساجد آن شهر به کاشان هجرت کرد و در منزلی که تدارک دیده بود با عائله مستقر شد. در رأس دعوت کنندگان ایشان مرد صالحی بود به نام حاج ماندعلی جهان آرائی. جمعی از قالی فروشان که جای امنی برای انبار فرش نداشتند منزل آقای جهان آرائی را مکانی امن می‌دانستند و قالی‌های نفیس را در یک محوطه سر پوشیده که بخشی از منزل این مرد صالح بود به ودیعه به او می‌سپردند. در همان هفته اول ورود پدرم در کاشان، دزدان بخشی از قالی‌های امانتی و ملکی را با خراب کردن قسمتی از آن محوطه سر پوشیده به سرقت می‌برند.

بعضی از یاوه گویان هم این جریان را به عنوان بدقدمی پدرم مربوط می‌کردند. صاحبان قالی‌ها هم نیروی انتظامی آن روز را در جریان قرار دادند، ولی با تمام فعالیتی که انجام شد اثری از قالی‌های مسروقه مشاهده نشد.

آقای جهان آرائی به پدرم گفت آیا از طرق معنوی چیزی به خاطر دارید که مؤثر باشد؟ پدرم پاسخ داد روز جمعه بالای بام برو و زیارت عاشورا را به طور کامل بخواند و از خداوند مدد بطلبد. آن مرد صالح که از او تاد عصر خود بود به دستور پدرم عمل کرد آنچه به یاد دارم همان روز نزدیک غروب جوانی برای به دست آوردن کبوترهای چاه‌نشین به چاه مخروبه قناتی که آب آن خشک شده بود می‌رود و می‌بیند ارتفاع چاه بسیار کم شده و زیر پای او هم اشیاء نرم احساس می‌شود، بعد از لحظاتی متوجه می‌شود که چاه انبار قالی شده، بدین

ترتیب آن جوان پلیس را خبر کرد و معلوم شد که سارقین قالی‌های مسروقه را به آن چاه ریخته‌اند تا در فرصت مناسب به محل دیگر منتقل کنند.

د) دستور العمل مرحوم شاه آبادی

آیت الله شب زنده‌دار فرمودند: یکی از آقا زاده‌های مرحوم آیت الله شاه آبادی گفتند: پدرم یک روز از مردم گله کرده بود که چرا حاضر نیستید به راه بیفتید (و ترقی کنید) چند نفر اظهار آمادگی کرده بودند، پدرم فرمود نماز را اول وقت بخوانید و هر روز پس از پایان کار خمس در آمدتان را بدهید و هر روز زیارت عاشورا بخوانید.

یکی از آنان که به این دستور عمل کرده بود گفت روزی به مسجدی رفتم و به امام جماعت اقتدا کردم اما در بین نماز دیدم امام حاضر نیست و غایب است و باز دیدم حاضر است و دوباره غایب است پس از پایان نماز به او گفتم آقا من شما را در حال نماز چنین یافتم. فرمود راست است من امروز با همسرم بگو مگو داشتم و در حال نماز دوبار به خانه رفتم و با او دعوی کردم.^۱

خاتمه

الف) تأملی دیگر بر سند زیارت عاشورا

از آنچه تاکنون بحث شده مشخص گردید:

الف - زیارت عاشورای معروف از زیاراتی است که به عنوان یکی از بزرگ‌ترین میراث‌های فرهنگی امامیه اثناعشریه می‌باشد. قاطبه

علمای شیعه آن را محترم و به عنوان یک وسیله معنوی در ترسیم حق و باطل دانسته‌اند و در حل مشکلات به آن توسل می‌جویند.

ب - این زیارت در اصطلاح قدماء موثق الصدور و صحیح دانسته شده و در اصطلاح متأخرین نیز بعضی از اسناد آن صحیح می‌باشد.

ج - در کتاب کامل الزیارات این زیارت با دو سند از امام باقر علیه السلام روایت شده است و طریق دوم آن قابل توجیه و تصحیح می‌باشد، در مصباح الزائر نیز به چند طریق روایت شده است که به گفته صاحب شفاء الصدور این طرق یا صحیح است یا حسن.

د - از منابع مهم این کتاب علاوه بر مصباح کبیر و مصباح صغیر از شیخ طوسی، کتاب مصباح الزائر از سید بن طاووس و کتاب المزار الکبیر از شیخ محمد مشهدی است که اخیراً هر دو کتاب به چاپ رسیده و شاید منشأ بعضی از اشکالات از نداشتن این دو کتاب به وجود آمده باشد.

ه - نسخه خطی مصباح المتهجد، مشتمل بر تمام صد لعن و صد سلام می‌باشد مگر نسخه‌ای که مورد استفاده سید بن طاووس بوده است، لذا سید آن را از مصباح صغیر شیخ استفاده کرده و این امر مربوط به یک نسخه از مجموع نسخ می‌باشد و ملازمه‌ای با کذب سایر نسخه‌ها ندارد.

و - دعایی که صفوان از امام صادق علیه السلام بعد از زیارت خوانده است، مربوط به آداب بعد از زیارت است و نه جزء آن، ولی این دعا در برآمدن حاجات طبق روایت مؤثر می‌باشد.

در هر حال باید دانست که مصباح کبیر (مصباح المتهجد) و مصباح صغیر هر دو از شیخ طوسی است و این که سید می‌گوید

بعضی از این زیارت (زیارت عاشورا) در نسخه او وجود ندارد، وهنی به مصباح صغیر وارد نمی‌کند، هم‌چنان که نقص یک نسخه خطی با وجود نقص در نسخه‌های دیگر ملازمه ندارد.

مرحوم شیخ در کتاب مصباح المتهجد این زیارت را به دو طریق از امام باقر (ع) و به یک طریق از حضرت صادق (ع) نقل کرده است، طریق اول را محمد بن اسماعیل بن بزيع از صالح بن عقبه از پدرش عقبه از امام باقر (ع) نقل کرده است.

طریق شیخ به محمد بن اسماعیل بن بزيع در نهایت اتقان و صحت است و کسی در این امر تشکیک ننموده است وثاقت محمد بن اسماعیل بن بزيع هم مورد اتفاق بزرگان می‌باشد. اما صالح بن عقبه را مرحوم علامه در کتاب «خلاصه» تضعیف کرده و او را غالی و کذاب دانسته است.^۱

لیکن مرحوم مامقانی فرموده است که کلام علامه برگرفته از رجال ابن غضائری است (که خود و کتابش از نظر وجود خارجی مشکوک است) و لذا بر تضعیفات او نباید اعتماد کرد.^۲

علامه نامدار و مجتهد بزرگوار مرحوم وحید بهبهانی اظهار داشته‌اند که تضعیفات ابن غضائری ناشی از نقل روایاتی است که حاکی از معجزات ائمه می‌باشد، زیرا در آن زمان و اوضاع آشفته، اموری را که امروزه جزو ضروریات مذهب است، غلو محسوب می‌داشتند و راویان این گونه معجزات را غالی می‌نامیدند.^۳

۱- خلاصه: ۳۶۰.

۲- تنقیح المقال ۱: ۱۹۳؛ معجم رجال الحديث ۱: ۱۰۲.

۳- همان.

نگارنده معتقد است که علاوه بر این، چند دلیل بر وثاقت و حجیت قول صالح بن عقبه موجود است، از جمله:

- ۱- اعتماد محمد بن اسماعیل به روایات او توثیق عملی است.
- ۲- ذکر وی توسط نجاشی در کتاب فهرست دلیل بر اعتبار او به عنوان یک مؤلف می‌باشد، زیرا مرحوم نجاشی در مقدمه کتابش فرموده است که من کسانی را مطرح می‌کنم که از سلف صالح می‌باشند. این کلام مدح کلی کسانی است که در فهرست مؤلفان شیعه (معروف به رجال نجاشی) مطرح می‌باشند. از این رو با توجه به این مقدمه و قرائن دیگر، جمعی را عقیده بر آن است که سکوت نجاشی نسبت به جرح و تعدیل دلیل بر این است که نقطه ضعفی از او ملاحظه نشده است.
- ۳- ذیل حدیث ذکر شده است که صالح بن عقبه همراه سیف بن عمیره و علقمه در محضر امام بودند، علقمه بعد از آن که امام از بیان آداب روز عاشورا فارغ شد، استدعای تعلیم زیارتی را کرده که از راه دور و نزدیک بتواند در روز عاشورا بخواند، بنابراین حلقه اخیر حدیث مشتمل بر سه نفر می‌باشد که از میان آنان سیف توثیق شده است و با این توضیحات سند زیارت معتبر خواهد بود.

بدین ترتیب می‌توان گفت ظاهر کلام این است که صالح بن عقبه و سیف از علقمه روایت کرده‌اند پس حلقه آخر منحصر به علقمه است، و باید بررسی شود که علقمه چه کسی است؟ اما در کتاب‌های رجال علقمه توثیق صریح نشده است و به اصطلاح مجهول می‌باشد. ولی در سند دیگری که مرحوم شیخ آورده است، مذکور است که صفوان جمال با سیف بن عمیره در کنار مرقد مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام

بودند بعد از آنکه از زیارت حضرت امیر علیه السلام فارغ شدند، صفوان گفت حضرت سید الشهداء (حسین بن علی) را هم از همین مکان رو به جانب کربلا زیارت کنیم و زیارت مرویه از امام باقر علیه السلام را که توسط علقمه ذکر شد خواند. سپس دو رکعت نماز زیارت خواند و دعایی که در واقع دعای صفوان می باشد (در زبان ها معروف شد به دعای علقمه) قرائت کرد سیف می گوید من به صفوان گفتم: زیارت عاشورا را علقمه از امام باقر علیه السلام برای ما نقل کرد و این دعا را ذکر نکرد، صفوان گفت: من در خدمت امام صادق علیه السلام به این مکان آمدم، امام صادق علیه السلام امام حسین علیه السلام را از این جا به همان کیفیت که بیان شد زیارت کرد و بعد از فراغ از زیارت این دعا را خواند.

از این حکایت استنباط می شود که علقمه نزد صفوان مورد اعتماد بوده است، لذا خدشه ای بر او وارد نکرده است و زیارت منقول از امام باقر علیه السلام که مروی علقمه بود، مورد عمل امام صادق علیه السلام قرار داد.

با این توضیحات هم زیارت مصباح کبیر تأیید می شود و هم علقمه مورد اعتماد صفوان قرار می گیرد و هم سند زیارت امام باقر علیه السلام که شیخ در مصباح کبیر نقل کرده است، معتبر شناخته می شود. باید افزود که مرحوم حاجی نوری و عده ای دیگر از بزرگان، این زیارت را از احادیث قدسی محسوب می نمایند، زیرا سلسله سند آن به خداوند تبارک و تعالی شأنه منتهی می شود.

ب) پرسش های دیگر در مورد زیارت عاشورا

به رغم آنچه تاکنون گفته شد، پرسش های دیگری نیز مطرح

است:

- ۱- اگر کسی اجیر شد یا نذر کرد که زیارت عاشورا بخواند، آیا انجام آداب و دعای بعد از آن لازم است یا خیر؟
- ۲- آیا این زیارت را در شب هم می‌توان خواند یا مخصوص روز است؟
- ۳- آیا خواندن صد لعن از باب تعدّد مطلوب است یا وحدت مطلوب؟
- ۴- هرگاه کسی در مورد اعتبار سند آن به هر عذری که دارد قانع نشد، آیا می‌تواند از راه قاعده تسامح در ادله سنن به آن اعتبار دهد یا خیر؟
- ۵- آیا وحدت مجلس در خواندن این زیارت شرط است؟
- ۶- مقتضای احتیاط برای کسی که بخواهد به احتمالات اعتنا کند چیست؟
- ۷- آیا غسل از شرایط این زیارت است؟
- ۸- در هر جا که این زیارت دارای اختلاف نسخه باشد، مقتضای قاعده چیست؟
- ۹- بعضی از بزرگان^۱ جمله «وجاهدت» در صفات ظالمین را مورد ایراد قرار داده و گفته‌اند این جمله محرّف (تحریف شده) می‌باشد، جوابش چیست؟^۲

۱- صاحب کتاب اخبار دخیله (میرزا محمد تقی شوشتری) در آخر جلد سوم گفته «جاهد» مخصوص به نبرد است نه جنگ باطل و سپس گفته این کلمه محرّف است و صحیح «حاربت» است و صاحب کتاب شفاء الصدور نوشته جهاد در خیر و شرّ هر دو استعمال می‌شود.

۲- در کامل الزیارات در حاشیه کتاب «جاحدت» که به معنی انکار می‌باشد مسطور است با این فرض اشکال بر طرف می‌گردد.

۱۰- از جمله آدابی که در مورد این زیارت ذکر شده است، رفتن در صحرا یا بلندی است، آیا این امر دخالت در صحت و ثواب دارد یا خیر؟

۱۱- مرحوم حاجی نوری فرموده است چندین زیارت عاشورا که از معصوم نقل شده داریم، کسانی که وقت خواندن زیارت عاشورای معروف را ندارند، زیارت دیگری را که در کتاب مزار قدیم آمده است، بخوانند این نظریه تا چه حد قابل قبول است؟

۱۲- نماز زیارت عاشورا را قبل از زیارت باید خواند یا بعد از آن؟

۱۳- در زیارت عاشورای معروف خوانده می‌شود «انّ هذا یومٌ تبرکت به بنو امیة»، حال اگر این را در غیر روز عاشورا بخوانیم، آیا خلاف واقع بر زبان جاری کرده‌ایم یا قابل توجیه است؟

۱۴- در این زیارت وارد شده «اللهم العن بنی امیة قاطبة» با این که در بین بنی امیه بعضی از افراد شایسته و پیروان اهل بیت بوده‌اند، چگونه این جمله را توجیه کنیم؟

۱۵- در اختلاف بین نسخه مصباح شیخ با کامل الزیارات کدام بر دیگری ترجیح دارد؟

البته طبق قواعدی که از مشایخ والا مقام و فقهای عظام دریافت نموده‌ایم، اکثر این مسائل قابل توجیه می‌باشد. از این رو بحث تفصیلی آن به نوشتاری دیگر موکول می‌شود.

گفتار دوم: یادآوری برخی نکات مهم

در این گفتار، پاره‌ای از مطالب و مباحث مهم که باقی مانده است در قالب هشت بند مورد بحث قرار می‌گیرد:

(۱) اجازه روایی برای بررسی سند

شکی نیست که کتاب‌های روایی به ویژه کتب اربعه (کافی، من لا یحضره الفقیه، تهذیب و استبصار) و امثال کتاب عیون الأخبار وجود خارجی آن و استناد به مؤلفان آن به تواتر ثابت است، هم‌چنان که وجود خارجی اصول چهارصد گانه و انتساب به گردآورندگان آن برای امثال مؤلفان کتب اربعه به تواتر ثابت بوده است بنابراین ذکر سند برای انتساب به مؤلف نیست و بر فرض اگر سند روایتی ذکر نشده باشد یا این که سند آن ضعیف باشد، ضعف سند و ارسال، اصل استناد کتاب به مؤلف را از دست نخواهد داد ولی این امر نسبت به آحاد روایات این کتاب‌ها اثبات تواتر نمی‌کند و در این جهت بررسی سند و یا قرائن معتبر راه گشا خواهد بود.

بدین ترتیب، در اصل استناد به مؤلف اجازه روایی لازم نیست و اجازاتی که امروزه متداول است، به گفته بعضی از بزرگان برای تبرک و تیمن می‌باشد. ولی این امر ناتمام است زیرا اجازه روایی علاوه بر تبرک، شایستگی لازم را در نقل احادیث اثبات می‌کند، نظیر اجازه اجتهاد که صلاحیت لازم را در استنباط احکام اثبات می‌نماید.

مرحوم آیت الله حائری بارها می‌فرمود کسانی که صلاحیت علمی و عملی ندارند نباید منبر روند، زیرا شایستگی فهم اخبار و رفع تعارض را ندارند، مگر آن که از روی کتاب مورد قبول بخوانند. به امید روزی که هر کس در محدوده صلاحیت خود عمل نماید.

با توجه به آن چه ذکر شد این جانب از برخی بزرگان اجازه روایی کتبی دریافت نموده‌ام^۱ بعضی از این اجازات به یک واسطه به مرحوم محدث قمی منتهی می‌شود.^۲ این اجازه بر اساس سندی است که در اول کتاب نفس المهموم ذکر شده و نیز از مرحوم آیت الله مرعشی در یک سند کتبی که برای مرحوم والدم نوشته‌اند به اسناد عدیده‌ای که داشته‌اند به اینجانب هم اجازه داده‌اند.

استاد بزرگوار و مرجع عالی قدر مرحوم آیت الله العظمی آقای فاضل لنکرانی رحمته الله نیز علاوه بر اجازه اجتهاد، با اجازه روایی که از صاحب الذریعه مرحوم علامه آقا بزرگ تهرانی دارند به این جانب اجازه داده‌اند.

۱- برای اولین بار از مرحوم آیت الله حاج میرزا ابوالفضل زاهدی قمی که امام جماعت مسجد امام حسن عسکری علیه السلام در قم بودند و در استنباط احکام و تفسیر قرآن و احاطه به احادیث و تاریخ بهره وافر داشتند و دارای منبری جامع الاطراف بودند طبق آن چه در اول کتاب نفس المهموم آمده موفق به دریافت اجازه کتبی شدم.

۲- لازم به ذکر است که سند محدث قمی در کتاب نفس المهموم در سال ۱۳۸۰ ق صادر شده و با ۲۵ واسطه به علی بن بابویه قمی منتهی می‌شود.

شرح این سند با حذف القاب بدین قرار است: حاجی میرزا حسین نوری از شیخ مرتضی انصاری از ملا احمد نراقی از سید مهدی بحر العلوم از آقا باقر بهبهانی از پدرش ملا اکمل از علامه محمد باقر مجلسی از ملا محمد تقی مجلسی از شیخ بهاء الدین محمد عاملی از پدرش حسین بن عبد الصمد عاملی از زین الدین شهید ثانی از نور الدین علی بن عبد العالی میسی از محمد بن داوود جزینی از ضیاء الدین علی از پدرش محمد بن مکی ملقب به شهید اول از فخر الدین محمد از پدرش علامه حلی (حسن بن یوسف بن مطهر) از نجم الدین شاذان بن جبرئیل از عماد الدین محمد طبری صاحب کتاب بشارة المصطفی از علی بن محمد بن حسن طوسی ملقب به مفید ثانی از پدرش محمد بن الحسن طوسی از شیخ مفید محمد بن محمد بن النعمان از ابو جعفر محمد بن علی ملقب به شیخ صدوق.

در نتیجه مجاز به نقل زیارت عاشورا و تحقیق درباره آن از کتاب مصباح کبیر و صغیر شیخ طوسی و کتاب کامل الزیارات و کتاب مصباح الزائر سید بن طاووس و بحار الانوار مرحوم مجلسی می‌باشم. امید است ائمه طاهرین در نشر معارف آنان این ناچیز را مورد دستگیری و هدایت و حمایت قرار دهند.

(۲) بخشی پیرامون بنی امیه و لعن آنان

بنی امیه منسوب‌اند به امیه بن عبد الشمس که طبق نقل مشهور برادر دوقلوی هاشم بن عبد مناف بوده است. مورخان می‌گویند هنگام ولادت این دو برادر، انگشت یکی از آن دو بر پیشانی دیگری چسبیده بود که جراح آن زمان آنان را از هم جدا کرد و در این عمل جراحی خون بسیاری جاری شد. این قصه به فال بد گرفته شد و پیش بینی شد که بین نسل این دو، خون‌ریزی ادامه خواهد داشت. به هر حال براساس این نقل بنی امیه از قریش محسوب می‌شوند.

ولی قول دیگر این است که امیه غلامی رومی بوده که عبد الشمس او را پسر خوانده خود قرار داد، بنابراین قول، بنی امیه از قریش خارج و از مزایای مادی و معنوی که در اسلام برای قریش وارد شده محروم خواهند بود. علامه مجلسی در بحار الانوار این قول را تأیید نموده^۱ است.

در هر حال از نسل بنی امیه چهارده تن در شام به حکومت رسیده‌اند که اول آنان معاویه و آخرین ایشان مروان بن محمد معروف به مروان حمار می‌باشد. حکومت اموی‌ها در سال ۴۱ قمری به زور و

۱- رجوع شود به ریحانة الادب ۸: ۳۸۱-۳۸۳؛ کامل بهائی ۱: ۲۶۹.

تزویر تأسیس گردید و تا ۱۳۲ قمری به طول انجامید. حاکمان اموی در ظلم و طغیان خاصه بر اهل بیت پیامبر ﷺ هیچ مرز و حدی را قائل نبوده و چهره تاریخ را تا ابد تیره و تار کردند.

معاویه و فرزندش یزید برای بقای حکومت غصبی خود به تمام جنایات و انواع و اقسام ستم‌ها بر اهل بیت ﷺ و پیروان آنان اقدام نمودند. جنگ صفین یکی از اعمال معاویه و حادثه کربلا هم یکی از اقدامات یزید است.^۱

در زیارت عاشورا این عبارت آمده که «اللهم العن بنی امیه قاطبة» در حالی که در میان بنی امیه افراد ممدوح وجود دارد. به گواهی تاریخ، دو تن از حاکمان اموی را ستوده‌اند؛ یکی معاویه بن یزید که خود را از خلافت غصبی خلع نمود و یکی هم عمر بن عبد العزیز که سبّ امیر المؤمنین را تعطیل و فدک را به اولاد فاطمه برگردانید و نیز در میان بنی امیه فردی بوده است به نام خالد بن سعید بن عاص، وی از جمله دوازده نفری است که با خلافت سقیفه مخالفت نموده و با دلائل قوی خلافت را از آن امیر المؤمنین علی ﷺ دانسته است.

او و یازده یاری که داشت چنان عرصه را بر ابوبکر تنگ نمود که مجبور شد از منبر فرود آید و سه روز در منزل منزوی شود. وی تا پایان از فدائیان اهل بیت ﷺ محسوب می‌شد.^۲ یکی دیگر از افراد ممدوح سعد الخیر می‌باشد که از فرزندان عبد العزیز بن مروان است.

۱- همان.

۲- احمد بن ابی عبدالله البرقی، کتاب الرجال، تهران، دانشگاه تهران، ص ۶۳.

در حالی که این لعن کلی است که با لفظ «قاطبه» مورد تأکید هم قرار گرفته و دیگر قابل برای تخصیص نیست.

بزرگان از این اشکال جواب داده اند. بعضی گفته‌اند قضیه «اللهم العن بني امية» از سنخ قضایای خارجی است و نظر به افرادی دارد که دنبال غضب خلافت بوده^۱ و یا به جنایات غاصبان خلافت راضی بوده‌اند.

برخی هم گفته‌اند: گرچه جمله «اللهم العن بني امية قاطبة» از عمومات مؤکده است، ولی این امر با تخصیص جزئی سازگار است.^۲ نگارنده گوید: انگیزه معاویه بن یزید در عزل خود از خلافت غصبی بر ما روشن نیست. اما عمر بن عبد العزیز گرچه بعضی از کارهای نیک انجام داد، ولی راضی نشد از خلافت غصبی خود را کنار بکشد. لذا امام سجاد (علیه السلام) درباره او فرمود: اهل زمین او را ستایش و اهل آسمان او را لعنت می‌نمایند، چون از خلافت غصبی دست نکشید.

و اما در مورد دیگران (مانند خالد بن سعید) بعضی گفته‌اند آنان که خوب و مورد مدح بوده‌اند، فرزند خواندگان بنی امیه‌اند و نه فرزند واقعی.^۳

لیکن در این باره، جواب معتبر را امام صادق (علیه السلام) فرموده‌اند. توضیح آن که روزی سعد الخیر با چشم گریان خدمت امام صادق (علیه السلام) رسید.

۱- تنقیح المقال.

۲- همان.

۳- شفاء الصدور ۱: ۳۵۳-۳۶۳.

امام فرمود از چه ناراحتی و برای کدام معصیت گریه می کنی؟ گفت برای انتساب به بنی امیه. امام فرمود تو از آنان محسوب نیستی، زیرا ما تو را از خود می دانیم. نظیر سلمان فارسی که درباره او گفته شد سلمان محمدی و یا سلمان مِّنْ اهل البیت.^۱

مرحوم میرزا ابوالفضل طهرانی صاحب شفاء الصدور بعد از تحقیقات عمیق فرموده است: «و بالجمله اعتبار سند روایت عاشورا محل شک نیست و عمل شیعه در تمامی اعصار و تطاول ایام به این روایت بوده و آن را از او را د لازم و اذکار دائمه خود غالباً قرار داده اند و از انضمام قرائن مقطوع الصدور است. با وجود این که بعضی سندهای آن صحیح و بعضی دیگر حسن است. و فی الجمله در وثاقت سند بنابر مشرب تحقیق به هیچ وجه جای تأمل نیست. بدین سبب احدی از علما در این جهت سخنی نگفته و تاملی نکرده است».^۲

ایشان در جایی دیگر فرموده اند: «بنی امیه دو فرقه اند یکی اعیاص که ابو العاص و عاص و ابو العیص و اولاد ایشان باشند و دیگری عنابس که اولاد حرب بن امیه باشند، چه اسم حرب عنبسه بود و اخبار در لعن بنی امیه و ذمّ ایشان از طریق فریقین بیش از حد احصا است». سپس افزوده است: «شجره ملعونه که در قرآن آمده است^۳ به نص فخر رازی در تفسیر کبیر و لسان نبی اکرم ﷺ، بنی امیه می باشند و این را نیشابوری در تفسیر خود از ابن عباس روایت کرده است. همچنین

۱- مقباس الهدایه ضمیمه ج ۳؛ تنقیح المقال: ۸۳.

۲- شفاء الصدور؛ ۷۲.

۳- الاسراء: ۶۰.

بیضاوی نیز آن را در تفسیر خود آورده است، علاوه بر این در بحار الانوار از عمده ابن بطریق و در تفسیر ثعلبی به دو طریق این روایت مذکور است. ابن ابی الحدید نیز از ابوجعفر محمد بن حبيب نقل کرده است و در منشور معتضد بالله عباسی هم آمده است.^۱ کوتاه سخن آن که در مصداق بودن بنی امیه برای «الشجرة الملعونة» در قرآن کریم خلافی نیست.

(۳) تجدید خاطره عاشورا و آثار آنان

در واقعه کربلا، اسلام ناب محمدی که همان تشیع بدون تحریف است به رهبری سید شهیدان و سالار آزادگان اسلام به طور گسترده در مبارزه حق با باطل مجسم شد و این امر درباره هیچ یک از انبیاء و اولیاء واقع نشد.

در این واقعه، ابعاد اعتقادی و اخلاقی و فقهی مبارزه حق علیه باطل به رهبری سید شهیدان حسین بن علی علیه السلام متجلی گشت و تمام ابعاد تشیع بدون تحریف تشکّل و تجسم پیدا کرد. از این رو در فرایند تکامل مذهب حق به عنوان تجدید خاطره جامع، هر روز مستحب است که زیارت عاشورا خوانده شود.

امام حسین علیه السلام از همان زمانی که حکومت یزید را مردود اعلام کرد و از مدینه به مکه هجرت نمود، اهداف خود را در قالب یک وصیت کتبی برای محمد بن حنفیه بیان نمود و بعد با اهل بیت خود شبانه به مکه رفت و در مکه موقعیت خود را به پذیرش رهبری اسلام ناب، صریح و شفاف اعلام نمود. اهل کوفه وقتی از اوضاع خبردار

شدند امام را برای رهبری جامعه اسلامی دعوت نمودند. امام جناب مسلم را به عنوان نماینده به کوفه فرستاد تا کارهای مقدماتی نهضت و حکومت حسینی را انجام دهد و راه را برای امام هموار سازد و سپس در یک موقعیت زمانی خاص (روز هشتم ذی حجه) از مکه به طرف کوفه حرکت کرد. در این حرکت تا ورود به کربلا فرایند تکامل اسلام ناب و تجسم اسلام در ابعاد عقیدتی، اخلاقی و فقهی واقعی بود و این هدف هم‌چنان ادامه یافت تا روز عاشورا که هر چه در پرده بود ظاهر و مقدمات نابودی قدرت باطل بنی امیه فراهم گردید. امام در این صحنه از تمام موقعیت‌های موثر استفاده و معماری احقاق حق و ابطال باطل را به اوج خود رساند و پس از آن رسالت تبلیغ و بهره‌برداری از آن چه واقع شد، به عقیله بنی هاشم حضرت زینب و امام سجاد علیه السلام سپرده شد.

کاروان اسیران از کربلا تا کوفه و از کوفه تا شام از نهضت حسینی بهره‌برداری کامل نمودند و یزید و پیروانش را چنان رسوا و کاخ ظلم آنان را چنان متزلزل نمودند که در تاریخ بشر سابقه ندارد.

امامان معصوم علیهم السلام برای این که نهضت حسینی به صورت کلی در تمام بلاد عالم تحقق یابد و «کلّ یوم عاشورا و کلّ ارض کربلا» همگانی شود بر آن شدند که حماسه حسینی را به صورت عزاداری هر ساله و زیارت شهدای این واقعه را از دور و نزدیک انجام دهند. در میان زیارات، جامع‌ترین آن‌ها که خاطره کربلا را حفظ می‌کند و اصل تولای حق و تبرّای از باطل را هر روز به صورت فردی و جمعی تکرار می‌کند، زیارت عاشورا است.

ابو حامد محمد غزالی بعد از آن همه زحمت علمی و ریاضت‌های عملی، از آن‌جا که در اصول و فروع دین مقدس اسلام حاضر نشد از معارف اهل بیت علیهم‌السلام استفاده کند، عاقبت به صورت یک درویش بی‌محتوا و صوفی پرمدعا کتاب «احیاء علوم الدین» را به رشته تحریر درآورد و در مجلد سوم آن صریحاً از یزید حمایت و او را از دخالت در کربلا تبرئه نموده است. او می‌گوید یزید یک مسلمان مجتهد و ولی امر متعبد بوده و در شام زندگی می‌کرده و مباشرت در قتل شهیدان کربلا نداشته و دستور به قتل آنان هم نداده است و بر فرض دستور، احتمال توبه او داده می‌شود. و لعن مسلمان حرام و عذر او در حفظ حکومت خود در مقابل مهاجمان مورد قبول است.^۱

افزون بر این، وی می‌گوید بر واعظ حرام است کتاب‌های مقتل که حاوی شهادت حسینی است بخواند، زیرا این زیارت‌ها موجب بدبینی به اصحاب می‌شود.^۲

نگارنده گوید: بنابر این بیان، ظالم در مبانی اسلام مصداق ندارد و «کونوا للمظلوم عوناً وللظالم خصماً» مخصوص کفار است. همچنین ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾^۳ لغو محض و قابل توجیه نیست.

ابو حامد غزالی اگر به زیارت عاشورا رجوع کرده بود، می‌فهمید که این زیارت از احادیث قدسی است که پیامبر از جبرئیل امین

۱- رجوع شود به کتاب احیاء علوم الدین ۳: ۱۲۳ دار الفکر.

۲- رجوع شود به کتاب راهبرد اهل سنت به مسأله امامت از مؤلفات محمد علی بهبهانی ص ۴۸۴.

۳- حجرات: ۹.

دریافت کرد و آن را به امیرالمؤمنین علی علیه السلام به ودیعه گذاشت و امیر المؤمنین آن را به امام حسن و امام حسین علیهما السلام به امانت سپرد و سید الشهداء علیه السلام آن را به امام سجاد علی بن حسین علیهما السلام و ایشان آن را برای اظهار و اجرا به باقر العلوم علیه السلام سپرده است. باقر العلوم علیه السلام در عصر آزادی سیاسی و پس از ایشان امام صادق علیه السلام آن را با دستوراتی که از آداب زیارت محسوب می شود اظهار کردند.

این زیارت به عنوان امر به معروف و نهی از منکر و تولای حق و تبرای از باطل بعد از ابرام سند و علو متن، نیازی به ادله بیرونی ندارد و به طور مستقل بنی امیه را مردود و ملعون اعلام کرده و معاویه و یزید و بنی مروان و سایر افرادی که به صورت کلی و جزئی استحقاق لعن دارند از زبان ائمه معصوم علیهم السلام و پیامبر صلی الله علیه و آله و خداوند متعال مورد لعن معرفی نموده است. پس این زیارت از دلایل محکم برای جواز لعن بر دودمان ابوسفیان و بنی مروان است و دلایل دیگر آن را تأیید و تأکید می نماید. حکیم سنایی گفته است:

داستان پسر هند مگر نشنیدی

که از او و سه کس او به پیمبر چه رسید

پدر او دُر دندان پیمبر بشکست

مادر او جگر عمّ پیمبر بدرید

او بنا حق حقّ داماد پیمبر بستد

پسر او سر فرزند پیمبر ببرید

بر چنین قوم تو لعنت نکنی شرمت باد

لعن الله یزیدا و علی آل یزید^۱

۱- از حکیم سنایی در تمة المنتهی از مرحوم محدث قمی: ۲۷.

سید بن طاووس در کتاب «الملهوف» از کتاب عقاب الاعمال و بعضی کتاب‌های دیگر روایت کرده است که حضرت موسی بن عمران بعد از مرگ برادرش هارون از خداوند برای او طلب غفران نمود، خداوند در جواب فرمود هر گاه برای اولین و آخرین طلب غفران کنی می‌پذیرم، مگر قاتل حسین بن علی بن ابی طالب صلوات الله و سلامه علیه^۱.

نسبت به آثار تجدید خاطره عاشورا پیش‌تر در کتاب «نسیم ولایت» مطالبی نوشته‌ام که بخشی از آن ذکر می‌شود:

تجدید خاطره عاشورا برای پیام‌های انسان‌ساز آن در نبرد حق علیه باطل است، ترسیم خاطره عاشورا به منزله فتح باب بزرگ‌ترین دانشگاه علم و عمل، برهان و عرفان، نماز و جنگ، صبر و وفاداری، جود و ایثار، عدل و احسان، امر به معروف و نهی از منکر، ظلم ستیزی و باطل زدایی است. این دانشگاه کلامش با عشق و عاطفه به صورت اشک و گریه، شعر و مرثیه شروع و با نمایش تمام صحنه‌های توحید، عرفان و ارزش‌های انسانی اسلامی به فرجام می‌رسد.

طبق حدیث نبوی بر چهره عرش خدا نوشته شده «انّ الحسین مصباحُ الهدی وسفینةُ النجاة» حسین چراغ هدایت و کشتی نجات از طوفان‌ها است. برنامه‌های عاطفی عاشورا برای رسیدن به کشتی نجات است.^۲

در ذیحجه سال ۶۰ هجری جمعی از بستگان نزدیک امام وعده‌ای از یاران ایشان در کشتی نجات حسینی ساکن گشتند، این کشتی با

۱- رجوع شود به کتاب ملهوف ص ۶۱ از منشورات مکتبه حیدری در نجف اشرف سال ۱۳۸۵.

۲- نسیم ولایت از نگارنده چاپ ۳: ص ۲۲۳ با نشر مؤلف تاریخ چاپ اسفند ۱۳۸۰.

چهره پرفروغ هدایت امام به حرکت درآمد، مصباح هدایت حسینی آن چنان پرتو افکن بود که تمامی ظلمت‌ها را زدود و کلیه افرادی که در تاریکی در کمین بودند، را شناساند و تمامی رسوایی‌های دشمن را برملا نمود. در این مدرسه هدایت گر، عالی‌ترین درس‌های عقیدتی، سیاسی، اخلاقی و رفتاری تدریس شد.

امام حسین علیه السلام در نخستین گام، برنامه خود را تحت عنوان امر به معروف و نهی از منکر و مبارزه علیه دیو زر و زور و افشای لایه‌های تزویر گوشزد نمود. شیوه خود را درباره مشکلات اسلام، صبر و رضا، توکل و رجا، شکر و وفا اعلام کرد. در این حرکت غرور آفرین از امام به جز صداقت، مهر و وفا، رحمت و صفا و سرافرازی چیز دیگر مشاهده نشد. از اصحاب و یاران با وفای امام که به عنوان حمایت امام اعلان وفاداری کردند و تا آخر بر این بیعت ایستادند، غیر از تولی و تبری، تقوا و امانت داری، وفاداری و باطل زدایی، ادب و احترام، شرافت و کرامت نفس، شجاعت و استقامت چیز دیگری دیده نشد.

از آن یاران که بعد از برداشتن بیعت، با امام ماندند آن چنان ارزش‌ها تجلی یافت که امام در شب عاشورا فرمودند: «من در تاریخ، صاحبی بهتر و باوفا تر از اصحاب و یاران خود سراغ ندارم» و آنان که به اسارت درآمدند آن چنان از خون شهیدان بهره‌گیری به عمل آوردند که لرزه بر تمام کاخ‌های ستم افتاد و اساس حکومت یزید به سستی گرایید. با خطبه‌های آتشین عقيله بنی هاشم زینب علیها السلام و سایر دخترهای امیرالمؤمنین علیه السلام و سخنان کوبنده امام سجاد علیه السلام تمام دسیسه‌های چهل ساله معاویه و یزید نقش بر آب شد. با یک جمله «ما

رأيتُ الا جميلاً» که زینب علیها السلام به عیدالله بن زیاد گفت، فلاسفه عالم در مقابل قدرت ایمان به حیرت افتاده اند.^۱

در تجدید خاطره عاشورا باید تمام این درس‌ها به نمایش گذاشته شود. در این نمایش باید تمام صحنه‌های عقیدتی، اخلاقی و رفتاری امام و یاران او ارائه و از آنها بهره گرفته شود.

لیکن، متأسفانه به طور معمول از بعد احساسی و عاطفی آن، که تنها نقش تبلیغاتی برای جذب و تجمع افراد دارد استفاده می‌شود؛ آن هم با تحریفاتی که در طول تاریخ به عمل آمده است. در این نمایش‌ها کشتی نجات و مصباح هدایت حسینی در اثر مداخله نااهلان و رقابت بعضی از مداحان و ناشی‌گری پاره‌ای از سخنرانان و سوء استفاده برخی از رؤسای هیأتها، کم فروغ جلوه داده می‌شود و توده مردم از ورود در این مدرسه سیار فضیلت محروم می‌گردند. به امید روزی که این کشتی در بستر فضیلت‌ها به حرکت درآید و عاشورای واقعی و جامع‌الاطراف به مردم ارائه گردد و این نبرد حق و باطل بدون تحریف نشان داده شود و این کشتی نجات و نورافکن هدایت نقش همه جانبه خود را ایفا نماید، تا معلوم شود امام حسین و یارانش قربانی بقا و احیای مکارم اخلاق و عزّت و شرف بشریت و استمرار مکتب خاتمیت است، چنان‌که حضرت صادق علیه السلام در زیارت اربعین به ما یاد دادند «وبذل مهجته فيك ليستنقذ عبادك من الجهالة وحيرة الضلالة».^۲

۱- هریک از جمله‌های فوق دارای سند تاریخی است که مجال ذکر آن نیست.

۲- مفاتیح الجنان، زیارت روز اربعین امام حسین علیه السلام: ۷۷۰.

ابن جوزی گفته است از صالح بن احمد بن حنبل روایت شده که با پدرم گفتم: گروهی مرا به موالات یزید نسبت می دهند. پدرم گفت: ای پسر من مگر یزید را مؤمن دوست می دارد. گفتم: چرا او را لعنت نمی کنی؟ گفت: کی مرا دیدی که چیزی را لعنت کنم، آیا تو لعنت نمی کنی کسی را که خدای در کتاب خود او را لعنت کرده است. گفتم: در کجای قرآن لعن او است؟ پدرم این آیه را تلاوت کرد: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ﴾^۱ گفت: آیا فسادی اعظم از قتل است.

جماعتی از اهل سنت اعتقاد به کفر یزید دارند، چنان که ابن حجر در کتاب «الصواعق المحرمة» گفته است که اهل سنت اختلاف در کفر یزید دارند. طائفه‌ای او را به سبب کلام سبط ابن جوزی کافر می دانند. و نیز غیر از او که گفته اند: مشهور آن است که چون سر مبارک را آوردند اهل شام را فراهم کرد و با خیزران بر آن همی زد و این ابیات را خواند:

لعبت هاشم بالملك فلا	خبر جاء ولا وحى نزل
ليت اشياخي ببدر شهدوا	جزع الخزرج مع وقع الاسل
لأهلوا و استهلوا فرحا	ثم قالوا: يا يزيد لا تشل ^۲

تفتازانی در شرح مقاصد می گوید: مظلومیت اهل بیت و ظلم بنی امیه به ایشان قابل تردید نیست و این که بعضی این مطلب را انکار

۱- محمد(ص): ۲۲ و ۲۳.

۲- تمة المنتهى: ۴۵-۴۴.

می نمایند بدین جهت است که به دیگران که قبل از او بوده اند سرایت نکند و مردم را از دیانت بی زار ننماید.^۱

(۴) حکم غسل برای انجام زیارت عاشورا

در مورد کتاب «مدینه العلم» از حدود سی سال قبل در ذهن این حقیر خطور می کرد که اگر کتاب مدینه العلم صدوق تا زمان والد شیخ بهایی وجود داشته است، چرا فقها به اخبار فقهی آن کتاب استدلال نکرده اند. با رواج رایانه و نرم افزار تصمیم گرفتم در ۲۵۰ کتاب فقهی و حدیثی و تفسیری بررسی و فحص نمایم تا روایاتی که از آن کتاب نقل شده به دست آورم. نتیجه این شد که فقط ۲۰ حدیث فقهی، اخلاقی از «مدینه العلم» آن هم در مستحبات و اخلاقیات و بدون ذکر سند معتبر در این کتاب ها نقل است. درباره «مدینه العلم»، مرحوم علامه آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه نوشته اند: «کتاب مدینه العلم تا زمان پدر شیخ بهایی وجود داشته است. سید بن طاووس و یوسف بن حاتم شامی، از آن کتاب روایت کرده اند. علامه مجلسی و سید محمد باقر شفتی برای دستیابی به آن کوشیده اند، ولی آن را نیافته اند. سقاقلی^۲ گفته است این کتاب نزدش موجود است و از روی آن دو نسخه استنساخ کرده است، ولی به گفته وی کتابی است بدون نظم، نظیر روضه کافی».^۳

۱- شرح مقاصد ۵: ۳۱۰.

۲- الذریعه ۲: ۲۵۱، به نقل از سید معین الدین سقاقلی حیدر آبادی.

۳- برای مطالعه بیشتر به مقاله اینجانب در فصل نامه آئینه پژوهش شماره ۴۸ پیاپی، بهمن و اسفند

۱۳۷۶، ص ۹ به بعد مراجعه شود.

به هر روی، در بحار الانوار از فلاح السائل نقل شده است: «روى ابن بابويه من كتاب مدينة العلم عن الصادق عليه السلام حديثاً وذكر فيها غسل الاستخاره وغسل صلاة الاستخاره وغسل صلاة الاستسقاء وغسل الزيارة...» چنانکه ملاحظه می شود در این روایت نقل شده از مدينة العلم، غسل زیارت وارد شده است، همچنین مرحوم نوری می نویسد: سید علی بن طاووس در کتاب فلاح السائل از کتاب مدينة العلم از امام صادق عليه السلام حدیثی را درباره اغسال نقل فرموده است که از جمله آن ها غسل زیارت است. حدیث دیگری هم مربوط به بقای آثار غسل زیارت وارد شده است: «وروي أن غسل يومك يجزيك ليلتك وغسل ليلتك يجزيك ليومك».^۱

باید دانست از کتاب مدينة العلم دوازده حدیث در کتاب فلاح السائل نقل شده است و سه حدیث هم در منتهی المطلب علامه حلی و دو حدیث در کتاب ذکری الشیعه شهید اول و یک حدیث در کتاب الاجازات و یک حدیث از بعض المشایخ و یک حدیث نیز در کتاب الذریعه نقل گردیده است، لیکن قبل از این بزرگواران احدی از معروفین در فقه و حدیث از این کتاب حدیثی نقل نکرده اند و بعد از عصر علامه و شهید نقل جدیدی نیز به دست نیامد. آنچه هست همین بیست روایت است که صاحب بحار الانوار و صاحب مستدرک الوسائل تمام آنها را با ذکر مدرک در ابواب مناسب نقل نموده اند. صاحب وسائل الشیعه کتاب فلاح السائل را از مدارک کتاب وسائل،

۱- بحار الانوار ۷۸: ۳۱؛ مستدرک الوسائل ۲: ۵۲۱.

حتی مع الواسطه قرار نداده است و فقط پنج حدیث فقهی منتهی المطلب و ذکرى را در کتاب خود درج نموده است.

فقهائى بزرگى چون مؤلفان مدارك الاحكام و ذخيرة الاحكام و مستند الشيعة و جواهر الكلام و مصباح الفقيه به پاره‌اى از اين روايات استدلال کرده‌اند. احاديثى كه در فلاح السائل مذکور است به غير از حديث ۵، ۱۱ و ۱۲ در كتب اربعه و ديگر كتب صدوق وجود دارد. بقيه احاديث به كيفيتى كه از مدينة العلم نقل شده تا به حال مشاهده نشده است، اما مضمون آن‌ها را مى‌توان از احاديث ديگر به دست آورد.^۱

بنابراين مى‌توان ادعا كرد كه در مسائل فقهى، كتاب مدينة العلم چيز زائدى را ارائه نداده است، زيرا بنا بر حدس اطمينانى اين كتاب زير بناى مجموع كتاب‌هاى صدوق بوده كه بعداً ايشان آن را منظم کرده و هر دسته را در باب مناسب جاسازى نموده است؛ احاديث فقهى را در من لا يحضره الفقيه و اخلاقى را در امالى و... منتقل نموده است و بى‌گمان اگر روايات غير تكرارى در بين بود، محدثان و فقيهان آن را نقل و به آن استدلال مى‌كردند.

در مجموع از كلمات بزرگان مى‌توان دريافت كه اين كتاب حدود دو برابر كتاب «من لا يحضره الفقيه» است؛ يعنى حدود دوازده هزار حديث فقهى و غير فقهى در آن درج شده است. اگر اين

۱- در وسائل الشيعة اصل غسل زيارت را در باب اول از غسل‌هاى استحبابى آورده است، بدین مضمون كه براى يك شبانه روز كافى است و اين حديث منحصر به روايتى است كه ابن ادریس از اصل جميل ذكر نموده است.

برداشت صحیح باشد، نتیجه آن خروج هزاران حدیث فقهی معتبر از صحنه فقاہت خواهد بود. بدین ترتیب، کار بر فقیهان دشوار و روند فقاہت دچار مشکل مهم خواهد شد، زیرا علم اجمالی حاصل می‌شود که برای احادیث موجود، مخصّص یا مقیّد یا مفسّر و یا معارضی وجود داشته که از صحنه خارج شده است و با وجود این علم اجمالی، تمسک به احادیث موجود در امثال وسائل الشیعه نارواست. (چون از قبیل تمسک به عمومات در شبهات مفهومی و مصداقی مخصّص می‌گردد و یا اخذ به یکی از متعارضین بدون احراز مرجح می‌باشد).

بنابراین فقیهان تا سرحد عسر و حرج بایستی عمل به احتیاط نمایند و در ظرف عسر و حرج ناشی از احتیاط قائل به حجیت ظن انسدادی شوند و این همان تغییر روند فقه است که به آن اشاره شد.

ولی با توجه به نتیجه این تحقیق می‌توان از این دغدغه و نگرانی فارغ شد و داستان کتاب مدینه العلم را همانند اصول چهار صد گانه اصحاب ائمه علیهم‌السلام دانست که از فقدان آنها مشکلی ایجاد نمی‌شود؛ چون محتوی آنها به کتب اربعه و غیر آن منتقل گردیده است.

(۵) آمار شهدا در واقعه کربلا

امام حسین علیه‌السلام در روز ترویه (هشتم ذیحجه) در حالی که دیگران عازم عرفات بودند، با انجام عمره مفرده از احرام خارج و با اهل بیت و اصحاب خود راهی کوفه شد. در بین راه طبق نقل مرحوم سید بن طاووس در ملهوف جمعی به طمع پست و مال به امام پیوستند. در منزل زباله که خبر شهادت حضرت مسلم و هانی منتشر شد، امام

فرمود اوضاع دگرگون شده و آنچه واقع شده بود را اعلان نمود و افرادی که به طمع دنیا در سپاه امام بودند به تدریج متفرق شدند. در شب عاشورا آمار مانده‌ها بنا بر آنچه در بعضی کتاب‌ها آمده ۷۲ تن بوده و تمام آنها به شهادت رسیدند. ولی مرحوم سید بن طاووس می‌فرماید بر طبق روایتی که از امام باقر علیه السلام نقل شده ۱۴۵ سوار و ۱۰۰ تن پیاده ضبط گردیده است و همچنین مرحوم سید نوشته‌اند که در شب عاشورا امام برای عبادت و خواندن قرآن و سفارش‌های نهایی به اصحاب و پیروان خود مهلت گرفت، زمزمه مناجات امام و اصحاب ایشان فضایی از نورانیت به وجود آورد که ۳۲ تن از لشکر عمر بن سعد جدا و به سپاه امام ملحق شدند. اینان به عنوان شهدای بی نام و نشان به شهادت رسیدند.^۱ مرحوم مامقانی در کتاب تنقیح المقال نوشته‌اند افرادی که در رکاب امام حسین علیه السلام به شهادت رسیده و شناسایی شده‌اند، بیش از صد نفر ضبط گردیده‌اند.^۲

۱- رجوع شود به کتاب لهوف (ملهوف) از سید بن طاووس: ۳۲ و ۳۹ و ۴۱.

۲- صاحب تنقیح المقال در ج ۱ بعد از آن که از فهرست محتوای کتاب فارغ شده فوایدی را تذکر داده است. یکی از آن فواید این است که از شهدای واقعه عاشورا بیش از صد تن با نام و نشان شناسایی شده‌اند. در هر حال شهدای بنی هاشم در ارشاد شیخ مفید در فصلی که مربوط به شهدای بنی هاشم می‌باشد ۱۷ تن بوده (ص ۳۳۳) و در فصل فرزندان امیر المؤمنین دو تن دیگر اضافه کرده (یکی محمد اصغر و دیگر عیدالله می‌باشد) که در مجموع با حضرت سید الشهدا ۲۰ تن می‌شوند. در کتاب اعیان الشیعه نام ۳۰ تن از شهدا مذکور است (اعیان الشیعه ۱: ۶۱۰) از دیدگاه روایات در حدیث ربان بن شیبب و زیارت ناحیه مقدسه ۱۷ تن و در روایت عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام سی نفر با موالی و غلامان ذکر شده است. این اختلاف را می‌توان بر طرف نمود به این که آن‌چه در ارقام کمتر ذکر شده نظر به معروفین آنان است نه آمار کل. ←

نگارنده گوید: بر فراز کتیبه‌ای که در محل دفن شهدا نصب شده نام صد تن از شهدا می‌باشد و سماوی در کتاب ابصار العین شرح حال ۱۱۳ شهید را مذکور داشته است.

اما آمار سپاه یزیدی در بعضی روایات سی هزار یاد شده است و بعضی مورخین چهار هزار و برخی دیگر شش هزار و عده‌ای بیشتر گفته‌اند. در تواریخ آمده که عبید الله بن زیاد مردم کوفه را برای جنگ با امام بسیج کرد، ولی چون مردم در باطن راضی به این کار نبودند از هر هزار تن بیش از دویست یا سیصد نفر باقی نمی‌ماند و دیگران در دل شب فرار را بر قرار ترجیح می‌دادند.^۱ نگارنده گوید: می‌توان این نقل را وجه جمع بین اخبار و اقوال دانست.

آمار شهدای بنی هاشم از کتاب اعیان الشیعه

مرحوم آیت الله سید محسن امین در کتاب اعیان الشیعه شهدای بنی هاشم را ۳۰ تن نام برده است، این در حالی است که مرحوم شیخ مفید چنان که ذکر شد در کتاب ارشاد آنان را ۱۷ تن دانسته است و در زیارت ناحیه مقدسه هم ۱۷ نفر مذکور است. اما اسامی شهدا بر اساس کتاب اعیان الشیعه بدین ترتیب است:

۱- ابوبکر بن علی علیه السلام.

۲- عمر بن علی علیه السلام.

→ در هر حال یکی از کتاب‌هایی که به زبان فارسی و با تحقیق کامل با تصحیح متون در دسترس می‌باشد کتاب قمع‌خار و صمصام تبار از تألیفات فرهاد میرزا فرزند عباس میرزا نوه فتحعلی شاه قاجار است. به جلد دوم ص ۲۸۰ آن کتاب رجوع شود.

۱- بلاذری، کتاب انساب الاشراف: ۱۷۹.

- ۳- محمد الاصغر بن علی ؑ.
- ۴- عبدالله بن علی ؑ.
- ۵- عباس بن علی ؑ.
- ۶- محمد بن عباس بن علی ؑ.
- ۷- عبدالله بن عباس بن علی ؑ.
- ۸- عبدالله الاصغر بن علی ؑ.
- ۹- جعفر بن علی ؑ.
- ۱۰- عثمان بن علی ؑ.
- ۱۱- قاسم بن الحسن ؑ.
- ۱۲- ابوبکر بن الحسن ؑ.
- ۱۳- عبدالله بن الحسن ؑ.
- ۱۴- بشر بن الحسن ؑ.
- ۱۵- علی بن الحسین الاکبر ؑ.
- ۱۶- عبدالله الرضیع بن حسین ؑ.
- ۱۷- ابراهیم بن حسین ؑ.
- ۱۸- محمد بن عبدالله بن جعفر.
- ۱۹- عون بن عبدالله بن جعفر.
- ۲۰- عبیدالله بن عبدالله بن جعفر.
- ۲۱- مسلم بن عقیل بن ابی طالب.
- ۲۲- جعفر بن عقیل بن ابی طالب.
- ۲۳- جعفر بن محمد بن عقیل بن ابی طالب.
- ۲۴- عبد الرحمان بن عقیل بن ابی طالب.
- ۲۵- عبد الله الاکبر بن عقیل بن ابی طالب.

- ۲۶- عبد الله بن مسلم بن عقیل بن ابی طالب.
 ۲۷- عون بن مسلم بن عقیل بن ابی طالب.
 ۲۸- محمد بن مسلم بن عقیل بن ابی طالب.
 ۲۹- محمد بن ابی سعید بن عقیل بن ابی طالب.
 ۳۰- احمد بن محمد الهاشمی.

آمار شهداء بنی هاشم در کتاب ارشاد

شیخ بزرگوار مرحوم مفید فرموده اند از طائفه بنی هاشم در رکاب امام حسین (علیه السلام) ۱۷ تن به شهادت رسیده اند:

- ۱- عباس ۲- عبد الله ۳- حمزه ۴- عثمان (مادر آنان ام البنین است)
 ۵- عبد الله ۶- ابوبکر بن علی (مادر آنان لیلی دختر مسعود ثقفی است)
 ۷- علی ۸- عبد الله (فرزندان امام حسین) ۹- قاسم ۱۰- ابوبکر ۱۱- عبد
 الله (فرزندان امام حسن) ۱۲- محمد ۱۳- عون (فرزندان عبد الله بن
 جعفر) ۱۴- عبد الله ۱۵- جعفر ۱۶- عبد الرحمان ۱۷- محمد بن ابی سعید
 از بنی عقیل.

در حدیث ریان بن شیب، حضرت رضا (علیه السلام) فرمود: «۱۷ تن با امام حسین (علیه السلام) کشته شدند که در عالم شبیه و نظیر ندارند».^۱

(۶) اسباب و اهداف نهضت عاشورا

مرحوم استاد شهید آیت الله مطهری در کتاب حماسه حسینی بحث مفصّلی درباره اسباب نهضت حسینی نموده و از عهده آن به خوبی بر آمده اند، تحلیل ایشان سر آمد تحلیل دیگران می باشد.

۱- نفس المهموم از منشورات مکتبه بصیرتی در قم تاریخ چاپ ۱۴۰۵ ق.

ایشان اسباب قیام سید الشهداء ابو عبد الله الحسین (علیه السلام) را چند امر دانسته است: ۱- ترك بيعت ۲- پاسخ به دعوت کوفیان برای تشکیل حکومت ۳- امر به معروف و نهی از منکر ۴- اصلاح امت و احیای سنت جد و پدر که تماماً در کلمات امام مذکور است.

ولی جمله‌ای که حضرت صادق (علیه السلام) در زیارت اربعین فرموده‌اند به صورت شفاف و عاملی مستقل در کلام و تحلیل ایشان ذکر نشده است، و آن چنین است: «بذل مهجته فيك ليستنقذ عبادك من الضلالة وحيرة الجهالة»؛ جدم حسین (علیه السلام) خون خود را با کمال اخلاص نثار کرد تا امت اسلامی را از باتلاق گمراهی و نادانی نجات دهد.

در این جمله امام را به عنوان فدایی برای رهایی امت اسلامی از وادی گمراهی و باتلاق سرگردانی معرفی کرده است، آن هم در راه خدا و برای خدا.

از این عامل مهم می‌توان به عنوان شهادت طلبی و فداکاری تا بستر شهادت برای حفظ دین و نجات بشریت نام برد.

فداکاری برای این هدف عالی امام حسین را محبوب دل‌ها و معشوق انسان‌ها چه مسلمان و چه غیر مسلمان قرار داده و نمایش حادثه کربلا را تا ابد پرجاذبه‌ترین حماسه گردانیده است. فداکاری و شهادت طلبی امام که توأم با مهندسی دقیق و طراحی عمیق انجام شد اسلام را حسینی البقاء و امام را سفینه نجات و مصباح رهایی از ظلمات قرار داده است. توجه به این عامل و هدف منشأ انتزاع «إن كان دين محمد لم يستقم الا بقتلي فيا سيوف خذيني» و یا «كلّ ارض كربلا وكلّ يوم عاشورا» گردید.

امام در این نهضت اسلام مدوّن را مبدل به اسلام مجسم نمود. ارزش‌های معنوی، اخلاقی و فقهی را برای آزادگان جهان و فقیهان و اندیشمندان معین کرد.

مطلب دیگری که باید تذکر داده شود این است که امام در بستر عهد شکنی و بی‌وفایی کوفیان و در مبارزه با سپاه یزید، روش مبارزه را به گونه‌ای بس حکیمانه انتخاب کرد.

مارمین آلمانی در ارزیابی و تحلیل روش امام حسین نوشته است: امام حسین در ساعات پایانی جنگ با کوفیان کاری کرد که فلاسفه جهان را متحیر ساخت و آن آوردن کودک خردسال خود به میدان جنگ و مطالبه آب (که از مباحات اولیه فقه اسلام است) برای ادامه حیات آن کودک بود. این عمل امام آن‌چنان مؤثر بود که سپاه مخالف را در بلوای جنگ منقلب کرد و نزدیک بود بخش عظیمی از سپاه، جنگ را رها و کربلا را ترک نمایند. کوفیان به دستور عمر بن سعد به جای آب جواب امام را با تیر سه‌شعبه‌ای که به گلوی آن معصوم مظلوم اصابت کرد، دادند. آنان با این اقدام ظالمانه، خود را چنان رسوا کردند که به هیچ وجه قابل توجیه نخواهد بود.

یعقوبی می‌نویسد در روز عاشورا در وداع واپسین، طفل دیگری را که همان روز متولد شده بود برای خواندن اذان و اقامه به گوشش که یک سنت اسلامی است به دست امام دادند. مع الاسف قبل از اتمام اذان و اقامه او را هم هدف تیر قرار دادند.

این دو مورد هم پرونده عملکرد امام علیه السلام را به بهترین خاتم‌ها ختم و بنی‌امیه را تا ابد منفور و مظلومان کربلا را محبوب آزادگان جهان قرار داد.

اثر زودهنگام فداکاری امام و یارانش این شد که هنگام غارت کردن خیمه‌ها، همسریکی از افسران یزیدی از مشاهده این اوضاع بی‌تاب شد و عمود خیمه‌ای را از جا درآورد و با شعار یا لثارات الحسین به یزیدیان حمله کرد. این عَلم و شعار آن‌چنان برقرار ماند که در مدّت کوتاهی حکومت اموی را نابود و خون را بر شمشیر پیروز گردانید و برای ابد راه مبارزه حق و باطل و تکلیف مسلمانان را روشن کرد.

البته در اینجا مسأله علم امام و بعضی از شبهات مطرح می‌شود که از پرداختن به آن برای رعایت اختصار صرف‌نظر می‌شود و طالبان آن را به کتاب گران سنگ «چهل حدیث حسینی» اثر مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد ارباب قمی و کتاب «علم امام» اثر مرحوم آیت الله سید عبد الحسین لاری به نام «معارف سلمانی» که توسط مرحوم شهید آیت الله قاضی امام جمعه تبریز ترجمه گردیده است، احواله می‌دهم. لیکن به اجمال می‌توان گفت که امام انسان کاملی است که به احکام شرعی و موضوعات آن به علم لدنی آگاه می‌باشد و بر این علم و آگاهی صدها روایت وارد شده است. مفاد این اخبار چنین است که امام عالم به ما کان و ما یکون و آگاه بر زمین و آسمان به اذن خدا و حول و قوه الهی است.

درباره حل این شبهات در بعضی از این روایات به «قاعده بداء» اشاره شده است که از مختصات عقاید شیعیان است و با وقوف به این قاعده اشکالات بر طرف و قیام انبیاء و اوصیاء توجیه عقلانی می‌گردد. مطلب دیگری که ذکر آن لازم است، این است که تمام نهضت‌هایی که شیعیان در طول تاریخ انجام داده‌اند و با نبود امکانات

در مقابل بزرگترین قدرت‌های طاغوتی ایستاده‌اند از جمله انقلاب اسلامی ایران، از قیام خونین شهیدان کربلا نشأت گرفته است. حماسه‌های حسینی که در قالب زیارات به ویژه زیارت عاشورا شعار هر روز و هر شب شیعه گردیده برای آن است که واقعه کربلا همیشه مدّ نظر باشد و به فراموشی سپرده نشود.

(۷) مشروعیت زیارت اهل قبور

ممکن است این شبهه مطرح شود که آیا زیارت اهل قبور مشروعیت دارد؟

درباره زیارت اهل قبور مرحوم سید محسن امین عاملی علاوه بر عمومات و اطلاقات لفظی به سیره نبی اکرم ﷺ و اهل بیت معصومین  و امثال سلمان فارسی که تالی تلو معصوم می‌باشد، تمسک کرده است. ایشان روایاتی را از سنن ابن ماجه و صحیح مسلم و سنن سنائی مرقوم داشته که محتوای آن زیارت پیامبر از شهدای احد و قبور اصحاب و قبر مادرش حضرت آمنه و دیگران می‌باشد و این سیره مسلم و مستمر است و اجماع اهل بیت  بر آن دلالت دارد و کسی در این باره مخالفت نکرده است، مگر محمد بن عبد الوهاب بنیان گذار فتنه وهابیت.

(۸) لزوم مأثور بودن زیارت عاشورا

علامه ابوالحسن شعرانی در رساله «درایة الحدیث» شیوه‌ای را اتخاذ کرده که حاج ملا هاشم خراسانی خلاصه آن را در مقدمه کتاب «منتخب التواریخ» درج نموده است. ایشان بیان کرده که در ادعیه و

زیارات نیاز به سند مأثور و صدور از معصوم علیه السلام نداریم، زیرا با وجود اطلاعات و عمومات ادعیه و زیارات، خبرگان فن می توانند طبق شئون ائمه آنها را توصیف و طبق عمومات ادعیه، دعاهایی را که وارد نیست، بسازند. مانند دعای توسل که از منشآت مرحوم خواجه نصیر الدین طوسی است و مثل زیارت فاطمه زهرا که از منشآت مرحوم شیخ صدوق است. همچنین دعای صباح در زیارت حضرت فاطمه زهرا علیه السلام که از بعضی علماست.^۱

نگارنده گوید: کلام ایشان فی الجمله مورد تأیید است، اما نمی توان به طور کلی آن را قبول کرد. از آن جا که تعیین ثواب برای دعای خاص و زیارات مخصوص وارد شده، دلیلی روایی لازم دارد و نیز هرگاه خواندن فرازهایی از زیارت در محل خاص مذکور باشد، مثل خواندن بخشی از زیارت حضرت رضا علیه السلام در بالای سر و بخشی از آن در پایین سر دلیل خاص می طلبد.

این جانب زمانی به استاد بزرگوارم مرحوم آیت الله شیخ مرتضی حائری عرض کردم یکی از آقایان می گفت ثواب بعضی از شعارها در حال احرام بیشتر از ثواب تلبیه می باشد، ایشان فرمود: «تعیین ثواب نیاز به وحی دارد».

آنچه می توان گفت، جواز زیارات و ادعیه برای عارف به کلام و آگاه به ابعاد اسلام در حد رفتار و گفتار جابر بن عبدالله در زیارت اربعین است که تماماً دارای مدارک کلی می باشد. ایشان اولین زائر

۱- ملا محمد هاشم خراسانی، «منتخب التواریخ» با تصحیح و مقدمه میرزا ابوالحسن شعرانی، تهران، کتابفروشی اسلامیة، چاپ سوم ۱۳۴۷.

قبر مطهر امام حسین است که در اربعین سال اول به کربلا آمد و همراه میزبان خود عطا ابتدا در «شریعه فرات» غسل زیارت کرد و لباس نظیف پوشید و بعد با خضوع به طرف قبر مطهر حرکت کرد و امام را مخاطب نموده و جملاتی که در آن زیارت هست بر زبان جاری کرد. عماد الدین طبری از رجال ثقات آن را در کتاب «بشارة المصطفی» ذکر کرده است.

نکته دیگر این که، صاحب روضات الجنات نقل کرده است سید بن طاووس از فصاحت بسیار برخوردار بوده است، تا حدی که کلام او تالی تلو کلام معصوم می باشد، او در مواردی که احساس خلأ می کرد خود را موظف به انشاء دعا و زیارت می دانست.

لیکن این شیوه درباره زیارت عاشورا امکان پذیر نیست، بلکه نیاز به نص و دستور معصوم علیه السلام دارد، زیرا در مورد این زیارت ثواب ها و آثاری وارد شده و نیز برخی از فقها به استناد آن و بر مبنای قابل اعتماد بودن سند آن، روزه در روز عاشورا را حرام دانسته اند.^۱ علاوه بر این، تعیین عدد صد لعن و صد سلام و خواندن بخشی از آن به صورت سجده، نیاز به دلیل دارد.

البته، اصل لعن بر ظالمین و سلام بر مجاهدین و تبری از دشمنان دین و تولای ائمه دین، مطالبی است که با اجماع شیعه و همچنین جواز لعن بر یزید و معاویه و آل ابی سفیان و شمر و ابن زیاد که تماماً

۱- مانند استاد معظم حضرت آیت الله وحید خراسانی که در درس خود بر اساس «المزار الکبیر» ابن مهدی سند آن را صحیح انگاشته و به حرمت این روزه قائل گردید.

دخیل در واقعه کربلا و به شهادت رسانیدن سید الشهداء بودند، جزء مسلمات تاریخ قطعی است و نیازی به سند ندارد.^۱

مطلب دیگری که در بعضی از زیارات قابل قبول است، تلفیق مأثور به غیر مأثور می‌باشد. این مطلب را علامه مجلسی نسبت به زیارت ناحیه مقدسه فرموده است. ایشان این زیارت را با تفصیل و آداب نقل کرده و سپس نگاشته است: تمام این زیارت از ناحیه مقدسه صادر نشده، بلکه بخشی از آن را سید مرتضی انشاء نموده است.^۲

بنا بر این می‌توان گفت آداب زیارت حضرت رضا (علیه السلام) از حین خروج از منزل تا ورود در حرم از منشآت مرحوم محمد بن حسن بن ولید می‌باشد که بر طبق عمومات انشا نموده، اما نسبت به زیارت حضرت زهرا (علیه السلام) اگرچه مرحوم صدوق در کتاب «من لا یحضره الفقیه» فرموده: «چون زیارتی درباره‌ی حضرت سیده نساء نیافتم، این زیارت را در حال غسل خواندم تا خود و دیگران از فضل زیارت ایشان محروم نشویم»، ولی این زیارت را شیخ طوسی به عنوان روایت در «مصباح المتهجد» آورده است، از این رو، می‌توان گفت که مقصود مرحوم صدوق از نیافتن زیارت روایی، فقدان زیارتی است که به طریق روایات معتبر به ایشان رسیده باشد.

۱- البته آن چه گفته شد نسبت به متن زیارت عاشورای غیر معروفه که مرحوم محدث قمی در کتاب مفاتیح الجنان به پیروی از استادش مرحوم حاجی نوری از مزار قدیم (که تا به حال از چاپ آن اطلاعی ندارم) آورده، قابل توجه است.

۲- محمد باقر، علامه مجلسی، بحار الانوار، تهران، مکتبه اسلامی، ج ۱۰۱، ص ۲۷۶.

در هر حال کلام علامه شعرانی فی الجملة درست است، اما زیارت عاشورای معروف از تحت آن خارج می‌باشد و نیاز به سند دارد، از این رو مشایخ حدیث از بدو امر در صدد تصحیح سند آن بوده‌اند و آن را قابل تغییر ندانسته‌اند.

والسلام علیکم ورحمة الله

زیارت عاشورای معروف

اَلسَّلَامُ عَلَیْكَ يَا اَبَا عَبْدِ اللّٰهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا ابْنَ رَسُوْلِ
اللّٰهِ (السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا خَيْرَةَ اللّٰهِ وَابْنَ خَيْرَتِهِ) السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا
ابْنَ اَمِيرِ الْمُؤْمِنِيْنَ وَابْنَ سَيِّدِ الْوَصِيَّيْنَ، السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا ابْنَ
فَاطِمَةَ سَيِّدَةِ نِسَاءِ الْعَالَمِيْنَ، السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا ثَارَ اللّٰهِ وَابْنَ ثَارِهِ
وَالْوَثَرَ الْمَوْتُورَ السَّلَامُ عَلَیْكَ وَعَلَى الْاَرْوَاحِ الَّتِي حَلَّتْ بِفَنَائِكَ
عَلَيْكُمْ مِنِّي جَمِيعًا سَلَامُ اللّٰهِ اَبَدًا مَا بَقِيَتْ وَبَقِيَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ
يَا اَبَا عَبْدِ اللّٰهِ لَقَدْ عَظُمَتِ الرَّزِيَّةُ وَجَلَّتْ وَعَظُمَتِ الْمُصِيبَةُ بِكَ
(بِكُمْ) عَلَيْنَا وَعَلَى جَمِيعِ اَهْلِ الْاِسْلَامِ وَجَلَّتْ وَعَظُمَتِ مُصِيبَتُكَ
فِي السَّمَاوَاتِ عَلَى جَمِيعِ اَهْلِ السَّمَاوَاتِ، فَلَعَنَ اللّٰهُ اُمَّةً

أَسَسَتْ أَسَاسَ الظُّلْمِ وَالْجَوْرِ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ، وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً دَفَعَتْكُمْ عَنْ مَقَامِكُمْ وَأَزَالَتْكُمْ عَنْ مَرَاتِبِكُمُ الَّتِي رَتَّبَكُمْ اللَّهُ فِيهَا، وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً قَتَلَتْكُمْ وَلَعَنَ اللَّهُ الْمُمَهِّدِينَ لَهُمْ بِالتَّمْكِينِ مِنْ قِتَالِكُمْ بَرِئْتُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكُمْ مِنْهُمْ وَ (مِنْ) أَشْيَاعِهِمْ وَاتَّبَاعِهِمْ وَأَوْلِيَائِهِمْ.

يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّي سَلِمْتُ لِمَنْ سَالَمَكُمْ وَحَرَبْتُ لِمَنْ حَارَبَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَلَعَنَ اللَّهُ آلَ زِيَادٍ وَآلَ مَرْوَانَ وَلَعَنَ اللَّهُ بَنِي أُمَيَّةَ قَاطِبَةً وَلَعَنَ اللَّهُ ابْنَ مَرْجَانَةَ وَلَعَنَ اللَّهُ عُمَرَ بْنَ سَعْدٍ وَلَعَنَ اللَّهُ شِمْرًا (شِمْرًا) وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً أَسْرَجَتْ وَأَلْجَمَتْ وَتَنَقَّبَتْ لِقِتَالِكَ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، لَقَدْ عَظُمَ مُصَابِي بِكَ فَاسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي أَكْرَمَ مَقَامَكَ وَ أَكْرَمَنِي (بِكَ) أَنْ يَرْزُقَنِي طَلَبَ تَارِكَ مَعَ إِمَامٍ مَنْصُورٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي عِنْدَكَ وَجِيهًا بِالْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ وَإِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَإِلَى فَاطِمَةَ وَإِلَى الْحَسَنِ وَإِلَيْكَ بِمُؤَالَاتِكَ وَبِالْبَرَاءَةِ (مِمَّنْ قَاتَلَكَ وَنَصَبَ لَكَ الْحَرْبَ وَبِالْبَرَاءَةِ

مِمَّنْ أَسَسَ أَسَاسَ الظُّلْمِ وَالْجَوْرِ عَلَيْكُمْ وَأَبْرَأُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى
رَسُولِهِ) مِمَّنْ أَسَسَ أَسَاسَ ذَلِكَ وَبَنَى عَلَيْهِ بُنْيَانَهُ وَجَرَى فِي
ظُلْمِهِ وَجَوْرِهِ عَلَيْكُمْ وَعَلَى أَشْيَاعِكُمْ بَرِئْتُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكُمْ
مِنْهُمْ وَاتَّقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ إِلَيْكُمْ بِمُؤَالَاتِكُمْ وَمُؤَالَاةٍ وَلِيَّكُمْ
وَبِالْبِرَاءَةِ مِنْ أَعْدَائِكُمْ وَالتَّاصِيِينَ لَكُمْ الْحَرْبَ وَبِالْبِرَاءَةِ مِنْ
أَشْيَاعِهِمْ وَأَتَّبَاعِهِمْ، إِنِّي سَلِّمٌ لِمَنْ سَالَمَكُمْ وَحَرْبٌ لِمَنْ
حَارَبَكُمْ وَوَلِيٌّ لِمَنْ وَالَاكُمْ وَعَدُوٌّ لِمَنْ عَادَاكُمْ، فَاسْأَلُ اللَّهَ
الَّذِي أَكْرَمَنِي بِمَعْرِفَتِكُمْ وَمَعْرِفَةِ أَوْلِيَائِكُمْ وَرَزَقَنِي الْبِرَاءَةَ مِنْ
أَعْدَائِكُمْ، أَنْ يَجْعَلَنِي مَعَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَنْ يُثَبِّتَ لِي
عِنْدَكُمْ قَدَمَ صِدْقٍ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَسْأَلُهُ أَنْ يُبَلِّغَنِي الْمَقَامَ
الْمَحْمُودَ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَأَنْ يَرْزُقَنِي طَلَبَ ثَارِي (ثَارِكُمْ) مَعَ
إِمَامٍ هُدًى (مَهْدِيٍّ) ظَاهِرٍ نَاطِقٍ بِالْحَقِّ مِنْكُمْ وَأَسْأَلُ اللَّهَ بِحَقِّكُمْ
وَبِالشَّانِ الَّذِي لَكُمْ عِنْدَهُ أَنْ يُعْطِيَنِي بِمُصَابِي بِكُمْ أَفْضَلَ مَا
يُعْطِي مُصَاباً بِمُصِيبَتِهِ مُصِيبَةً مَا أَعْظَمَهَا وَأَعْظَمَ رَزِيَّتَهَا فِي
الْإِسْلَامِ وَفِي جَمِيعِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (الْأَرْضِينَ)، اللَّهُمَّ
اجْعَلْنِي فِي مَقَامِي هَذَا مِمَّنْ تَنَالُهُ مِنْكَ صَلَوَاتُ وَرَحْمَةُ

وَمَغْفِرَةٌ، اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَحْيَايَ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَمَمَاتِي
 مَمَاتَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا يَوْمٌ تَبَرَّكَتَ بِهِ (فِيهِ) بَنُو
 أُمِّيَّةَ وَابْنُ أَكَلَةِ الْكِبَادِ اللَّعِينُ ابْنُ اللَّعِينِ عَلِيٍّ لِسَانِكَ وَلِسَانِ
 نَبِيِّكَ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) فِي كُلِّ مَوْطِنٍ وَمَوْقِفٍ وَقَفَ فِيهِ
 نَبِيُّكَ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)، اللَّهُمَّ اَلْعَنُ أَبَا سُفْيَانَ وَمُعَاوِيَةَ
 وَيَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ عَلَيْهِمْ مِنْكَ اللَّعْنَةُ أَبَدَ الْأَبْدِينَ وَهَذَا يَوْمٌ
 فَرَحَتْ بِهِ آلُ زِيَادٍ وَآلُ مَرْوَانَ بِقَتْلِهِمُ الْحُسَيْنَ صَلَوَاتُ اللَّهِ
 عَلَيْهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) اللَّهُمَّ فَضَاعِفْ عَلَيْهِمُ اللَّعْنَ مِنْكَ وَالْعَذَابَ
 (الْأَلِيمَ) اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ فِي هَذَا الْيَوْمِ وَفِي مَوْقِفِي هَذَا
 وَأَيَّامِ حَيَاتِي بِالْبَرَاءَةِ مِنْهُمْ وَاللَّعْنَةِ عَلَيْهِمْ وَبِالْمُؤَالَاةِ لِنَبِيِّكَ وَآلِ
 نَبِيِّكَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ السَّلَامُ.

پس می گویی صد مرتبه:

اللَّهُمَّ اَلْعَنِ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ حَقَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَآخِرَ
 تَابِعٍ لَهُ عَلَيَّ ذَلِكَ اللَّهُمَّ اَلْعَنِ الْعِصَابَةَ الَّتِي (الَّذِينَ) جَاهَدَتْ
 الْحُسَيْنَ وَشَايَعَتْ وَبَايَعَتْ وَتَابَعَتْ عَلَيَّ قَتْلِهِ اللَّهُمَّ اَلْعَنُهُمْ
 جَمِيعًا.

پس می گویی صد مرتبه:

السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ وَعَلَى الْأَرْوَاحِ الَّتِي حَلَّتْ
بِفَنَائِكَ عَلَيْكَ مِنِّي سَلَامٌ اللَّهُ أَبَدًا مَا بَقِيَتْ وَبَقِيَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ
وَلَا جَعَلَهُ اللَّهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنِّي لِزِيَارَتِكَ (لِزِيَارَتِكَ) السَّلَامُ عَلَيَّ
الْحُسَيْنِ وَعَلَيَّ عَلِيٌّ بْنِ الْحُسَيْنِ (وَعَلَيَّ أَوْلَادِ الْحُسَيْنِ) وَ عَلَيَّ
أَصْحَابِ الْحُسَيْنِ.

پس می گویی:

اللَّهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظَالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنِّي وَابْدَأْ بِهِ أَوَّلًا ثُمَّ
(الْعَن) الثَّانِيَ وَالثَّلَاثَ وَالرَّابِعَ اللَّهُمَّ الْعَنُ يَزِيدَ خَامِسًا وَالْعَنُ
عُبَيْدَ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ وَابْنَ مَرْجَانَةَ وَعُمَرَ بْنَ سَعْدٍ وَشِمْرًا وَآلَ أَبِي
سُفْيَانَ وَآلَ زِيَادٍ وَآلَ مَرْوَانَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

پس به سجده می روی و می گویی:

اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ حَمْدَ الشَّاكِرِينَ لَكَ عَلَيَّ مُصَابِهِمُ الْحَمْدُ
لِلَّهِ عَلَيَّ عَظِيمٍ رَزَيْتَنِي اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَفَاعَةَ الْحُسَيْنِ يَوْمَ
الْوُرُودِ وَتَبَّتْ لِي قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَكَ مَعَ الْحُسَيْنِ وَأَصْحَابِ
الْحُسَيْنِ الَّذِينَ بَدَّلُوا مَهْجَهُمْ دُونَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَام.

ترجمه زیارت عاشورا

سلام بر تو ای ابا عبد الله؛ سلام بر تو ای فرزند رسول خدا؛ سلام بر تو ای فرزند امیر المؤمنین و ای فرزند سید اوصیا؛ سلام بر تو ای فرزند فاطمه زهرا سیده زنان اهل عالم؛ سلام بر تو ای کسی که از خون پاک تو و پدر بزرگوارت خدا انتقام می کشد؛ و از ظلم و ستم وارد بر تو دادخواهی می کند. سلام بر تو و بر ارواح پاکی که در حرم مطهرت با تو مدفون شدند. بر جمیع شما تا ابد از من درود و تحیت و سلام خدا باد. تا من هستم و لیل و نهار در جهان برقرار است. ای ابا عبد الله همانا تعزیت (در عالم) بزرگ و مصیبت در جهان بر ما شیعیان و تمام اهل اسلام سخت و عظیم و ناگوار و دشوار بود. و تحمل آن مصیبت بزرگ در آسمانها بر جمیع اهل سموات نیز سخت و دشوار بود. پس خدا لعنت کند امتی که اساس ظلم و ستم را بر شما اهل بیت رسول بنیاد کردند و خدا لعنت کند امتی را که شما را از مقام و مرتبه (خلافت) خود منع کردند و رتبه هایی که خدا مخصوص به شما گردانیده بود، از شما گرفتند.

خدا لعنت کند آن امتی که شما را کشتند و خدا لعنت کند آن مردمی را که از امرای ظلم و جور برای قتال با شما اطاعت کردند. من به سوی خدا و به سوی شما از آن ظالمان و شیعیان آنها و پیروان و دوستانشان بی زاری می جویم. ای ابا عبد الله من تا قیامت سلم و صلح با هر که با شما صلح است و در جنگ و جهاد با هر که با شما در جنگ است. خدا لعنت کند آل زیاد و آل مروان را. و خدا لعنت کند تمامی بنی امیه را و لعنت کند پسر مرجانه را و لعنت کند عمر سعد را

و خدا لعنت کند شمر را. و خدا لعنت کند گروهی را که اسب‌ها را برای جنگ با حضرتت زین و لگام کردند و برای جنگ با تو مهیا گشتند. پدر و مادرم فدای تو باد؛ تحمل حزن و مصیبت بر من به واسطه ظلم و ستمی که بر شما رفته سخت دشوار است. پس از خدایی که مقام تو را گرامی داشت و مرا هم به واسطه دوستی تو عزت بخشید از او درخواست می‌کنم که روزی من گرداند تا با امام منصور از اهل بیت محمد صلی الله علیه و آله خون‌خواه تو باشم. پروردگارا مرا به واسطه حضرت حسین نزد خود در دو عالم وجیه و آبرومند گردان.

ای ابا عبدالله من به درگاه خدا تقرب جسته و به درگاه رسولش و به نزد حضرت امیر المومنین و حضرت فاطمه و حضرت حسن و به حضرت تو قرب می‌طلبم به واسطه محبت و دوستی تو و ییزاری از کسانی که اساس و پایه ظلم و بیداد را بر شما بنا نهادند و ییزارم از پیروان آنها و به درگاه خدا و نزد شما اولیاء خدا از آن مردم ستمکار ظالم ییزاری می‌جویم و اول به درگاه خدا سپس نزد شما تقرب می‌جویم به سبب دوستی شما و دوستی دوستان شما و به سبب ییزاری جستن از دشمنان شما و ییزاری از مردمی که با شما به جنگ و مخالفت برخاستند و از شیعیان و پیروان آنها هم ییزاری می‌جویم. من سلم و صلح با هر کس که با شما صلح است و در جنگ و مخالفت با هر کس که با شما به جنگ است و دوستم با دوستان شما و دشمنم با دشمنان شما. پس از کرامت حق درخواست می‌کنم به معرفت شما و دوستان شما مرا گرامی سازد و همیشه بی‌زاری از دشمنان شما را روزی من فرماید و مرا در دنیا و آخرت با شما قرار دهد.

و در دو عالم به مقام صدق و صفای با شما مرا ثابت بدارد و باز از خدا درخواست می‌کنم که به مقام محمودی که خاص شما است مرا برساند. و مرا نصیب کند که در رکاب امام زمان که هادی و ظاهر شونده ناطق به حق است؛ خون‌خواه باشم. و از خدا به حق شما و به شأن و مقام تقرب شما نزد خدا در خواست می‌کنم که ثواب غم و حزن و اندوه مرا به واسطه مصیبت بزرگ شما، بهترین ثوابی که به هر مصیبت زده‌ای عطا می‌کند به من آن ثواب را عطا فرماید. و مصیبت شما آل محمد در عالم اسلام بلکه در تمام عالم سماوات و ارض چقدر بزرگ بود و بر عزادارانش تا چه حد سخت و ناگوار گذشت. پروردگارا مرا در این مقام که هستم از آنان قرار ده که درود و رحمت و مغفرت شامل حال آنها است. پروردگارا مرا به آیین محمد و آل اطهارش زنده بدار و گاه رحلت هم به آن آیین بمیران.

پروردگارا این روز؛ روزی است که مبارک می‌دانستند آن را بنی امیه و پسر جگر خوار و یزید پلید لعین، پسر معاویه ملعون در زبان تو و زبان رسول تو صلی الله علیه و آله در هر مسکن و منزل که رسول تو توقف داشت (همه جا او را به لعن یاد کرد). پروردگارا لعنت فرست بر ابی سفیان و بر پسرش معاویه و پسرش یزید پلید. بر همه آنان لعن ابدی فرست و این روز (عاشوراء) روزی است که آل زیاد بن ابیه لعین و آل مروان بن حکم خبیث، به واسطه قتل حضرت حسین صلوات الله علیه شادمان بودند. پروردگارا تو لعن و عذاب الیم آنان را چندین برابر گردان. پروردگارا من به تو در این روز و در این مکان و در تمام دوران زندگانی به بی‌زاری جستن و لعن بر آن ظالمان و دشمنی آنها و به دوستی پیغمبر و آل اطهار او تقرّب می‌جویم.

پروردگارا تو لعنت فرست بر اوّل ظالمی که در حق محمد و آل پاکش صلوات الله علیهم ظلم و ستم کرد. و آخرین ظالمی که از آن ظالم نخستین در ظلم تبعیت کرد. پروردگارا تو بر جماعتی که بر علیه حضرت حسین بجنگ برخاستند لعنت فرست و بر شیعیانشان و بر هر که با آنان بیعت کرد و از آنها پیروی کرد. خدایا بر همه لعنت فرست. سلام بر تو ای ابا عبد الله و بر ارواح پاکی که فانی در وجود تو شدند. سلام خدا از من بشما باد الی الابد مادامی که شب و روزی برقرار و باقی است و خدا این زیارت مرا آخرین عهد با حضرتت قرار ندهد. سلام بر حضرت حسین و بر حضرت علی بن الحسین و بر فرزندان حسین و بر اصحاب حسین.

پروردگارا تو لعنت مرا مخصوص گردان به اولین شخص ظالم و شروع کن به اولین ظالم و آنگاه در حق دومین و سومین و چهارمین. پروردگارا و آنگاه لعنت فرست بر یزید پنجم آن ظالمان و باز لعنت فرست بر عبید الله بن زیاد پسر مرجانه و عمر سعد و شمر و آل ابی سفیان و آل زیاد و آل مروان تا روز قیامت.

ذکر سجده:

خدایا تو را ستایش می کنم به ستایش شکر گزاران تو؛ بر غم و اندوهی که به من در مصیبت رسید. سپاس خدا را، بر عزاداری و اندوه و غم بزرگ من. پروردگارا شفاعت حضرت حسین را روزی که بر تو وارد می شوم نصیبم بگردان. و مرا نزد خود ثابت قدم بدار به صدق و صفا با حضرت حسین و اصحابش که در راه خدا جانانشان را نزد حسین فدا کردند باشم.

زیارت دوم عاشورا

به سند حسن کالصحیح روایت کرده‌اند اکابر اصحاب از عبد الله بن سنان که گفت: داخل شدم بر سید خود جعفر بن محمد در روز عاشورا، پس آن حضرت را یافتم با رنگ متغیر و اثر حزن و اندوه از او ظاهر بود و آب از دیده‌های مبارکش می‌ریخت مانند مروارید. گفتم سبب چیست گریه شما را؟ هرگز نگریاند خدا دیده‌های شما را! فرمود که آیا غافلی، تو مگر نمی‌دانی که حسین بن علی علیه السلام در مثل این روز شهید شده است. گفتم ای سید من چه می‌فرمایی در روزه آن؟ فرمود که روزه بدار بی آنکه شب نیت روزه کنی و افطار بکن نه از روی شماتت و یکروز تمام روزه مدار و باید که افطار تو بعد از نماز عصر بوده باشد بر شربتی از آب به درستی که در مثل این وقت از این روز جنگ برطرف شد از آل رسول صلی الله علیه و آله و کارزار از ایشان گشوده شد و سی کسی از ایشان کشته بر زمین افتاده بودند با موالیان ایشان که بر رسول خدا صلی الله علیه و آله کشتن هر یک از ایشان عظیم بود و اگر آن حضرت

در دار دنیا می بود می بایست آن حضرت را برای کشتن هر یک از ایشان تعزیت بگویند. پس آنحضرت آنقدر گریست که ریش مبارکش از آب دیده اش تر شد. پس فرمود: به درستی که حق تعالی نور را در روز جمعه خلق کرد در روز اول ماه مبارک رمضان و ظلمت را خلق کرد در روز چهارشنبه روز عاشورا و از برای هریک راهی و طریقی قرار داد. ای عبد الله بن سنان بهترین کاری که در این روز بکنی آن است که جامه های پاک پوشی و بندهای خود را بگشایی و آستین های خود را تا مرفق بگشایی مانند هیأت اصحاب مصیبت پس بروی به صحرای خالی یا به مکانی که کسی تو را نبیند یا به موضعی از منزل خود که خالی باشد در وقتی که روز بلند شده باشد. پس چهار رکعت نماز بگذاری و رکوع و سجودش را نیکو به عمل آوری و بعد از هر دو رکعت سلام بگویی و در رکعت اول سورۀ حمد و قل یا ایها الکافرون و در رکعت دوم سورۀ حمد و قل هو الله احد و در رکعت سوم بعد از حمد سورۀ احزاب و در رکعت چهارم بعد از حمد سورۀ إذا جاءک المنافقون بخوانی یا هر سوره ای که تو را میسر شود از قرآن، پس سلام بگویی و روی بگردانی به جانب قبر امام حسین علیه السلام و متمثل سازی از برای خود و در خاطر خود درآوری کشته شدن آن حضرت را و هر که با آن حضرت بوده است از فرزندان و اهل بیت آن حضرت و سلام و صلوات فرستی بر آن حضرت و لعنت کنی بر قاتلان آن حضرت و بی زاری جوئی از کرده های ایشان تا بلند گرداند به این سبب حق تعالی از برای تو در بهشت درجه ها و برطرف کند از تو گناهان بسیار پس راه روی از مکانی که هستی خواه صحرا یا فضا یا غیر آنها چند گام و در این راه

رفتن بگو «إنا لله وإنا إليه راجعون رِضاً بقضائه وتسليماً لأمره» و باید که در این حالت، حزن و اندوه و بدحالی بسیار داشته باشی و یاد خدا بسیار کنی و «إنا لله وإنا إليه راجعون» بسیار گویی، پس چون از راه رفتن و از این فعل فارغ شدی بایست در موضعی که اول نماز کردی و بگو:

اللَّهُمَّ عَذِّبِ الْفَجْرَةَ الَّذِينَ شَاقُّوا رَسُولَكَ وَحَارَبُوا أَوْلِيَاءَكَ
وَعَبَدُوا غَيْرَكَ وَاسْتَحْلَوْا مَحَارِمَكَ وَالْعَنِ الْقَادَةَ وَالْأَتْبَاعَ وَمَنْ
كَانَ مِنْهُمْ فَخَبَّ وَأَوْضَعَ مَعَهُمْ أَوْ رَضِيَ بِفِعْلِهِمْ لَعْنَا كَثِيراً اللَّهُمَّ
وَعَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِمْ وَاسْتَنْقِذْهُمْ مِنْ
أَيْدِي الْمُنَافِقِينَ وَالْمُضِلِّينَ وَالْكَافِرَةِ الْجَا حِدِينَ وَافْتَحْ لَهُمْ فَتْحاً
يَسِيراً وَأَتِحْ لَهُمْ رَوْحاً وَفَرَجاً قَرِيباً وَاجْعَلْ لَهُمْ مِنْ لَدُنْكَ عَلَى
عَدُوِّكَ وَعَدُوِّهِمْ سُلْطَاناً نَصِيراً (سپس دستها را بردار به سوی
آسمان و این دعا را بخوان و قصد کن دشمنان آل محمد ﷺ را)
اللَّهُمَّ إِنَّ كَثِيراً مِنَ الْأُمَّةِ نَاصَبَتِ الْمُسْتَحْفَظِينَ مِنَ الْأَئِمَّةِ
وَكَفَرَتْ بِالْكَلِمَةِ وَعَكَفَتْ عَلَى الْقَادَةِ الظَّلْمَةِ وَهَجَرَتِ الْكِتَابَ
وَالسُّنَّةَ وَعَدَلَتْ عَنِ الْحَبْلَيْنِ اللَّذَيْنِ أَمَرَتْ بِطَاعَتِهِمَا وَالتَّمَسُّكَ
بِهِمَا فَأَمَاتَتِ الْحَقَّ وَحَادَتْ عَنِ الْقَصْدِ وَمَالَاتِ الْأَحْزَابَ

وَحَرَقْتَ الْكِتَابَ وَكَفَرْتَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهَا وَتَمَسَّكَتْ بِالْبَاطِلِ
لَمَّا اعْتَرَضَهَا فَضَيَّعَتْ حَقَّكَ وَأَضَلَّتْ خَلْقَكَ وَقَتَلَتْ أَوْلَادَ نَبِيِّكَ
وَخَيْرَةَ عِبَادِكَ وَحَمَلَةَ عِلْمِكَ وَوَرَثَةَ حِكْمَتِكَ وَوَحْيِكَ اللَّهُمَّ
فَزَلْزِلْ أَقْدَامَ أَعْدَائِكَ وَأَعْدَاءَ رَسُولِكَ وَأَهْلَ بَيْتِ رَسُولِكَ اللَّهُمَّ
وَأُخْرِبْ دِيَارَهُمْ وَأَفْلُلْ سِلَاحَهُمْ وَخَالَفْ بَيْنَ كَلِمَتِهِمْ وَفُتَّ فِي
أَعْضَادِهِمْ وَأَوْهِنْ كَيْدَهُمْ وَاضْرِبْهُمْ بِسَيْفِكَ الْقَاطِعِ وَأَرْمِهِمْ
بِحَجَرِكَ الدَّامِغِ وَطُمِّهِمْ بِالْبَلَاءِ طُمًّا وَقُمَّهُمْ بِالْعَذَابِ قَمًّا وَعَذِّبْهُمْ
عَذَابًا تُكْرَأُ وَخُذْهُمْ بِالسِّنِينَ وَالْمِثْلَاتِ الَّتِي أَهْلَكْتَ بِهَا أَعْدَاءَكَ
إِنَّكَ ذُو نِقْمَةٍ مِنَ الْمُجْرِمِينَ اللَّهُمَّ إِنَّ سُنَّتَكَ ضَائِعَةٌ وَأَحْكَامَكَ
مُعْطَلَةٌ وَعِتْرَةُ نَبِيِّكَ فِي الْأَرْضِ هَائِمَةٌ اللَّهُمَّ فَأَعِنِ الْحَقَّ وَأَهْلَهُ
وَأَقْمِعِ الْبَاطِلَ وَأَهْلَهُ وَمَنْ عَلَيْنَا بِالنَّجَاةِ وَاهْدِنَا إِلَى الْإِيمَانِ
وَعَجِّلْ فَرَجَنَا وَانْظِمِّهِ بِفَرَجِ أَوْلِيَائِكَ وَاجْعَلْهُمْ لَنَا وَدًّا وَاجْعَلْنَا
لَهُمْ وَقْدًا اللَّهُمَّ وَأَهْلِكَ مَنْ جَعَلَ يَوْمَ قَتْلِ ابْنِ نَبِيِّكَ وَخَيْرَتِكَ
عِيدًا وَاسْتَهْلَ بِهِ فَرَحًا وَمَرَحًا وَخُذْ آخِرَهُمْ كَمَا أَخَذْتَ أَوَّلَهُمْ
وَأَضْعِفِ اللَّهُمَّ الْعَذَابَ وَالتَّشْكِيلَ عَلَى ظَالِمِي أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّكَ
وَأَهْلِكَ أَشْيَاعَهُمْ وَقَادَتَهُمْ وَأَبْرُ حُمَاتِهِمْ وَجَمَاعَتَهُمْ اللَّهُمَّ

وَضَاعِفُ صَلَوَاتِكَ وَرَحْمَتِكَ وَبَرَكَاتِكَ عَلَى عِثْرَةِ نَبِيِّكَ الْعِثْرَةِ
 الضَّائِعَةِ الْخَائِفَةِ الْمُسْتَذَلَّةِ بَقِيَّةِ مِنَ الشَّجَرَةِ الطَّيِّبَةِ الزَّكَائِيَّةِ
 الْمُبَارَكَةِ وَأَعْلَى اللَّهِ كَلِمَتَهُمْ وَأَفْلَحَ حُجَّتَهُمْ وَاكْشَفَ الْبَلَاءَ
 وَاللَّوَاءَ وَحَنَادِسَ الْأَبَاطِيلِ وَالْعَمِي عَنْهُمْ وَثَبَّتْ قُلُوبَ شِيعَتِهِمْ
 وَحَزَبِكَ عَلَى طَاعَتِكَ وَوَلَايَتِهِمْ وَنَصْرَتِهِمْ وَمَوَالَاتِهِمْ وَأَعْنَهُمْ
 وَامْنَحَهُمُ الصَّبْرَ عَلَى الْأَذَى فِيكَ وَاجْعَلْ لَهُمْ أَيَّامًا مَشْهُودَةً
 وَأَوْقَاتًا مَحْمُودَةً وَمَسْعُودَةً يُوشِكُ فِيهَا فَرَجُهُمْ وَتُوجِبُ فِيهَا
 تَمْكِينَهُمْ وَنَصْرَهُمْ كَمَا ضَمَنْتَ لِأَوْلِيَائِكَ فِي كِتَابِكَ الْمُنْزَلِ فَإِنَّكَ
 قُلْتَ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا
 الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ
 قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ
 خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا اللَّهُمَّ اكْشِفْ غُمَّتَهُمْ
 يَا مَنْ لَا يَمْلِكُ كَشْفَ الضَّرِّ إِلَّا هُوَ يَا وَاحِدَ يَا أَحَدَ يَا حَيُّ يَا
 قَيُّومُ وَأَنَا يَا إِلَهِي عَبْدُكَ الْخَائِفُ مِنْكَ وَالرَّاجِعُ إِلَيْكَ السَّائِلُ
 لَكَ الْمَقْبِلُ عَلَيْكَ اللَّاجِي إِلَى فَنَائِكَ الْعَالِمُ بِأَنَّهُ لَا مَلْجَأَ مِنْكَ إِلَّا
 إِلَيْكَ اللَّهُمَّ فَتَقَبَّلْ دُعَائِي وَاسْمَعْ يَا إِلَهِي عِلَانِيَّتِي وَتَجَوَّاي

وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ رَضِيَتَ عَمَلَهُ وَقَبِلْتَ نُسُكَهُ وَنَجَّيْتَهُ بِرَحْمَتِكَ
 إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ اللَّهُمَّ وَصَلْ أَوَّلًا وَآخِرًا عَلَى مُحَمَّدٍ
 وَآلِ مُحَمَّدٍ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَارْحَمْ مُحَمَّدًا وَآلَ
 مُحَمَّدٍ بِأَكْمَلِ وَأَفْضَلِ مَا صَلَّيْتَ وَبَارَكْتَ وَتَرَحَّمْتَ عَلَى
 أَنْبِيَائِكَ وَرُسُلِكَ وَمَلَائِكَتِكَ وَحَمَلَةِ عَرْشِكَ يَا إِلَهَ إِلَا أَنْتَ اللَّهُمَّ
 وَلَا تُفَرِّقْ بَيْنِي وَبَيْنَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُكَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ
 اجمعين واجْعَلْنِي يَا مَوْلَايَ مِنْ شِيعَةِ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ
 وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَذُرِّيَّتِهِمُ الطَّاهِرَةِ الْمُتَجَبَّةِ وَهَبْ لِي
 التَّمَسُّكَ بِحَبْلِهِمْ وَالرِّضَا بِسَبِيلِهِمْ وَالْأَخْذَ بِطَرِيقَتِهِمْ إِنَّكَ جَوَادٌ
 كَرِيمٌ.

پس روی خود را به زمین بمال و بگو:

يَا مَنْ يَحْكُمُ مَا يَشَاءُ وَيَفْعَلُ مَا يُرِيدُ أَنْتَ حَكَمْتَ فَلَكَ
 الْحَمْدُ مَحْمُودًا مَشْكُورًا فَعَجَّلْ يَا مَوْلَايَ فَرَجَهُمْ وَفَرَجْنَا بِهِمْ
 فَإِنَّكَ ضَمِنْتَ إِعْزَازَهُمْ بَعْدَ الذَّلَّةِ وَتَكْثِيرَهُمْ بَعْدَ الْقِلَّةِ
 وَإِظْهَارَهُمْ بَعْدَ الْخُمُولِ يَا أَصْدَقَ الصَّادِقِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ
 فَاسْأَلْكَ يَا إِلَهِي وَسَيِّدِي مُتَضَرِّعًا إِلَيْكَ بِجُودِكَ وَكَرَمِكَ بَسْطَ

أَمْلِي وَالتَّجَاوَزْ عَنِّي وَقَبُولَ قَلِيلٍ عَمَلِي وَكَثِيرِهِ وَالزِّيَادَةَ فِي
 أَيَّامِي وَتَبْلِيغِي ذَلِكَ الْمَشْهَدَ وَأَنْ تَجْعَلَنِي مِمَّنْ يُدْعَى فَيَجِيبُ
 إِلَى طَاعَتِهِمْ وَمُؤَالَاتِهِمْ وَنَصْرِهِمْ وَتُرِينِي ذَلِكَ قَرِيباً سَرِيعاً فِي
 عَافِيَةِ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

پس سر خود را به سوی آسمان بلند کن و بگو:

أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَكُونَ مِنَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَكَ فَأَعَذَّنِي
 يَا إِلَهِي بِرَحْمَتِكَ مِنْ ذَلِكَ.

پس به درستی که این عمل بهتر است از برای تو از بسیاری از حج
 و عمره سنت که بجا آوردی و مال‌ها در آنها خرج کنی و بدن خود را
 تعب بسیار در آنها بدهی و از اهل و فرزندان خود مفارقت نمایی و
 بدان که حق تعالی عطا می‌فرماید به هر که این نماز را بکند و این دعا
 را بخواند از روی اخلاص و این عمل را بجا آورد از روی یقین و
 تصدیق به این ثواب‌ها ده خصلت که از جمله آنها آن است که او را
 از مرگ بد نگاه دارد، و ایمن گرداند او را از مکروهات و پریشانی، و
 بر او دشمن را ظفر ندهد تا بمیرد، و نگاه دارد از دیوانگی و خوره و
 پیسی او را و فرزندان او را تا چهار پشت، و شیطان و اولیای شیطان را
 بر او و بر نسل او تا چهار پشت مسلط نگرداند. ابن سنان گفت که من
 از خدمت آن حضرت برگشتم و می‌گفتم: سپاس خدایی را که منت
 گذاشت بر من به شناختن شما و دوستی شما و از او سؤال می‌کنم که

یاری دهد مرا بر آنچه لازم و فرض است بر من از فرمانبرداری شما به منّت و رحمت خود و سید بن طاووس رحمه الله این روایت را در کتاب اقبال به سند بسیار معتبر دیگر از عبد الله بن سنان به همین نحو روایت کرده است و در عمل و ادعیه اندک اختلافی دارد که اشاره به آنها می‌نماید زیرا که چون به حسب سند این روایت از جمیع روایات عاشورا اوثق است زیارت کننده احتیاطاً به هر دو روایت عمل نماید تا اعتماد او بر حصول این ثواب‌های عظیم بیشتر باشد. گفته است که حضرت فرمود: جامه‌های طاهر پیوش و بندهای خود را بگشا و ذراع و ساق خود را بگشا و بر زمین خالی یا خانه خود که کسی تو را نبیند برو در هنگامی که روز بلند شده باشد و نماز را به همان نحو نقل کرده است و بعد از آن فرمود که پس هزار مرتبه لعنت کن بر قاتل آن حضرت تا نوشته شود از برای تو به هر لعنتی هزار حسنه و محو شود از تو هزار گناه و بلند شود برای تو هزار درجه در بهشت پس راه می‌روی از موضعی که در آن نماز کرده‌ای هفت مرتبه و در هر مرتبه می‌گویی «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ رَضَاءً بِقَضَاءِ اللَّهِ وَتَسْلِيمًا لَامَرَهُ» هفت مرتبه و در همه این احوال باید که بر تو اثر بدحالی و اندوه و ماتم‌زدگی و تأسف ظاهر باشد.

پس چون فارغ شوی بایست در موضعی که در آن نماز کردی و هفتاد مرتبه بگو:

اللَّهُمَّ عَذِّبِ الَّذِينَ حَارَبُوا رُسُلَكَ وَشَاقُّوكَ وَعَبَدُوا غَيْرَكَ
وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَكَ وَالْعَنِ الْقَادَةَ وَالْأَتْبَاعَ وَمَنْ كَانَ مِنْهُمْ وَمَنْ

رَضِيَ بِفِعْلِهِمْ لَعْنًا كَثِيرًا.

پس بگو:

اللَّهُمَّ فَرِّجْ عَنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ
أَجْمَعِينَ وَاسْتَنْقِذْهُمْ مِنْ أَيْدِي الْمُنَافِقِينَ وَالْكَفَّارِ وَالْجَاهِدِينَ
وَأَمْنُنْ عَلَيْهِمْ وَافْتَحْ لَهُمْ فَتْحًا يَسِيرًا وَاجْعَلْ لَهُمْ مِنْ لَدُنْكَ عَلَى
عَدُوِّكَ وَعَدُوِّهِمْ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

پس بعد از دعا قنوت بخوان و در قنوت این دعا را بخوان:

اللَّهُمَّ إِنَّ الْأُمَّةَ خَالَفَتْ الْأُمَّةَ وَكَفَرُوا بِالْكَلِمَةِ وَأَقَامُوا عَلَى
الضَّلَالَةِ وَالْكَفْرِ وَالرَّدْيِ وَالْجَهَالَةِ وَالْعَمَى وَهَجَرُوا الْكِتَابَ
الَّذِي أَمَرْتَ بِمَعْرِفَتِهِ وَالْوَصِيَّ الَّذِي أَمَرْتَ بِطَاعَتِهِ فَأَمَاتُوا
الْحَقَّ وَعَدُّوْا عَنِ الْقِسْطِ وَأَضَلُّوا الْأُمَّةَ عَنِ الْحَقِّ وَخَالَفُوا
السُّنَّةَ وَبَدَّلُوا الْكِتَابَ وَمَلَكَُوا الْأَحْزَابَ وَكَفَرُوا بِالْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ وَتَمَسَّكُوا بِالْبَاطِلِ وَضَيَّعُوا الْحَقَّ وَأَضَلُّوا خَلْقَكَ وَقَتَلُوا
أَوْلَادَ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَخَيْرَةَ عِبَادِكَ وَأَصْفِيَاءِكَ
وَحَمَلَةَ عَرْشِكَ وَخَزَنَةَ سِرِّكَ وَمَنْ جَعَلَتْهُمْ الْحُكَّامَ فِي سَمَاوَاتِكَ
وَأَرْضِكَ اللَّهُمَّ فَرِّزْ لُ أَقْدَامَهُمْ وَأَخْرِبْ دِيَارَهُمْ وَاكْفِفْ سِلَاحَهُمْ

وَأَيَّدِيَهُمْ وَأَلْقِ الْاِخْتِلَافَ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَأَوْهِنْ كَيْدَهُمْ وَاضْرِبْهُمْ
بِسَيْفِكَ الصَّارِمِ وَحَجِّرْكَ الدَّامِغِ وَطُمَّهُمْ بِالْبَلَاءِ طَمَّاً وَارْمِهِمْ
بِالْبَلَاءِ رَمْياً وَعَذِّبْهُمْ عَذَاباً شَدِيداً نُكْراً وَارْمِهِمْ بِالْغَلَاءِ وَخُذْهُمْ
بِالسِّنِينَ الَّذِي أَخَذْتَ بِهَا أَعْدَاءَكَ وَأَهْلِكْهُمْ بِمَا أَهْلَكْتَهُمْ بِهِ
اللَّهُمَّ وَخُذْهُمْ أَخْذَ الْقَرِيِّ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهَا أَلِيمٌ شَدِيدٌ
اللَّهُمَّ إِنَّ سُبُكَ ضَائِعَةٌ وَأَحْكَامَكَ مُعْطَلَةٌ وَأَهْلُ بَيْتِ نَبِيِّكَ فِي
الْأَرْضِ هَائِمَةٌ كَالْوَحْشِ السَّائِمَةِ اللَّهُمَّ أَعْلِلِ الْحَقَّ وَاسْتَقْذِرِ
الْخُلُقَ وَآمِنُنْ عَلَيْنَا بِالنَّجَاةِ وَاهْدِنَا لِلْإِيمَانِ وَعَجِّلْ فَرْجَنَا بِالْقَائِمِ
عَلَيْهِ السَّلَامِ وَاجْعَلْهُ لَنَا رِذْءاً وَاجْعَلْنَا لَهُ رِفْداً اللَّهُمَّ وَأَهْلِكَ مَنْ
جَعَلَ قَتْلَ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّكَ عَيْداً وَاسْتَهَلَ فَرْحاً وَسُرُوراً وَخُذْ
آخِرَهُمْ بِمَا أَخَذْتَ بِهِ أَوَّلَهُمْ اللَّهُمَّ أَضْعِفِ الْبَلَاءَ وَالْعَذَابَ
وَالْتَّنْكِيلَ عَلَى الظَّالِمِينَ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ وَعَلَى ظَالِمِي
أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَزِدْهُمْ نَكَالاً وَلَعْنَةً وَأَهْلِكَ
شَيْعَتَهُمْ وَقَادَتَهُمْ وَجَمَاعَتَهُمْ اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْعِثْرَةَ الضَّائِعَةَ الْمَقْتُولَةَ
الذَّلِيلَةَ مِنَ الشَّجَرَةِ الطَّيِّبَةِ الْمُبَارَكَةِ اللَّهُمَّ أَعْلِلْ كَلِمَتَهُمْ وَأَفْلِجْ
حُجَّتَهُمْ وَثَبِّتْ قُلُوبَهُمْ وَقُلُوبَ شَيْعَتِهِمْ عَلَى مُوَالَاتِهِمْ وَأَنْصِرْهُمْ

وَأَعْنَهُمْ وَصَبَّرَهُمْ عَلَى الْأَذَى فِي جَنْبِكَ وَاجْعَلْ لَهُمْ أَيَّاماً
 مَشْهُودَةً وَأَيَّاماً مَعْلُومَةً كَمَا ضَمَنْتَ لِأَوْلِيَائِكَ فِي كِتَابِكَ الْمُنْزَلِ
 فَإِنَّكَ قُلْتَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
 لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ
 لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا
 اللَّهُمَّ أَعْلِ كَلِمَتَهُمْ يَا لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ يَا لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ يَا لَا إِلَهَ
 إِلَّا أَنْتَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ فَإِنِّي عَبْدُكَ الْخَائِفُ
 مِنْكَ وَالرَّاجِعُ إِلَيْكَ وَالسَّائِلُ لَدَيْكَ وَالْمُتَوَكِّلُ عَلَيْكَ وَاللَّاجِي
 بِفَنَائِكَ فَتَقَبَّلْ دُعَائِي وَاسْمَعْ نَجْوَايَ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ رَضِيتَ
 عَمَلَهُ وَهَدَيْتَهُ وَقَبِلْتَ نُسُكَهُ وَانْتَجَبْتَهُ بِرَحْمَتِكَ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ
 الْوَهَّابُ أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ بِلَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَنْ لَا تُفَرِّقَ بَيْنِي وَبَيْنَ
 مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ الْأَئِمَّةِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ وَاجْعَلْنِي
 مِنْ شِيعَةِ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ عَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ
 وَعَلِيٍّ وَمُحَمَّدٍ وَجَعْفَرَ وَمُوسَى وَعَلِيٍّ وَمُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَالْحَسَنَ
 وَالْحُجَّةَ الْقَائِمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَدْخِلْنِي فِي مَا أَدْخَلْتَهُمْ فِيهِ
 وَأَخْرِجْنِي مِمَّا أَخْرَجْتَهُمْ مِنْهُ.

پس پهلوهای روی خود را بر زمین بمال و بگو:

يَا مَنْ يَحْكُمُ بِمَا يَشَاءُ وَيَعْمَلُ مَا يُرِيدُ أَنْتَ حَكَمْتَ فِي
أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَا حَكَمْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ
مَحْمُوداً مَشْكُوراً وَعَجَّلْ فَرَجَهُمْ وَفَرِّجْنَا بِهِمْ فَإِنَّكَ ضَمِنْتَ
إِعْزَازَهُمْ بَعْدَ الذَّلَّةِ وَتَكْثِيرَهُمْ بَعْدَ الْقِلَّةِ وَإِظْهَارَهُمْ بَعْدَ الْخُمُولِ
يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ أَسْأَلُكَ يَا إِلَهِي وَسَيِّدِي بِجُودِكَ وَكَرَمِكَ أَنْ
تُبَلِّغَنِي أَمَلِي وَتَشْكُرَ قَلِيلَ عَمَلِي وَأَنْ تَزِيدَنِي فِي أَيَّامِي
وَتُبَلِّغَنِي ذَلِكَ الْمَشْهَدَ وَتَجْعَلَنِي مِنَ الَّذِينَ دُعِيَ فَأَجَابَ إِلَى
طَاعَتِهِمْ وَمُؤَالَاتِهِمْ وَأَرِنِي ذَلِكَ قَرِيباً سَرِيعاً إِنَّكَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ.

و سر را به جانب آسمان بلند کن و هر حاجتی که داشته باشی
بطلب، پس ثواب زیارت را به همان نحو که مذکور شد بیان فرمود.

زیارت سوم عاشورا

باز سید بن طاووس رحمته الله علیه در کتاب اقبال گفته است که در کتاب مختصر از منتخب ذکر کرده است که پس مہیای زیارت عاشورا می شوی. پس ابتدا می کنی بغسل و دو جامه طاهر می پوشی و پای برهنه می روی به بالای بام خانه خود یا صحرائی پس رو به قبله می کنی و می گویی:

السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ آدَمَ صَفْوَةَ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا
وَارِثَ نُوحٍ أَمِينِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ
السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ مُوسَى كَلِيمِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ
عِيسَى رُوحِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ
السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ النَّبِيِّينَ وَأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَسَيِّدِ الْوَصِيِّينَ

وَأَفْضَلَ السَّابِقِينَ وَسَبْطَ خَاتَمِ الْمُرْسَلِينَ وَكَيْفَ لَا تَكُونُ كَذَلِكَ
سَيِّدِي وَأَنْتَ إِمَامُ الْهُدَى وَحَلِيفُ التَّقَى وَخَامِسُ أَصْحَابِ
الْكِسَاءِ رُبِّيتَ فِي حَجَرِ الْإِسْلَامِ وَرُضِعْتَ مِنْ ثَدْيِ الْإِيمَانِ فَطِبْتَ
حَيًّا وَمَيِّتًا السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ الْحَسَنِ الزَّكِيِّ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا
أَبَا عَبْدِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الصَّدِيقُ الشَّهِيدُ السَّلَامُ عَلَيْكَ
أَيُّهَا الْوَصِيُّ الْبَرُّ التَّقِيُّ الرَّضِيُّ الزَّكِيُّ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى
الْأَرْوَاحِ الَّتِي حَلَّتْ بِفَنَائِكَ وَأَنَاخَتْ بِرَحْلِكَ وَجَاهَدَتْ فِي اللَّهِ
مَعَكَ وَشَرَتْ نَفْسَهَا ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ فِيكَ السَّلَامُ عَلَى
الْمَلَائِكَةِ الْمُحَدِّقِينَ بِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ
لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا عَبْدُهُ
وَرَسُولُهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ أَبَاكَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَقَائِدُ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ إِمَامُ
افْتَرَضَ اللَّهُ طَاعَتَهُ عَلَى خَلْقِهِ وَكَذَلِكَ أَخُوكَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَكَذَلِكَ أَنْتَ وَالْإِئِمَّةُ مِنْ وَلَدِكَ أَشْهَدُ أَنَّكُمْ
أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَأَمَرْتُمُ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتُمُ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَجَاهَدْتُمُ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ حَتَّى أَتَاكُمُ الْيَقِينُ مِنْ

وَعَدِهِ فَأَشْهَدُ اللَّهَ وَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي بِاللَّهِ مُؤْمِنٌ وَبِمُحَمَّدٍ مُصَدِّقٌ
وَبِحَقِّكُمْ عَارِفٌ وَأُشْهِدُ أَتَكُمْ قَدْ بَلَغْتُمْ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا
أَمَرَكُمْ بِهِ وَعَبَدْتُمُوهُ حَتَّى أَتَاكُمْ الْبَقِيَّةُ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا أَبَا
عَبْدِ اللَّهِ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَكَ وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ أَمَرَ بِقَتْلِكَ لَعَنَ اللَّهُ
مَنْ شَايَعَ عَلَى ذَلِكَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ بَلَغَهُ ذَلِكَ فَرَضِي بِهِ أَشْهَدُ أَنَّ
الَّذِينَ سَفَكُوا دَمَكَ وَأَنْتَهُكُوا حُرْمَتَكَ وَقَعَدُوا عَنْ نُصْرَتِكَ مِمَّنْ
دَعَاكَ فَأَجَبْتَهُ مُلْعُونُونَ عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَالْأَهْلِ وَسَلَّمَ يَا سَيِّدِي وَمَوْلَايَ إِنْ كَانَ لَمْ يُجِبْكَ بَدَنِي عِنْدَ
اسْتِغَاثَتِكَ فَقَدْ أَجَابَكَ رَأْيِي وَهَوَايَ أَنَا أَشْهَدُ أَنَّ الْحَقَّ مَعَكَ
وَأَنَّ مَنْ خَالَفَكَ عَلَى ذَلِكَ بَاطِلٌ فَيَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَكُمْ فَأَفُوزَ
فَوْزًا عَظِيمًا فَأَسْأَلُكَ يَا سَيِّدِي أَنْ تَسْأَلَ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ فِي
ذُنُوبِي وَأَنْ يُلْحِقَنِي بِكُمْ وَبِشِيعَتِكُمْ وَأَنْ يَأْذَنَ لَكُمْ فِي الشِّفَاعَةِ
وَأَنْ يُشَفِّعَكُمْ فِي ذُنُوبِي فَإِنَّهُ قَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ
عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آبَائِكَ وَأَوْلَادِكَ
وَالْمَلَائِكَةِ الْمُقِيمِينَ فِي حَرَمِكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ وَعَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ
وَعَلَى الشُّهَدَاءِ الَّذِينَ اسْتَشْهَدُوا مَعَكَ وَبَيْنَ يَدَيْكَ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْكَ وَعَلَيْهِمْ وَعَلَيَّ وَلَدِكَ عَلَيٍّ الْأَصْغَرَ الَّذِي فُجِّعْتُ بِهِ
 (سپس می گوئی) اللَّهُمَّ إِنِّي بِكَ تَوَجَّهْتُ إِلَيْكَ وَقَدْ تَحَرَّمْتُ
 بِمُحَمَّدٍ وَعَثَرْتَهُ وَتَوَجَّهْتُ بِهِمْ إِلَيْكَ وَاسْتَشْفَعْتُ بِهِمْ إِلَيْكَ
 وَتَوَسَّلْتُ بِمُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ لَتَقْضِيَ عَنِّي مُفْتَرَضِي وَدَيْنِي
 وَتُفَرِّجَ غَمِّي وَتَجْعَلَ فَرَجِي مَوْصُولًا بِفَرَجِهِمْ.

پس دست‌های خود را بلند کن تا سفیدی زیر بغلت دیده شود و بگو:

يَا لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ لَا تَهْتِكُ سِتْرِي وَلَا تُبْدِ عَوْرَتِي وَأَمِنْ
 رَوْعَتِي وَأَقْلِنِي عَثْرَتِي اللَّهُمَّ أَقْلِبْنِي مُفْلِحًا مُنْجِحًا قَدْ رَضِيتَ
 عَمَلِي وَاسْتَجَبْتَ دَعْوَتِي يَا اللَّهُ الْكَرِيمُ (پس بگو) السَّلَامُ عَلَيْكَ
 وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ (پس ابتدا کن و بگو) السَّلَامُ عَلَى أَمِيرِ
 الْمُؤْمِنِينَ السَّلَامُ عَلَى فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ السَّلَامُ عَلَى الْحَسَنِ الزَّكِيِّ
 السَّلَامُ عَلَى الْحُسَيْنِ الصِّدِّيقِ الشَّهِيدِ السَّلَامُ عَلَى عَلِيِّ بْنِ
 الْحُسَيْنِ السَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ السَّلَامُ عَلَى جَعْفَرِ بْنِ
 مُحَمَّدٍ السَّلَامُ عَلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ السَّلَامُ عَلَى الرِّضَا عَلِيِّ بْنِ
 مُوسَى السَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ السَّلَامُ عَلَى عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ
 السَّلَامُ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ السَّلَامُ عَلَى الْإِمَامِ الْقَائِمِ بِحَقِّ اللَّهِ

وَحُجَّةَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آبَائِهِ الرَّاشِدِينَ
الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَسَلَامَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا (سپس شش رکعت نماز
می خوانی، هر دو رکعت به یک سلام و در هر رکعت بعد از
حمد صد مرتبه قل هو الله أحد بخوان و بعد از فارغ شدن از
همه بگو) اللَّهُمَّ يَا اللَّهُ يَا رَحْمَانَ يَا رَحِيمُ يَا عَلِيُّ يَا عَظِيمُ يَا
أَحَدُ يَا صَمَدُ يَا فَرْدُ يَا وَثَرُ يَا سَمِيعُ يَا عَلِيمُ يَا عَالِمُ يَا كَبِيرُ يَا
مُتَكَبِّرُ يَا جَلِيلُ يَا جَمِيلُ يَا حَلِيمُ يَا قَوِيُّ يَا عَزِيزُ يَا مُتَعَزِّزُ يَا
جَبَّارُ يَا مُؤْمِنُ يَا مُهَيِّمُنُ يَا جَبَّارُ يَا عَلِيُّ يَا مُعِينُ يَا حَنَّانُ يَا
مَتَّانُ يَا تَوَّابُ يَا بَاعِثُ يَا وَارِثُ يَا حَمِيدُ يَا مَجِيدُ يَا مَعْبُودُ يَا
مَوْجُودُ يَا ظَاهِرُ يَا بَاطِنُ يَا أَوَّلُ يَا آخِرُ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا ذَا
الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَيَا ذَا الْعِزَّةِ وَالسُّلْطَانِ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذِهِ
الْأَسْمَاءِ يَا اللَّهُ وَبِحَقِّ أَسْمَائِكَ كُلِّهَا أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ
مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُفَرِّجَ عَنِّي كُلَّ هَمٍّ وَغَمٍّ وَكَرْبٍ وَضُرٍّ وَضِيقٍ أَنَا فِيهِ
وَتَقْضِيَ عَنِّي دِينِي وَتُبَلِّغَنِي أُمْنِيَّتِي وَتُسَهِّلَ لِي مَحَبَّتِي وَتُيسِّرَ
لِي إِرَادَتِي وَتُوَصِّلَنِي إِلَى بُعْثِي سَرِيعًا عَاجِلًا وَتُعْطِنِي سُؤْلِي
وَمَسْأَلَتِي وَتَزِيدَنِي فَوْقَ رَغْبَتِي وَتَجْمَعَ لِي خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱- ابن طاووس، السيد علی بن موسی، مصباح الزائر، قم، موسسه آل البيت (عليه السلام) لاحياء التراث، ۱۴۱۷ق.

۲- ابن طاووس، السيد علی بن موسی، (اللهوف) علی قتلى الطفوف، نجف الاشرف، المكتبة الحيدرية، ۱۳۸۵ق.

۳- احمد بن علی، رجال النجاشی، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۸ق.

۴- اشراقی، (ارباب) ميرزا محمد، الاربعين الحسينية، تهران، انتشارات اسوه، ۱۳۷۹.

۵- الامين، السيد حسن، اعيان الشيعة، بيروت، دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۱۹ق.

۶- الاميني النجفی، عبد الحسين احمد، الغدير فى الكتاب والسنة والادب، قم، مركز الغدير للدراسات الاسلاميه، ۱۴۲۱ق.

- ۷- البرقی، احمد بن ابی عبدالله، کتاب الرجال، تهران، دانشگاه تهران.
- ۸- البکری الخوارزمی، الموفق بن احمد، المناقب، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷.
- ۹- البلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، کتاب جمل من النسب الاشراف، بیروت، دار الفكر، ۱۴۲۰هـ.
- ۱۰- التستری، محمد تقی، الاخبار الدخیلة، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۴۰۱ق.
- ۱۱- التفتازانی، سعد الدین مسعود بن عمر بن عبد الله، شرح المقاصد، قم، انتشارات شریف الرضی، ۱۳۷۰.
- ۱۲- تنکابنی، میرزا محمد، قصص العلماء، انتشارات علمیه اسلامی، بی جا، ۱۳۶۴.
- ۱۳- تهرانی، ابوالفضل، شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور، قم، سید علی موحد ابطحی، چاپخانه سید الشهداء علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
- ۱۴- حائری، شیخ مرتضی، سرّ دلبران (خاطرات آیت الله حاج شیخ مرتضی حائری)، قم، انتشارات انصاری، ۱۳۷۷.
- ۱۵- الحارثی العاملی، الشیخ بهاء الدین محمد بن الحسین بن عبد الصمد، جبل المتین، قم، مکتبه بصیرتی، بی تا.
- ۱۶- الحر العاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعه، تهران، نشر مکتبه اسلامی، ۱۳۸۹ق.
- ۱۷- الحسینی المرعشی، السید نور الله، احقاق الحق وازهاق الباطل، قم، مکتبه آیت الله المرعشی، ۱۴۰۶ق.
- ۱۸- خرازی، سید محسن، روزنه ای به عالم غیب، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۳.

- ۱۹- خراسانی، محمد هاشم، منتخب التواریخ، تهران، کتابفروشی و چاپخانه علی اکبر علمی، ۱۳۵۲.
- ۲۰- دستغیب، عبد الحسین، داستان‌های شگفت، قم، موسسه دار الکتاب، ۱۳۶۹.
- ۲۱- شوشتري، سيد نور الله، مجالس المؤمنین، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیه، ۱۳۵۴.
- ۲۲- الطبری، الحسن بن علی (عماد الدین طبری)، کامل بهایی، تهران، المکتبه المرتضویه، بی تا.
- ۲۳- الطوسی الشافعی الغزالی، أبو حامد محمد بن محمد، احیاء علوم الدین، بیروت، دارالفکر، بی تا.
- ۲۴- الطوسی، محمد بن الحسن بن علی بن الحسن، مصباح المتهجد، بیروت، موسسه فقه الشیعه ۱۴۱۱ق.
- ۲۵- العاملی، الکنعمی تقی الدین ابراهیم بن علی بن الحسن بن محمد بن صالح، المصباح، بی جا، منشورات الرضی ازاهدی، بی تا.
- ۲۶- العلامة الحلی، الحسن بن یوسف بن المطهر، خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷.
- ۲۷- فرهاد، میرزا، قمقام زخار و صمصام بتار، تهران، انتشارات کتابچی، ۱۳۷۹.
- ۲۸- القمی، جعفر بن قولویه، کامل الزیارات، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ق.
- ۲۹- قمی، شیخ عباس، تتمه المنتهی فی وقایع ایام الخلفاء، قم، کتابخانه مرکزی، بی تا.

۳۰- قمی، شیخ عباس، فوائد الرضویه، بی جا، انتشارات مرکزی، ۱۳۲۷.

۳۱- قمی، شیخ عباس، مفاتیح الجنان، بی جا، انتشارات دلیل، ۱۳۷۸.

۳۲- قمی، شیخ عباس، نفس المهموم فی مصیبة سیدنا الحسین المظلوم علیه السلام، قم، مکتبه بصیرتی، ۱۴۰۵ق.

۳۳- قمی، شیخ عباس، هدیة الاحباب فی ذکر المعروف بالکنی والالقب والأنساب، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳.

۳۴- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم، انتشارات کتابفروشی علامه، ۱۳۸۷ق.

۳۵- کاشف الغطاء، الشیخ جعفر، کشف الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۰.

۳۶- کرمانشاهی، آقا محمد علی، راهبرد اهل سنت به مسأله امامت، قم، انتشارات انصاریان، ۱۴۲۱ق.

۳۷- کریمی، حسین، اصل الاصول، قم، انتشارات اشراق، ۱۳۷۵.

۳۸- کریمی، حسین، نسیم ولایت و ملحقات آن، قم، مؤلف، ۱۳۸۰.

۳۹- المامقانی، عبد الله، تنقیح المقال فی علم الرجال، النجف الاشرف، المطبعة المرتضویة، ۱۳۵۲ق.

۴۰- المجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران، المکتبة الاسلامیة، ۱۳۷۴ش.

۴۱- المجلسی، محمد باقر، تحفة الزائر، تهران، چاپ سنگی، ۱۳۱۴ق.

۴۲- المجلسی، محمد باقر، زاد المعاد، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۷۸ق.

- ۴۳- محمد بن النعمان (الشيخ مفيد)، الارشاد، بی جا، انتشارات علمیه اسلامیه.
- ۴۴- محمد محسن (آقا بزرگ تهرانی)، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق.
- ۴۵- مدرس تبریزی، محمد علی، ریحانة الادب، بی جا، انتشارات خیام، ۱۳۷۴.
- ۴۶- المشهدی، محمد بن جعفر، المزرا الكبير، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۹ق.
- ۴۷- الموسوی الخوئی، السيد ابوالقاسم، معجم رجال الحديث وتفصيل طبقات الرواة، قم، مرکز نشر آثار الشيعة، بی تا.
- ۴۸- النوری الطبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، ۱۴۰۸ق.
- ۴۹- خراسانی، ملا هاشم، منتخب التواریخ، تهران، کتابفروشی اسلامیه، ۱۳۴۷.
- ۵۰- الامین الحسینی، السيد محسن، كشف الارتیاب فی اتباع محمد بن عبد الوهاب، قم، چاپ سوم، کتابخانه بزرگ اسلامیه.

